

III. Irodalmi humor fesztivál

- 3 Esterházy Péter: A Gyula-töredék (*próza*)
6 Fehér Béla: Levél; Szellem; Önéletrajz; Fíling (*prózák*)
10 Végh Attila: Népi szonett; Amerikai anizsz; Fohász; Rigmus; Leszbi;
Az ember; Idológiai kitérő (*versek*)
14 Hazai Attila: Viola esete a gólyafészekkel (*próza*)
17 Jász Attila: [i.] Angyalnak lenni, valahogy; [ii.] Az utolsó maszk (*versek*)
21 Grecsó Krisztián: Hajnali találkozás (*próza*)
23 Orbán János Dénes: A Király férje (*próza*)
29 Háy János: Emese levele Katinak (*próza*)
33 Tózsér Árpád: Francia gáláns költők a 16. és 17. századból;
Magyar múzszak; Gyulai sírversek, 2007 (*versek*)
38 Podmaniczky Szilárd: Nászéjszakák (*próza*)
41 Zalán Tibor: Xéniák I–XII. (*versek*)

Műhely

- 45 Szepesi Attila: Varjúszimfónia
54 Ilia Mihály: Tápé a világ közepe

60 Dusnoki-Draskovich József: „Szedjétek össze a morzsalékokat is...”
Gyula és a könyvek
67 Szpenátyi Katalin: A színház mint karnevál és meditáció
A Gyulai Várszínház 44. évadáról

74 Dávid Csaba: A nálunk ismeretlen zseni
Száz éve született Stanisław Wyspiański
82 Szepes Hédi: Hatások és ellenhatások itt és most
A XXXV. Alföldi Tárlatról

- 87 Szuromi Pál: Tisztán, távlatosan és közvetlenül
Oroján István hatvankodása
- 88 Ambrus Zoltán: Várkonyi János hatvanadik születésnapjára

Figyelő

- 91 Csehy Zoltán: Virág az ember
Esterházy Péter: Rubens és a nemeuklideszi asszonyok
- 95 Bánki Éva: Európa indiánjai
Jász Attila: XANTUSiana
- 99 Kolozsi Orsolya: A regény bőrébe bújt vers
Berniczky Éva: Méhe nélkül a bába
- 103 Bedecs László: Nincs egyedül
Turczai István: Áthalások
- 108 Demény Péter: Nyelvmerészen
Németh Zoltán: Parti Nagy Lajos

E számunkat Stanisław Wyspiański munkáival illusztráltuk. Az illusztrációs nyersanyagot Dávid Csaba bocsátotta rendelkezésünkre. A borító 2. oldalán a *Legenda* I. felvonása díszletének makettje (1904; ceruza és kréta, karton; 290×340×260 mm; jelzés nélkül; Krakkói Városi Múzeum Színházi Részlege), a borító 3. oldalán Stanisław Wyspiański önarcképe (1907; szén, papír; 205×167 mm; jelzés nélkül; Krakkói Nemzeti Múzeum) látható.

Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.barkaonline.hu

III. Irodalmi humor fesztivál¹

Esterházy Péter

A Gyula-töredék

Esküvel fogadd, hogy nem baszol másokat, vagy vége a dalnak!, ahogy Philip Roth, jó volna egyszer így kezdeni egy regényt, ez jutott az eszembe, ez idő szerint nehéz megmondani, hogy későn-e vagy időben. Szereplőm legyen, szándékosan nem hőst mondok, nem is protagonistát, annyiban első ő az egyenlők közt, hogy elsőként említsem, szereplőm legyen egy ötvenes éveiben járó író, vagy legyen kereken hatvan?, nem, nem kell ez a szimbolikának álcázott önsajnálát, amolyan aktakukac, olyasféle, mint a *Nachmittag eines Schriftstellers* írója, aki számára, ahogy Handke írja, mióta egyszer majdnem egy éven át azt képzelte, hogy elvesztette a nyelvét, nem a cungett, de a spráhhját, minden egyes leírt mondat, mely még a folytatás lehetőségét is mutatta, a folytatás lehetőségével kecsegtetett, életének fontos eseményének tetszett, és aki aztán e megtorpanást, a félelmet a nem-tudni-továbbtól, a félbe-kell-szakítanítól kiterjesztette az íráson túlra, a szeretetre, a szerelemre, a tanulásra, általában a részvételre, minden olyanra, ami folyamatosságot, ott-maradást igényelt, és aki aztán foglalkozásának problémáját, azt, hogy miként is áll a szénája, az egzisztenciális szénája, úgy foglalta össze, hogy az „író mint én”, nem pedig „az én mint író”. Tőlem aztán hívhatnák a figurát E.P.-nek is (homéri kacaj a háttérből) vagy Esti Kornélnak, ezt most még nem kell eldöntenem, majd meglátjuk, hogyan szólítják. *Pityukám, vaze, ez nudli*. Ez esetben István volna a neve, Gilles István, író. Majd kiadja magát. A Gilles nem volna rossz, emlékeztetne a nagy Gillesre, a bohócra, a Watteau-képre (a Pierrot már csak ráadás volna, belső tréfa, népnemzeti in joke); a bohóc (a vidámság, a nevetés) mint a rémület kifejeződése, ez szerintem jó, korhű. A képen Gilles nem nevet, inkább mindenki más körülötte, de ez a „bulizás” nem ér el hozzá: ennél magányosabb fehér folt kevés van a művészettörténetben, néz a bohóc ránk, a közönségére, mintha kivégző osztag volnánk, pedig nem a zavar, a tenyerünk csattan az elismerő tapsban, de a képen még nem ez a pillanat van, még nem tapsolunk, és nem is lehet tudni, tapsolunk-e majd, a nagy Gilles sem tudja, tekintetét ránk függeszti, vár, szinte könyörög, nevetése és sírása közt nem érdemes különbséget tenni.

Gilles ha portugál volna, portugálul beszélne, a virágok nyelvén. Állj, ez így nem jó, mert akkor mégis ő volna Esti Kornél, ő szokott a virágok nyelvén beszélni, ő, aki egy nő miatt volt Portugáliában, mindig egy nő miatt van Portugáliában, mindig ugyanazon nő miatt van Portugáliában, egy már nem fiatal portugál bárónő miatt van Portugáliában, akibe, ahogy mondani szokás, halálo-

¹ A Gyulai Várszínház, a Bárka és a Körös Irodalmi Társaság rendezésében 2007. július 16-án került sor a III. Irodalmi humor fesztiválra. E számunk szépirodalmi összeállításaként a Gyulai Vár színpadán felolvasott, előadott prózákat és verseket közöljük az elhangzás sorrendjében. (A szerk.)

san szerelmes, furtonfurt csókolóztak, mondhatni bravúrosan, Esti hátrahajolva előremarkolt, mint a jégtáncosok, csak azok nem markolnak, belemarkolt abba a gyönyörű portugál farba, ez a helyzet. A kérdésre, hogy mi következik egy gyönyörű portugál farba való markolásból, kézenfekvő a válasz, ha kissé banális is: gyönyörű portugál pillanatok következnek. A bárónő mostohaanyjának, akit a bárónő tiszta szívből, gyermeki őszinteséggel utált, volt egy mongolidióta testvére, szőrös, mint egy majom, gyerekek látszott, pedig elmúlt harminc, és kényszeresen folyton levetkőzött, szőrös, meztelen teste töltötte be a bárónő gyerekkorát. „Nem tudtam róla levenni a tekintetem.” A bárónőt tizenkettedik születésnapján az apja magához kérte. „Magányos, szomorú férfi volt az apám lovaglósizmában.” Lovaglósizmában biliárdozott. Egész nap. Régebben lovagolt, aztán elment a birtok, és akkor biliárdozott. Hosszan, fürkészsze nézte a lányát. „Ugye te nem nagyon szeretsz engem?” „Valóban.” A bárónőn, a kislányon minden türkizben kékllett. Később híres dizájnér lett, a türkiz a védjegye. „Akkor mért nem takarodsz innét?”, üvöltött föl a férfi. Kezében, mint mindig, a dákó. „Tizenkét éves vagyok, te vagy az apám, és ez az otthonom”, válaszolta hidegen a baronesz, és otthagya az apját. „A mostohaanyámnak volt egy villája a nagy Teho-kanyarnál. Nevezetes öngyilkos hely. Ott nyaralt, nem akarom a nevét mondani, egy nagyon híres és erkölcsös hírben álló, erkölcsben utazó író özvegye. Mindig sötétben járt, férföltönyben, nyakkendőben, kalapban. Marlene Dietrich, csak franciában, tehát bonyolultabban. Sétáltunk föl az öngyilkosok ösvényén, karoljon belém, kedvesem. Én nevetve tettem, amit mondott. Gondolt már erre? Hogy negyven év van köztünk! Nem, erre még nem gondoltam. Maga nagyon fiatal, maga nagyon sok dologra gondolhat még. A Teho fölé emelkedő szikla irányába kanyargott az út, akkor még földes, ma már aszfaltozott, és főleg turistabuszok közlekednek itt. A turisták sose lesznek öngyilkosok. Maga, baronesz, boldogságra született, boldogságot adni és kapni. Úgy beszélt velem, hogy folyton érezte a korkülönbséget, de nem, mint egy gyerekkel. Hogy én őt mennyire boldoggá tudnám tenni. Kicsi angyalom, szorítsa meg a karomat. Megszorítottam, mért ne szorítottam volna meg. Most akkor boldog, asszonyom? Rekedten fölnevetett, kivételesen nem dohányzott, pedig amúgy az utcán is, szipkából. Majdnem, kicsikém, majdnem. És megint, hogy én mennyire boldoggá tudnám tenni, és hogy ehhez milyen kevés kéne. Egyáltalán nem értettem, miről beszél, mit mond, milyen boldogság, és mi közöm lehetne nekem egy ilyen híres ember özvegyének a boldogságához. Főleg ezen akadtam föl, a hírességen. Néztük a Teho ezüstös kanyargását. Ennyi. Szokványtörténet. A biliárdgolyóról szerencsés esetben visszatükröződött az apám homloka. A végtelen homloka. Az ilyet megjegyzi az ember tizenkét évesen.”

A gyönyörű portugál pillanatok mintha megálltak volna. Igen ám, de én sokkal inkább gyönyörű magyar pillanatokot terveztem. Magyar pillanat, magyar far, magyar marok, az előbbiekről szerint. Hogy bele lehessen kapaszkodni, szokta volt az öcsém mondogatni, ami dinamikusabb, szofisztikáltabb gondolat, mint a neves, már halott irodalomtörténészé, bár a mag és a remény és a kiszolgáltatottság ugyanaz: egy nő segge lehet nagy, lehet még nagyobb, de sohasem elég nagy.

Bumfordi, bár nem báj nélkül való fölfogás. A felesége, a gondolat bölcsője, szintén meghalt, valami rejtélyes szívbillentyűgörcsben; kevés kedvesebb embert ismertem nála. Kedves és segítőkész. Annamáriának hívták, Aminak nevezték, az irodalomtörténész Amelynek. És minden alkalommal el is magyarázta, hogy nemdebár aki, ami, amely – és én minden alkalommal meg is értettem a magyarázatot. A férfi becsületes erőfeszítéseket tett, hogy megkedvelje az írásaimat, és ez olykor sikerült neki, olykor nem. Azon el-el-tűnődtem, hogy ez a félsikeres harc állt-e és milyen összefüggésben a farelmélettel. Inkább igen, mint nem.

Gilles István magyar író nem a virágok nyelvén beszélt tehát. Minek, miknek a nyelve a magyar? Könnyebb volna (nekem s népemnek), ha erre volna hiteles válasz. Magyarul beszélt, a forradalmárok nyelvén. Vagy inkább szabadságharcosok. A magyarok azt hiszik, a világban megkülönböztetett, különleges viszony fűzi őket a szabadsághoz. Amin amúgy is elsősorban függetlenséget értenek. Erről (és bármi másról), választott szerepemnek, a mindentudó elbeszélő szerepének megfelelően minden tudok, de mégsem értekeznek erről, egy szépirodalmi műben, így olvasom, ne legyenek mondatok, amelyekkel egyet lehet érteni vagy nem. A mondatok legyenek ferdék, ne véleményt tükrözzenek, hanem... ne is tükrözzenek, hanem csak legyenek. Gilles magyarul beszélt a cipészek nyelvén. Budapesti Schuhe. A hentesek és mészárosok nyelvén. Gulyás. A puszták, a gulyások, a piroschka nyelvén. Puskás Ferenc, a száguldó őrnagy nyelvén. Azonos-e egy nép a róla szóló szövegekkel?

Gilles István szívesen, a dölyfösséget súroló örömmel – micsoda mázli! – gondolt arra, hogy ő Puskás Ferenc nyelvén beszél. Puskás nyelve értelemszerűen nem a magyar (oh a magyar nyelv! édesanyánk!) vagy tréfásan szólva a spanyol, hanem az ő bal lábának a nyelve. (Érdekes, tanulságos és bizonyos értelemben félelmetes volna Puskást a jobb lába felől végig gondolni, melyet a futballközösség szerint, csupán támaszkodásra használt...) Hogy tehát ez a nyelv fejezné ki a magyar géniust. Szóval Gilles magyarul beszélt, a zsenialitás nyelvén, vagyis a túlzások nyelvén, az aránytalanságok nyelvén, a gondolkodás híjának nyelvén, az önismeret hiányának a nyelvén, a reflexió hiányának a nyelvén, az üresség nyelvén, a csend nyelvén, a hallgatás nyelvén. Hallgatni legszebben a virágok hallgatnak, de itt már egyszer voltunk. Meg talán még a lucfenyő. Ma már többnyire alumíniumból vannak, de régen lucfenyőből voltak a kapufák. Egy soproni ikerpár (egy petéjű), a Gál Néró és a Gál Hektor, ők látták el az egész országot, le a megyei bajnokságokig kapufafenyővel. Nem volt nagy üzlet, de szolid.

Az író magyarul beszélt, a lucfenyők nyelvén.

Fehér Béla

Levél

Ez a történet nem ma esett, hanem 1850. július elsején, amely nap egyébként arról nevezetes, hogy az osztrák posta a birodalom területén akkor vezette be a postabélyeg használatát. Erről persze Pócsi Lajos kiskánász semmit nem tudott. Űlt a Hortobágy izzó ege alatt, az Angyalháza pusztán kanyargó Kadarcs folyócska mocsaras partján, és az ostora szíjas végével békákra vadászott. Ha jól suhintott, a varangy bőre meghasadt, a bele kifeslett, az állat pedig felfordult. Suvadó, az öreg kanász már reggel elillant a csárdába, és a tizennégy éves gyerekre hagyta a kondát. A disznók száz méterrel feljebb, a Kadarcs dagonyájában hűsöltek, nem akadt velük dolog. A Lajos gyerek pedig múlatta az időt, ahogy tudta, de annyira unatkozott, hogy a békák nyuvasztásához se volt kedve.

Hirtelen azt veszi észre, hogy a Kadarcs sekély, sáros vizében egy ledugózott palack úszik. Begázolt érte, kihozta. Nézi, milyen szép palack, és nídd má, egy levél is lapul benne. A fogával kihúzta a dugót, kipiszkálta a levelet. Csak néhány sor állt a papíron: „Annak, akit illet! Sikerült megoldanom, hogy az uránium magját neutronokkal bombázzam. A plutóniummal is próbálkoztam, sajnos mérsékelt sikerrel. A lényeg: a neutron hatására az uránmag két közepes tömegű atommagra esik szét. Ez a maghasadás. A hasadások sorozata láncreakciót vált ki, ezáltal óriási energia szabadul fel. Kecsegtető lehetőség!” A Lajos gyerek a levelet eldobta, a palackot pedig kimosta, és a levetett ingével fényesre törülgette. Jó lesz az még valamire!

Az öreg Suvadó csak alkonyat táján került elő, de már messziről látszott a járásán, hogy jól benyakalt. Tömök egy pipát – dörmögte, amikor odaért, s kezébe vette a tűzgyújtó készséget. Accide azt a papírost, te csibel! – mutatott a földre. A gyerek ugrott, felvette az eldobott levelet, csutkát csavart belőle, és a szikrához tartotta. Szépen lángra lobbant. Az öreg meggyújtotta a pipát, parázsra szítta a tetejét. Ilyenkó a legjobb pőfikelni, amikor odahal a Nap a pusztaszélire – mondta elégedetten.

Nézte, ahogy elhamvad a földre dobott papír, aztán még el is taposta. Nehogy tűz legyík – magyarázta a gyerekeknek.

Szellem

Kikészítette a borospoharat, aztán nekilátott felbontani az üveg Chateau Haut-Briont, amit az ötvenedik születésnapjára kapott a munkatársaitól. Lefejtette az üveg nyakáról a díszfóliát, betekerte a dugóhúzó, közben a tévé képernyőjén pergő filmet figyelte. A szökött kínai kényszermunkások éppen rátámadtak a gyanútlan rizstermelőkre. A dugó könnyen csúszott ki a palackból, lágyan pukkant, de abban a pillanatban sivító hang kíséretében fehér füstbuborék állt

össze az üveg felett, s mindjárt szét is robbant. Átlátszó női alak bontakozott ki belőle, kecsesen lebegett a szoba légtérében, mint valami hatalmas tollpihe. Nem turbános dzsinn, ahogy elvárná az ember, hanem fehér hajú, idős asszony.

– Te szólítottál, édes kis unokám?

– Én nem. Dehogy – hebegte rémülten, a falnak lapulva.

– Ne akarj becsapni, Gyulus!

– Nem vagyok Gyulus – mondta a félelemtől reszketve.

– Ne packázz velem, mert zseblámpává változtatlak! Már megint alkoholhoz nyúltál, Gyulus!

– Jaj, istenem – sóhajtotta. – Ne tessék idegeskedni, engem Sándornak hívnak!

A ködalak meglibbent, a csillár alá úszott.

– Csakugyan nem te vagy a Gyulus?

– Csakugyan nem. És ön kicsoda?

– Néhai Holdampf Tivadarné vagyok. Mondja, ez a Rottenbiller utca hatvan-kettő, harmadik emelet négy?

– Dehogy. Ez a Damjanich utca tizenegy, földszint három.

– Érthetetlen. Úgy látszik tévedés történt. Kérem, bocsásson meg a zavarásért – szabadkozott néhai Holdampf Tivadarné.

Csíkká vékonyodott, és visszaszivárgott a palackba.

Önéletrajz

Születtem 1964. október 14-én a Hajdú-Bihar megyei Bagaméron. Szüleim minden igyekezete ellenére egész életemben nem vittem semmire. Eleven csődtömeg vagyok, haszontalan kenyérpusztítója a világnak. Szerencsére hamar megszabadul tőlem a társadalom, ugyanis aránylag fiatalon halok meg Hajdúböszörményben, ahol a feleségem révén fogok letelepedni. Sikertelen házasság lesz, hét év után a mély gyűlölet mocsarában vergődve válunk el. Attól kezdve a magány mérgezi a véretem. De sebjaj, 2011. augusztus 19-én szívroham végez majd velem a konyhában, miközben kint a kertben üzemel a forgó locsoló. A gyepre ugyanis mindig nagyon kényes voltam. A szomszédok majd arra figyelnek fel, hogy éjjel-nappal működik nálam az esőztető berendezés. Egy idő után persze gyanús lesz, hogy vajon miért nem zárom el. Átjönnek megnézni, nincs-e valami baj. És akkor majd megtalálják.

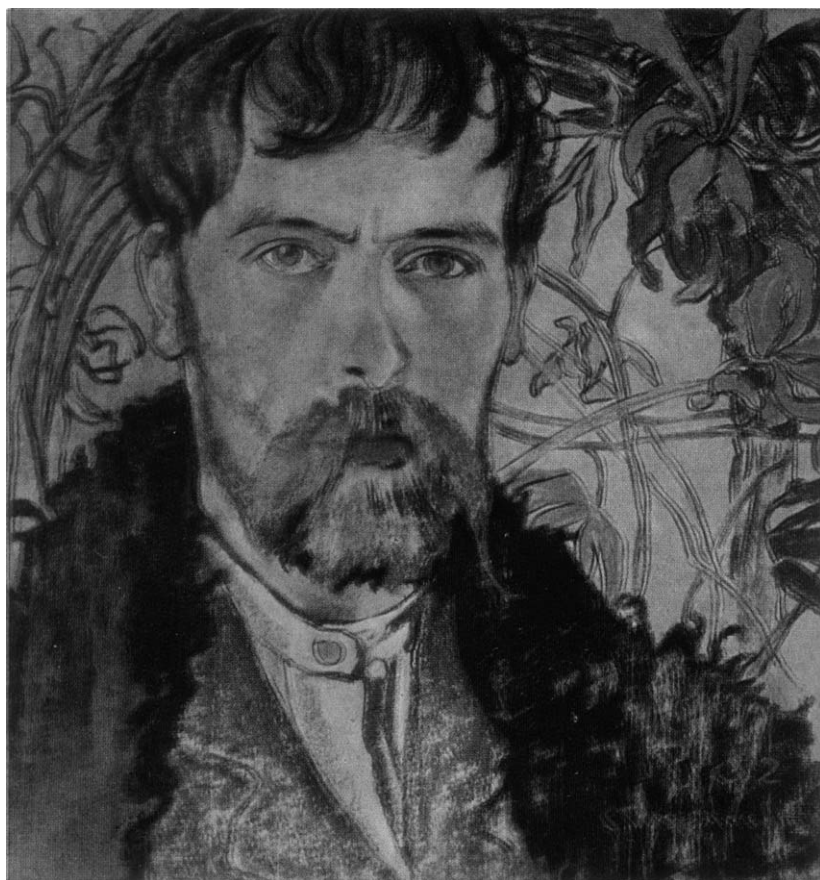
Hát, ennyi volna.

Fíling

Szombaton este lett volna a koncert, mit tudom én, valami színpadon, vagy kiszáradt patakmederben, de már reggel beizzítottuk a kisbuszt, Patkányt leöntöttük hideg sörrel, hogy kijózanodjon, aztán, elindultunk, ne csodálkozzál,

Bendő régi haverja vagyok, naná, hogy a bandával nyomulok a bulira, világnagy királyok, égig érnek, figyejjél, helyet szorítottak a hátsó ülésen a hangszerek, és az üres üvegek között, aludt ott egy fürdőruhás csaj is, senki nem tudta hogy került oda, ráadásul hagymás bigmek szaga volt a testének, na, mindegy, Fáraó kormányozta a roncsot, Bendő hozott pálinkát, egyszer zavartuk körbe, és pikk-pakk, már el is fogyott, na, döcögtünk tíz kilométert, akkor meg kellett állni, mert Fáraó elaludt a volánnál, kidőlt, mint az ólommikulás a nagy puttonyok éjszakáján, majdnem bezakatoltunk egy vasedény szaküzletbe, elnézést, kocsival vagyunk, tessenek parányit félreugrani, de ha már ott voltunk, vettünk négy mákdarálót, mert éppen akció volt, aztán láttunk szemben egy késdobálót, vagyis pubot, befeküdtünk sörkezelésre, de előtte bőr alá dörgöltünk valami szilárdabbat, mert a sör unatkozik egyedül, sírva hívogatja a mamáját, az meg kinek jó, Bendő közben elmagyarázta, hogy az ájsznmjúzik, vagyis a hideg jégzene beajult a klotyóba, a Peyote Pilot megbukott, totál mocsárgáz, nullra kiszólozta magát az élvonalból, ezzel az amerikai yip-yep nálunk a küszöbre okádta a tüdejét, egyébként is gennyes dolog lenyúlni a fekete jenkiaktól ami az övék, csak hadd nyomassák maguknak, mi úgyse értjük, mert nincs benne ritmus, vagy ha igen, akkor baromira délibábot láttunk, de ez itt egyébként is Európa, nem pedig jó reggel Vietnám, úgy tudom, Petőfi kapitány nálunk találta fel a kottát, nem mintha anélkül nem lehetne zenélni, szóval, Bendő vég nélkül lökte a szöveget, stukkert nyomtak a homlokához a gondolatai, csendes savas eső fröcskölt a szájából, csüngtünk rajta, mint szemölcs a fán, aztán amikor Fáraó magához tért, gyorsan kocsira fel, fülég erő heppi, cammogtunk tovább, de előbb még vettünk tíz üveg sört, hátha jó lesz valamire, Fáraó mindjárt betolt az arcába kettőt, én hármat, Patkány is hármat, Bendő egyet, mert fullra tele volt, habzott a füle, aztán a motorbőgést túlordítva folytatta, na, figyuzzatok, hülye lámák, a Peyote Pilot elhúzhat a bánatos sunyiba, a New Subtonic pedig vágjon magán eret, hiába divat a koraérett, szatyormellű kiscsajok között, akik a buli végén akkor is lekajálják egymásról a bugyit, ha túlélő bakancsban ugrálsz egy marék üvegszemen, mert azt hiszik a ropogásra, hogy az a szóló, ez nem vicc, érted, erre Patkány elmesélte, hogy ő egyszer a mostohaapja lecsatolt műkarjával ütött egy üres poroltó készüléket, és abból lett az első maxi cédéje, bukott rá a jónép, mint a kecsapos rétesre, azt hitték valami eszméletlen zsír nyúvév, hetven méterre dobták az agyukat, a lábukra csurgattak a gyönyörtől, amit akarsz, na, ettől Bendő kiakadt, letépte és kidobta a visszapillantó tükröt, közben azt üvöltötte, figyuzzál, jó barát, én se most jöttem léghajóval Szudánból, mert akik Elton Csonitól nedvesednek, vagy Májkli Zekcsont kajálják, azoknak hiába szól úgy a Patkány hangja, mint a tökön rúgott orrszarvúé, a basszus nullára sósavazza az egészet, valahogy úgy kéne nyomni, ahogy tavaly Bendőék, még a Vaspürével, vagyis a régi bandával, lájtosan, de azért brutálisan, emlékeztek, a végén, bedobtak egy hegedűszólót, mégpedig örmény szintetizátoron, akik hallották, hörögve kaparták magukat, és még napok múlva is a halál fullánkját hívogatták, akkor még velük nyomta a kis Csomádi, zsír volt a csávó, figyejjél, a lábujjával játszott a huszonhat húros szerkón, a hóna alá, és a köldökpírszingjébe volt beépítve

a sztereo mikrofon, fejhangon vonított, egy az egyben afrokinai örömszene volt, de a új albumára nem került fel, mert az a reték nem tudta újra eljátszani, de aki egyszer hallotta, a saját lábára csurgatott, na, itt tartottunk amikor váratlanul felébredt mellettem a bigmek csaj, sipákolva könyörgött, hogy adjon neki valaki egy rudít, de Fáraó pofán vágta, aztán szépen megkérte, hogy kuss legyen, mert komoly dolgokról beszélgetünk, arról, hogy nekünk végre európai zene kell, mert beléptünk, haver, ha még nem tűnt volna fel, de hogy mibe, azt majd észreveszed a szagáról, de addig is omoljon ránk a zene ezerrel, mint valami világnagy vécéajtó!

Wyspiański önarcképe stilizált növényi háttérrel (1902; pasztell, papír; 353×360 mm; jelezve jobbra lent: 1902 St. Wyspiański; Varsói Nemzeti Múzeum)

Végh Attila

Népi szonett

Még kúr a nép*, de unja már a terhet,
az éjszakát, a múltó zsibbadást.
Iszik, tévét néz, sorsának felelget,
ha kérdi tőle: „csülök? babgulyás?”

Még él a nép, de fényhalált szemezget,
a sajtos csipszre nyeldekel tudást.
Az asszony, hálisten, ma Heinekent vett.
Sonyt, nagyot. „Hogy színről színre láss.”

Még néz a nép, de látja eltökélten,
nem Heine kell; a költő szóbolond.
Ha nője sír: „nem dugtunk még a héten”,

ráhengergőz, bár nagy melót jelent.
„Ó, halhatatlan én” – zúg a vérkolomp,
s a nej: „Jó volt. Az élmény számba ment.”

*Vö: „elkúrtuk”

Amerikai anziksz

*Mottó: A kövér amerikai, ha fogyni szeretne, előbb felhizlalja magát még jobban,
mert 120 kilótól fizeti a TB a zsírleszívatóást.*

Amerikában az amerikaiak
úgy fogynak le, hogy előbb dagadnak.
A zsírt, hol nemzet süllyed el,
leszívadják. „Maradj magadnak” –

szólnak, ha olyat mondasz nekik,
ami nem korrekt, mert másképp van a PC-n.
Tömik magukba a hizlító csalit,
hogy kihívások elé álljanak a WC-n.

De a világközép nem könnyít szellemén,
a nagy, zsibbadt arc egyre csak vörösül.

A nyögő latrinát, hála az adásnak,
népek veszik körül.

S látják: föld és lélek, mint egy
Gusztáv-filmben, összegabalyodott.
Filmhőseik nem merengve basznak.
Liftben, lépcsőn, buszon. Mint az állatok.

Aztán amikor már jó sokan vannak,
háborúba mennek, amit ők csináltak.
Dolgoznak ottan, éjt napalmmá téve,
s az égő kertet álmodják világnak.

Legnagyobb álmuk: világot látni.
Hisznek magukban, hisz senki nem jön értük.
Csak indián, néger, arab szellemek
fociznak a szívben. Itt van a végük.

Fohász

Jöjj el, Bethor, segíts meg engem, aki megnyitottam szellemkapum szárnyait, mert emlékszem az eljövendő röpülésre, mert én etetem a még meg nem született denevért, kinek Togruim lesz majd neve, ki eljön majd, hogy hatalmas, kék lelkeivel elborítsa az éjszakát, kinek szurkos pillantásából csillóözön árad, s megmérgezi a bomló éghajlatot, mert a Föld megérett már a Legszentebb Rohadásra, mert amíg idióta seregei az eget fürkészték, amíg tenyerükből etették a bűcsúzást, amíg háziasították a távolság szellemét, s amíg szabadidejükben a Jó piramisát pingálták, addig alatt, a tömörség honában, a savószagú mélyben mi, éjjellátók a Rossz tükörgúlájának adtuk életünket, és lásd, Bethor, Vörömlenyek és Húscafrangok Parancsolója, elkészült az irdatlan homokóra, a negatív piramis, a kiherélt fáraók és nyomorékká vert királyok sírkertje, és nem porló ideák fekszenek benne, hanem benne rohangál, őrröng ádáz cseléded, a Halál, csak arra várva, hogy te, Sebek Búzhódt Fejedelme, Férges Gyóntatója, sikolyoddal betöltsd üregét; jöjj hát, Undorító Isten, ölj úgy, mintha ételmet adnál, okádd mohos szívem odvába a fiait felfaló Kronosz, a lepkenyelv-úton vágázó Sátán és a Nagy Önfertőző erejét, és ezerszer ne legyen remény; szard tele, Belek Tekergő Rémhercege, a végtelen tölcsejt, a fordított földmélyi piramis emléklatrináját, szívd magadba a talaj vak lakóinak akarát, pumpáld baljóslatú lelkünk a reménykedők, a hívők és a szeretők évezeredes panoptikumába, és borítson el mindent a gyötrelem, pupillámban robbanjon fel a Hold, perzselje föl szívek

millióit, és te, Halvaszületettek Dajkája, szüld világgá a dögvész véres, ordító csillagát: uram, fogadj szolgálid közé, nyisd meg előttem a szürke sereget, engeddd, hogy én is a politikusi pályát válasszam!

Rigmus

A szerelem sötét verem,
beleverem a hardverem.

Leszbi

Lány a lánnyal: a lány a lány alá nyal.

Az ember

Az ember, ha nő már jónéhány éve,
üldözött lélek: folyton csak menekül.
Az asszonyoknak már mindenre van érve,
s az ellenérvek elvéreznek belül.

A beszédnek már nincs értelme, célja;
bevásárlás van, meg tévé, meg meló.
Máshol dolgok elintézők még ma,
és holnap csak az lesz, ami várható.

Éjszakák véres csatatere füstöl.
Ha aludnál, a feleség betámad.
Szólongat, unszol, tapogat és nyüstöl.
Álló éjjel. Az ágy is belefárad.

„Mi van, apukám, már nem tetszem talán?”
– szól a nej, és végigkerget az ágyon.
Mint félholt sereg veszített csata után:
a legyőzött tömeg nincs hova másszon.

Menekülne még, de a test utána:
full kontaktra vágy, igen bátor fajta.
Mit tehet az ember? Beszól, megbánja,
végül a lelkét kilihegi rajta.

Idológiai kitérő

Eddig csak Aczél szentesített eszközt,
ma már vashit ontja a célokat.
Magam is – hogy up-to-date legyek –
ércnél maradandóbbra
gyúrom Albert-szobromat:

„Wass, alkoss, gyarapíts,
s kérd vissza, órjás, a hegyeidet,
mert a kő marad, s bár
kő kövön nem marad,
Albi, te akkor se lapíts.
Hevíts. Zseni légy.
Legalább helyileg.”

Hazai Attila

Viola esete a gólyafészekkel

Violának szép fekete haja volt, akár a gőzmozdony fényes fekete páncélja, na, nem olyan füstös vagy olajos, hanem olyan domború és csillogó. Szeme sötétbarnán és feketén világított, mint éjszaka a világűr a csillagok és egyéb égitestek között. Orra vékony és apró, akár egy pici, ám életrevaló hangya a gőzmozdonyhoz képest.

Viola leszállt fekete lováról a Marczibányi téri táncház előtt, ez a ló annyira sötétbarna volt, mint nagymamám ősrégi fogkefeje, ami több éve a cipőkefék közé keveredett, és Viola olyan éber, akár a kiönteni készülő folyó, például a Tisza. Nem tudom, megfigyelték-e már de a folyók olykor rettentő, elképesztő éberek tudnak lenni, általában kiöntés előtt, a megduzzadás eseménydús pillanataiban. Viola leszállt fekete lováról, ami egy kék Suzuki személygépkocsi volt, vagyis inkább kiszállt a fekete lovából, és besietett a táncházba. Egy pillanatra felnézett a ház tetejére. Megpillantotta a kémény közelében terpeszkedő gólyafészket, aminek nem tulajdonított különösebb jelentőséget, még csak el sem csodálkozott a látványon.

A gólyák körülnéztek a tájon. A nagy gólya felszállt, elrepült a folyópartra, és nemsokára hozott nyolc darab langyos csirkecombot.

– Hm, de finom – mondták a fiókák.

– Honnan szereztél ilyen sok combot? – kérdezte a gólyamama, aki a fészket igazgatta.

– Kölcsönkértem a Matula bácsi pisztolyát és lőttem vele néhányat.

– De hiszen a Matula bácsinak nincsen pisztolya! Neki, ha jól tudom, puskája van.

– Igen, csak vicceltem. A Király utcai gyorsétteremből loptam – mondta a gólyapapa.

Viola lépdelt befelé a kocka alakú termeken keresztül, bentről kihallatszott a gyimesi népzene, a bőgő pattogott, a hegedű sercegett. Ekkor előtte termett egy fiú a második ajtónál. Ez a fiú olyan csinos és elegáns volt, mint a Margit híd. Haja éppoly sárgásbarna, mint a híd kopottas korlátja, háta erős és hajlott, mint a híd sziget felé ívelő teste, lábai erősek és piszkosak, mint a tartópillérek, foga fehér, mint a híd járdáján a sok lámpaoszlop, állán pedig négy szál borosta csillogott ezüstösen, akár a villamos sínek az esti fényben. Az egyetlen különbség, hogy Sanyi alatt nem volt olyan rengeteg víz, mint a Margit híd alatt, bár a háta, a homloka, meg a lába is eléggé izzadt az augusztusi kánikulában.

– Miért ilyen festékes a nadrágod? – kérdezte a fiútól Viola.

– Mert megfestettem a nő egérrel című képemet.

– És a nőn van az egér, vagy a háttérben?

– A kezében tartja. Egyébként azon gondolkodom, hogy nem is az lesz a cí-

me, hogy nő egérrel, hanem inkább az, hogy Panni díszpatkánnyal. Ez így jóval személyesebb és érdekesebb is nem?

– Igen. És jó lett?

– Bámulatos. És most majd egy lakodalmas képet fogok festeni szürke marhákkal.

– Nagyszerű. Akkor menjünk be, táncoljunk egyet.

– De nekem nem megy – mondta a fiú.

– Nem baj. Háromig azért tudsz számolni?

– Igen. Egy, kettő, három.

– Csak ezt kell csinálni. Egy, kettő, három, egy, kettő, három. Ami pedig ennél kicsit nehezebb: egy, kettő, három, négy. Egy kettő három négy. Menni fog?

– Aha.

A gólyamama kinézett a fészekből. Szürkesség, feketeség, langyosság, pára, homok, rovarok, lombok. A szél fújni kezdett, a gólyának kakálnia kellett. Kinyomta tomporát a fészekből, pottyantott egyet a kémény alá.

– Milyen jó lehet az embereknek – mondta a gólyamama.

– Miért? – kérdezte a kicsi.

– Mert ők ehetnek hotdogot is.

– Mi az a hotdog?

– Csak nem egy állat, aki már meg van halva? – kérdezte az egyik fióka.

– Nem fiam, ez angol kifejezés, és egy forró kutyára utal talán, de ebben nem vagyok teljesen biztos – magyarázott gólya papa..

– Inkább egy olyan fiú kutyára utal, aki be van indulva egy lány kutyára – mondta a gólya mama. De magyarul ez egy kifli, aminek virsli rejlik a közepén.

– Mi az a virsli? – kérdezte a másik fióka.

– A virsli olyan, akár egy nagy kukac, csak vörösebb és vastagabb. Egy pár virsli pedig még a palota pincsinék, vagy a szálkás szőrű tacsónak is nagy lakomája, nemhogy egy kiscsólynak.

A gőzmozdonyhoz hasonlító hajú Viola eközben jókedvűen táncolt a Margit hídhöz hasonló Sanyi ismerőseivel a táncházban. Leszállt az éj és elment az utolsó metró. Viola és Sanyi kimentek kóllátni és beszélgetni az előtérbe.

– Mondj valamit az új festményedről.

– Megcsókolhatlak?

– Nem. Az túl korai lenne.

– Éppen hogy késő van.

– Haza kell mennem.

– Kár.

– Beszélsz még a képeidről?

– Rendben, de akkor add meg a telefonszámodat.

– Jó.

A gólya papa hosszú csőrével benyúlt a fészekbe és szorosan egymáshoz nyomta a hűvös nyári estében remegő fiókákat. – Nagyon fúj a szél. Lehet, hogy

komoly vihar lesz, de ne féljetek picinyeim, ez a fészek sok esős éjszakát kibírt már.

– Akkor mesélj nekünk papa.

– Miről?

– Mesélj a hotdogról, vagy valami kellemesről.

– Hát jó. Nemrég hallottam, hogy egy huszonhárom éves japán férfi, Takeru Kobajasi tizenkét perc alatt összesen ötven hotdogot evett meg. Takeru Kobajasi ezzel alaposan megverte az előző évi rekordert, aki ugyanennyi idő alatt csupán huszonöt és fél virslis kiflit nyomott le a torkán. A tavalyi győztes, Arai Saitama egyébként idén második lett, ő harmincegy hotdogot evett meg. A japánok ezzel tizenkilenc ország, többek között az Egyesült Államok, Németország, Kanada és Nagy-Britannia versenyzőit utasították maguk mögé a nyolcvanhatodik hotdogevő versenyen.

– Nahát, papa, te állati értelmes vagy – mondta az egyik fióka.

Sanyi a büfében megérintette Viola vállát és erősen hadonászva az új festményéről kezdett beszélni. – A kép jobb oldalán egy csinos menyasszony látható a vőlegényével, esküvői ruhában. A lány kezében egy csokor virág, mögöttük narancssárga kerítés, és egy szürke marha meg a borja. A kép érdekessége, hogy a jegyespár tekintetén látszik, sokat vitatkoztak, vajon katolikus vagy protestáns szertartás szerint keljenek-e egybe, és az egyik pap barátja kilopta a homárt a hűtőből és el akarta adni a bolt előtt, az esküvő utáni fotózáson pedig töltött káposztát és rántott pulykamellet dobált a férj a szürke marháknak, hogy közelebb jöjjenek, de a marhák végül nem akarták megenni.

– Hát ez ígéretes képnek tűnik – mondta Viola.

– Na, akkor megadod a telefonszámodat? - kérdezte Sanyi.

– Aha. Háromszázkettővel kezdődik. Úgy lehet megjegyezni, hogy mondjuk, reggel felkelsz és elgondolkodsz azon, hogy három tojásból főzzél rántottát, vagy kettőből. Közben pedig arra gondolsz, hogy mégse főzöl rántottát.

– Értem. Ez menni fog. Három, nulla, kettő.

– Szia. Akkor hívlak holnap. És izé, szóval nagyon szimpatikus vagy, mondta Sanyi.

Viola már nem hallotta a fiút. Kisietett a táncszobából, kilépett az ajtón a szélbe. Kicsit izzadt még a homloka, és ekkor a fejére esett a gólyafészek.

– Jaj – mondta Viola, hazament és bebújt az ágyába.

Jász Attila

[i.] Angyalknak lenni, valahogy Avagy gyerekkorunk nyara

Kedves Nevetni Vágyó Közönség, a magam részéről igyekszem megőrizni, életben tartani a bennem lévő gyereket, ami írásban a legnehezebb, míg az életben, amikor az ember a gyerekeivel együtt nevet és sír, sokkal könnyebb. Ebben a néhány szösszenetben, gyerekversben a bennünk élő gyereket próbálom felélesztetni, felébresztetni valahogy.

ma*ka*CSIGA

A csiga igen makacs állat,

hátán hord egy egész házat.
Vagy ha nem, meztelen,
s csíkot húz levélre, fára,
amíg el nem fárad.

A csiga nagyon makacs állat.

Ne építs hát neki sose házat.
Hiába meztelen, s szalad,
hagyd, hadd legyen szabad.
Vigye csak hátán az egész lépcsőházat,

mert a csiga baromi egy makacs állat.

ka*d*iBÁLNA

Egy bálna úszkál a kádban.
Nem fehér, nem kék és nem gyilkos.
Nem szürke, nem is barázdás.
Ilyet még sohase láttam.

Tele a kád vele és velem,
no meg a kiszorított vízzel.
Ám a bálna nagyon ősi és intelligens állat,
s akár egy bérgyilkos, sohasem viccel.

Hiába rózsaszín, hiába műanyag,
folyton a szemembe spriccel.
Tele a fürdőszoba velünk,
meg a kifröcskölt vízzel.

A rossz pálinka balladája

Elek Tibornak, szeretettel

Egyszer volt, hol nem volt, volt 1×1 Apuka,
s bármily fura,
az én apukám,
szerette a pálinkát,
s a pálinka is apukát.

A jó pálinkát persze,
rosszat, az istennek se,
ebéd előtt kupicával,
bírní kell azt fiam, májjal,
mondogatta Anyukának.

Ámde néha azért rosszat,
bűnrossz pálinkát is hoztak
szülinapra vagy névnapra
ajándékba, noha
nem itta meg soha.

Mert rosszat minek igyon a Zember,
mást meg ugye nem mer
olyannal kínálni,
mit lehet csinálni,
elrakta a spájzba.

Épp mielőtt indult Svájcba
Vakond urat megkínálta,
a legrosszabbikból persze,
igyon, ha volt neki mersze
feltúrni az egész kertet.

És Vakond úr megsértődött,
családostól elköltözött
a szomszédba, ott turkálják már a kertet,
apukám meg mindig eltesz
minden bűnrossz pálinkát,

hátha szükség lesz még rá.

[ii.] Az utolsó maszk

Avagy kiegészítések a humor misztikájához

„A történet egyetlen szón fordul meg, s ez a szó a humormisztika. Ez az egész kolosszális fecsegés irgalmatlan izgalma.

A humor az utolsó fátyol. Levehető? Igen, de nem ajánlatos” – írja Hamvas Béla a *Karneválban*.

Nem vagyok az a kimondottan vicces szerző, de pontosan tudom, miről beszél. Mi van az utolsó fátyol alatt,
mit is kell néha, annyira lepleznünk. (Természetesen a...)

[utolsó előtti maszk, a fotós]

Lehetne a kezdet maga egy lágy preludia és fuga.
a részleteket, a réseket
szürke fénnel tömködné ki a képzelet.
(Vagy akár a lemaradt ékezet.)
Egy erős kezdet és puha fuga.
A dia, a kép, a valóság huga.

[kortárs festő maszkja]

Miközben folytonosan kopik a fény
és pattogzik a festék,
rohamosan sötétedik bennünk a...
Na tessék, na tessék!
Egyre valószerűbbek az esték.

[a szobrász maszkja]

Kurdy Fehér Jánosnak

Az ismeretlen görög szobrász
a női portré elkészültével annak sugárzó, már-már
isteni szépségét elviselni nem tudta.
Ezért az orrát kalapáccsal beverte.
Amitől a fej életszerűvé, még gyönyörűbbé vált.
és a szája sarkán játszadozó, addig

szinte észrevétlen, archaikus mosoly
felerősödött.

[a költő maszkja]

A költő otthon ül csak, semmi dolga,
a sorokat, mint szobákat föl-le rója.
Otthon ül, és semmi dolga,
a szavakat csak kihúzza meg visszaírja,
Mintha ezzel kész is volna.

[a bolond maszkja]

Shakespeare bolondjainak, akik tudják

Csak nézem, csak nézem, csak nézem.
Csordogál csendesen a vérem.
Bábuból kilóg a nevetés, a kóc.
Ki vagyok, kérdezem, csak nem a bohóc?

[a halott maszkja]

Valaki nyitja és csukja a tükörben az ablakot.
Már nem él.
Üres a lakás, mégis csoszog valaki, köhög és remél.
A szobák emlékeznek rá, hogy ott lakott.

[a nehézség maszkja]

Hamvas Bélának ajánlva

Egyszerre részecske és egyszerre hullám,
akár a fény természete,
emberi mivoltunk két félteke-
golyója, test és lélek, egyszerre hull rám.

GreCsó Krisztián

Hajnali találkozás

Lajos bácsi vasárnap hajnalban akadt össze az ufóval. Pontosabban ufókkal, mert többen is voltak. Először csak hármat látott a kerti budi előtt, és egyet a füstölő kamránál, de kisvártatva még átsétált kettő Manyikáék felől a bedőlt kerítésen. Az úrlények szkafandert viseltek, vagyis afféle műanyag, habos ruhát, a lábukon kályhaezüstös gumicsizma, a fejükön meg sötétüveges bukósisak. Lajos bácsi tétova adjonistennel köszöntötte a hozzá legközelebb lévő ufót, aki a borsófejtős hokedlin üldögélt, és közben arra gondolt, hogy vége.

Finító.

Ezek szerint üzent érte a Kaszás, manapság a Kaszásnál is munkaerő-kölcsönzés járja, ufók jönnek, nem ördögök. Lajos bácsi elszontyolodott. Hogy ennyi, befejezte viszontagságos földi pályafutását. Nem így képzelte: reggel, csipásan, egy szakadt, szarcsikos klottgatyában a budi előtt. Ijedtében beugrott a régi kedves nótája. *„Ne ily halált adj, istenem, ne ily halált adj énnekem.”* Füttyült egy kicsit a dallamát, hátha eltűnnek a Marslakók. Nem. Sajnos nem illantak el. Lajos bácsi, ritkán melázott az elmúláson, de ha eszébe jutott, mindig nagyszabású, romantikus halált képzelt magának. Világéletében kíváncsi férfi volt, a legyet is röptében, a krumplit is, ha el nem gurult, ezért úgy hitte, malackodás közben éri majd a halál, mikor a legmelegebb, akkor. Ez így, *csörte* nélkül olyan méltatlan.

Azon is meditált keveset, hogy talán elment az esze.

Nem kellene több pálinkát kotyvasztania a padláson. Ha mégsem eszik olyan forrón a kását, és túléli ezt a marslakós kalandot, kidobja a megbuherált kuktát.

Ünnepélyes fogadalmat tett. Ha az úrlények hajlandók a szomszéd kertjében korzózni inkább, és nem itten nála flangálnak, ő többet nem iszik.

Ezen kicsit megnyugodott, de aztán újra rátört a lelkiismeret. Merthogy Lajos bácsi Húsvétkor rákapott a drogra is, ez igaz. Mikor odalépett az egyik ufóhoz, és megtudakolta tőle, mi járatban itten, és úgy általában segíthet-e, erre gondolt. Hogy őneki a vadkender, amit valamiért marijuának kell hívni manapság, nyilván elvette az eszt. Lehet, hogy a víziójával diskurál. Ide képzei a szkafanderes ufókat a budiba, a télikertbe, meg a borsófejtős hokedlire, és még beszél is hozzájuk. Megfordult a fejében, hogy úgy tesz, mintha ott sem lennének, nehogy a neje kilessen a nyári konyhából, és meglássa, hogy a budiajtóval diskurál. De az egyik ufó a télikertből fogadta a köszönést. Megnézte magának Lajos bácsi délceg filodendronját, aztán biccentett. Ennek fele se tréfa, gondolta Lajos bácsi.

Soha többet nem néz kereskedelmi tévét.

Ő korábban sohasem hallott róla, hogy a vadkendert el lehet szívni, ott mutatták meg apróra, egy kábítószer elleni műsorban, hogyan kell csinálni. És azt is elárulták, hogy nem mutatja ki a szonda. Igazán nem ő a hibás, hogy vénségére rákapott. Sokkal inkább az új körzeti megbízott, a Kancsal Mari fia, a Sasszem, az a túlbuzgó mitugrász, aki szerint traktort sem lehet ittasan vezetni.

Húsz évig lehetett, idéntől meg nem lehet.

A disznók egyre türelmetlenebbül sivalkodtak. Lajos bácsi beszólt a télikert-be, a barátságos ufónak, csak úgy odavetette, mint aki otthon van, és reggeli etetéskor leggyakrabban ufókkal szokott kokettálni, hogy a *sertések* éhesek, így mondta, hogy sertések, bármilyen laza is volt az öreg, szeretett volna jó színben feltűnni az Idegenek előtt. A hokedlis ufó, aki éppen a moslékkeverő pálcával piszkálta a kályhaezüst csizmája orrát, mutatta, hogy tessék, csinálja csak. Ezen Lajos bácsi megütközött. Az úrlény érti mit magyaráz? Hiába, a magyar világnyelv, a Drótos Imi is megmondta a Molnár presszóban, pedig ő szak tekintély, nem egy fing, majdnem egy egész félét végzett el a vendéglátóipari főiskolán.

Lajos bácsi arra az elhatározásra jutott, felveszi a kapcsolatot az ufókkal. Egye fene, meghívja őket egy zaccos törökkávéra, ha szeretik a jó alföldi vegyespálinkát, és úrhajót szabad ittasan vezetni, akkor azt is megkóstolhatják. A neje összeüt egy bravúros rántottát, hagymával, paprikával és füstölt szalonnával, a mélyen tisztelt ufó urak, vagy mik, tíz ujjukat, vagy amennyi van, megnyalják utána. De előbb a jószág!

Lajos bácsi elindult, hogy etet, és akkor meglátta. Hogy amíg ezek a tétova ufók elterelték a figyelmét, a sunnyogós hátulja már lopja a csirkét. Hónaljba hordják kifelé a kövér, magos baromit. Lajos bácsi elképedve figyelte a komisságot, a kedvenc, kopasznyakú kakasa éppen kidugta a fejét az egyik úrlény hónalja alól, és kukorékolni kezdett. Lajos bácsit elöntött a víz. Egy másik, kicsikét köpcösebb ufó nyakánál húzta kifelé a ház egyetlen libáját.

– Így kell úri embereknek viselkedni?! – kurjantotta el magát Lajos bácsi.

Rövid ideig vacillált, aztán, akárha hármassugrásra gyorsulna, szökölt párat, és megküldte a vödört. A moslék kondenzcsíkot húzott, át az udvaron, röpiült a vödör, mintha isten reptetné, akár egy bazi nagy falusi dongó, mint a malomkő, ami ki tudja, hol áll meg, akár egy lemezelt Dugonics Titusz, egy istálló rakéta, egy alföldi ufó-írtószer. Nem egészen fejbe találta az ufót, inkább tarkón. Már ha van az ufóknak olyanja. Hogy tarkó. A várhatónál sokkal nagyobb csatant a bukósíkon a vödör, az úrlény orra bukott. Elhasalt, aztán csend, nem moccant. A többi Idegen rohángálni kezdett, mint levizelt hangyabolyban a hangyák, menekültek át Manyikáékhoz a ledőlt kerítésen át.

– Tessék csak húzni el a csíkot, tolvaj Marslakó banda – üvöltözte Lajos bácsi, és arra gondolt, milyen pocskéolás lett volna ezekbe a pálinkája.

A disznók elégedetten majsolták a moslékot, mikor az ufók visszatértek. Rendőrökkel. Városiakkal, és a helyi mitugrásszal karban.

– H5N1 – vakkantotta a városi rendőr.

A hely mitugrász meg:

– Maga süket paraszt, ezek a tyúkok meg vannak fázva, és ez hivatalos személy elleni erőszak!

Lajos bácsi körbenézett, hogy kit nevez itten a bandzsi körzeti megbízott süket parasztnak, de senki sem állt mögötte. Akkor őt, kizárásos alapon. Nem baj. És az sem, ha elment az esze. Nem szokik le semmiről. És hiába a hoppáré, az ő tyúkjai nem náthások. És tudja már ő, hogy mire megy ki a játék, átlát a szítán. Senki se kap se mariujánát, se pálinkát.

Orbán János Dénes

A Király férje

Petőfi Sándor levele Arany Jánoshoz

Pest-Buda, anno

Hazánk östökös-csellagja, lelkem Aranyom, drága Jankóm!

„Nyisd meg a te méltóságos füleidet a hallásra és figyelj.”

„Egy gondolat bánt engemet.”

Tegnap Vachotthoz mentemben beléütközék egy fura társaságba, melyhez foghatót még sosem volt szerencsém látni Pest-Buda sáros utcáin. Vidámak voltak és zajosak, s gúnyjuk oly rikító, mint azon furcsa hogyishívják papagáj-madarak tollazata.

Aranyom, drága Jankóm, érthetetlenül furák voltak. Egyfolytában azt rikoltották, hogy „Jogot a melegeknek! Jogot a melegeknek!” Közben pedig csókolóztak. A meghökkentő az vala, hogy mindnyájan férfiúk valának. Ebből mindjárt kitaláltam, hogy színészek lehetnek. Vándorszínész koromban, ha komédiáslányok híjával valánk, nyápic legényként én is játszottam női szerepeket, s csókolózni kényszerülék, ha a helyzet megkívánta. De úgy tudám eddig, hogy a színészek ékesen s helyesen beszélnek áldott magyar nyelvünket. Nem tudom hát, drága Jankóm, hogy miért rikoltották helytelenül azt, hogy „Jogot a meleghez”?

Mindenesetre mély szimpátiámat rögvest elnyerék, hogy ily eredeti módon tünteténék a szegények meleghez való jogáért. Hisz keveseknek adatik meg, hogy cifra kandalló melegénél töltsék a rút teleket, a nép – kinek nincs joga – leginkább lehetével fűti hideg kunyhóját. Lehet, nem is színészek valának, hanem azt akarták sugallani, hogy maholnap csókolózniuk kellend ahhoz, hogy valamennyire átmelegedjenek, oly nyomorú a nép sorsa.

Hát ily érdekes dolgok történnek mifelénk. Megálltam volna, hogy kijavítsam grammatikai tévedésüket, azóta is bánt a gondolat, hogy romlik a nyelv, de sietnem kellett a versekkel Vachotthoz, lévén, hogy pénzt is ígért, melyre kivételesen nagy szükségem vagyon, hogy minél több jegyet vehessek a lutrira.

„Shakespeare-t erősen fordítjuk Vörösmartyval; én e hónapban bevégezem Coriolanust, már a negyedik felvonás vége felé járok, Vörösmarty Lear-ez. Én Coriolánon kívül még okvetlen lefordítom Romeót, Othellót, III. Richardot, athenei Timont, Cymbelint s talán IV. Henriket és a téli regét.”

Micsoda poéta volt ez a mi William-ünk! Oh, Jánosom, borzongok minden sorától, attól a stílustól és nemkülönben a szenvedélytől. Minap szonettjeiből olvasék. Esméred őket? Ily gyönyörű szerelmi lírát még férfi nőhöz nem írandott. Micsoda férfiú lehetett! Mint imádhatta a nőket, és mint bolondulhattak érte a nők!

„Tisztelünk, csókolunk benneteket. Isten óvjon, kedves barátom, minden veszedelemtől ott, a [meleg] kemence mögött. Írj minél előbb!”

Imádandó barátod,

Petőfi Sándor

Arany János levele Petőfi Sándorhoz

Szalonta-bury, anno

„To the right honourable Lord Arthur Krumply devotely, London”

„Mylord!

I have read your letter and I am forced to confess that you are the greatest under all the asses I have ever seen...”?*

Úgy bizony, édes barátom, mert nagy tebenned a láng és az elme is, ám szóösszetételként bizony már nem érvényes terád.

Bízzást mondom néked, hogy az a szivárványszínekben pompázó társaság sem bohó színészekből, sem pediglen a népmelegedés nemes eszméjének bátor híveiből nem állott, annál inkább azokból, kiknek tevékenységét latinul a cinaedo és a pedico szavakkal explikálják klasszikusaink. Azaz a fajtalanul üzekedőkről van szó, kik egymás valagában lelik örömeiket, s kik magukat szelíden melegnek titulálják, mi pediglen fartúróknak őket, édes buta Sándorom, nemzetünk nagy, tiszta, ártatlan poétája, te.

Mindezeknek tudatában érzed-e még régi ízét ama forró tsókoknak, melyekkel a bonviván téged illete, midőn színészleányzók híján magad valál a primadonna?

A mi derék William-ünkről pedig megsúgom tenéked – ha megígéred, hogy ennek ellenére lefordítandod szép szerelmes szonettjeit –, hogy zsenge színészpalántákhoz intézte hő vallomásait.

Tudnod kell, hogy annak idején, az ánglusoknál némber nem mehetett komédiásnak. Helyettük olyan cingár legények játszották Júliát, mint te, drága Sándorom.

Haha, egyszer még előkerülnek a hozzád írt szonettek is, valamely provincia-béli színházdirektor pennájából.

„Hát megáldjon az isten, kedves Sándorkám.” Bocsáss meg, hogy így élcelődék, de nem bírek nem derülni ezen, mi több, harsányan kacagtam rajtad. Ha meg is haragszol – ugye nem – nagy örömet szerzel öreg barátodnak,

Arany Jánosnak

*Elragadtatással az igazságos és tiszteletreméltó Lord Krumply Athurnak, Londonba (Krumply–Crumply = görbén, görbe)

Olvastam leveled, és be kell vallanom, hogy te vagy a legnagyobb az összes számár közül, akikkel valaha is találkoztam...

Petőfi Sándor levele Arany Jánoshoz

Pest-Buda, anno

János! (Baszhatjátok, hogy ezek után még valaha leírdak kedves jelzőket valamely férfiúnak.)

Mily ostoba és tudatlan valék! Micsoda barom, micsoda tulok.

Most forog a bélem, de nem csak: szemem is vérben forog.

A tűzhelyre akkora dézsá vizet loccsanték, hogy árvíz támadt a szobában. Nekem aztán itt meleg ne legyen!

Lázongó Júliámnak ultimátumot adék: fiúsan rövid haját megnövelje, nadrágját szoknyára fölcserélje. Többé nem flangálhat így, a tisztas polgárok megrökönyödésére.

Shakespeare szonettjeit biza én le nem fordítom. Van egy érdeklődő ifjú a pesti egyetemen, neve Szász Károly. Hátha őt erősebb gyomorral áldá meg az Úr.

Könnyes dühömben írtam egy véres-köteles verset a fartúrókról. El is vittem Vachotthoz, de azt mondta: pénzt nem ad érte. Hát összetéptem, igaz is, jobb ha én ezekről szót le nem írok, azzal csak rájuk terelném a figyelmet.

Az osztrákok meg a burkusok a hibásak mindenért. Írtam is egy verset, úgy kezdődik: „Talpra, magyar”. Megyek a Pilvaxba. Valakit megszúrandok vagy megverendek. Nem tudom, de esküszöm, oly ribilliót csinállok, melyet sokáig fognak emlegetni.

Isten megáldjon. Még hallasz felőlem.

Petőfi Sándor

Tamási Áron följegyzéseiből

Budapest, anno

Mennydörgős egek Úristennye, métt mind cseszegecc engem, métt, métt?

Nem elég, hogy idegen földön senyvedek, havasok helyett a pusztán vagyok fenyő? Hogy zákhányosnak nezek a Vásárcsarnokban, ha pityókát, murkot vagy árgyét kérek? Meg mind kérdem, van-e csanika, köldör, kokozja, tótrépa, kákonya, kosda, peccs, burung, mosztika, gorzs, fodorka, evetpili, szaragógya vagy pinamorgó. Há dehogy vóna bármi es. Mit egyen itt a zember? Bémenyek a vendéglőbe, kérek szalonnát hagymával s burduftúróval, nincs. Csak táp, pizza, peresznyés sajt, csiga meg egyéb mocskok.

Bémenyek a mészárszékbe, mondom, aggyon valami jóféle csekahúst, de szupulykó legyen. Aszongya, nincs. Kérdem, mi van. Aszongya: sertés. Mondom: én nem sertettem meg semmivel, egy csúf szót se szóltam, de ha ilyen a hezzaállása, tudok egy áthidaló megoldást. Kérdi, mi? Menny a gelevőgyi, rápenyes anyádba, vacskolni, mondom.

Mit vétettem én ellened, hogy így baszogacc, Uram, mit, mit?

Tegnap is menyek az uccán, porlok, mint a szikla. Nezek, mintha meg len-

nék buggyanva, hogy pödrött bajszom, árvalányhajás kalapom, hímzett lájbim és székelő harisnyanadrágom van, no meg suvickolt csizmám. Mondom, én büszke vagyok a népem viseletire, nem cibálom magamra mások tehenészeinek a gatyáját. Röhögnek, mint az eszement, hogy számáron menyek. Mondom, Krisztus urunk is azzal mind sétafikált, meg az egyik novellahősöm is. Csak röhögnek, fetrengenek. Kérdik, hogy híjják a számaramat. Mondom: Pistának. Meginn kacagnak csúful. Mondom, jó keresztény számár ez, rendes neve van, Esvány, csak becézem. Minek nevezzem? Sztálinnak?

Szóval menyek, kiérek a Körútra, há nagy csármálást mind hallok, hogy gyüvik az erányomba. Na, mondom, megállok, nezzem meg milyen újabb kutyakaláka folyik a székesfővárosban. Azt minnyárt láttam, hogy színesek erőssen, ejszen valami maskarádé lesz. No, mind gyüttek, vót ott zenebona meg kiabálás es, semmit se lehetett érteni. Mellettem meg gyülekeztek a zemberek, s mind szitkozódottak, kárinkodtak csúful amazokra. Na, mondom, ilyen a pesti, sziggya azt, aki vigad, mucsok, irigy fajzat.

No, akkó gyütt nagy komótosan egy szekérféleség. Azon egy erőssen fáin cinka riszálta magát, rózsaszín rókniban meg lila karincában. Kihúztam magam a Pista hátán, s kezdtem bezgetni a cinkát a kalapommal, hogy nezzen már rám, ha igaz, erős, nagylőcsű legényt akar látni. No rejám is nezett, s olyat kacagott, a szerelem burjánja egyből felütötte a fejét a fejemben, s a szűm a gerjedelembe majd beléhasadt. Erre a beste nem széttépte a rókliját, hogy kibuggyant a csecse?! Bűdös, gelevőgyi kurva az ilyen, mondtam magamba, de azért olyan gyakhatnékom támadt, aszítottam, belégebedek. Áron vagyok, ordítottam. Milyen áron? – ordította vissza. Bármi áron, csak gyere!

Akkor hirtelen ledobta a karincáját es, én pedig szinte lefordultam a számárról. A cinkának akkora csúf lőcse vót ahol a pecke kellett vóna legyen, hogy Pista számaram torkából rögvest felszakadt a legirigyebb fajta bőgése, s megtérgepelt, mint a púpos teve.

Eccerre csend lett a fejemben, s egy percig csak egy csemer némafilmet láttam a kigüledt szemeimmel. Akkor csapott belém a zistennyila, hogy mibe es keveredtem. A besték mindenfelé úgy neki vótak pezderkedve egymásnak, mintha mind egy-egy marék szarvasbogárszarvat rágtak vóna el előtte; s nyalták-falták egymást a kipingált legények, arrébb meg pustuhányos fehérnépek estek egymásnak, mint cseka a mosléknak.

No, én aztán nem vártam meg, míg a hang visszagyüvik ehhez a csemer képhez. Felkaptam Pista számaramat a nyakamba, met székelő ember a számarat ilyen helyen ott nem haggya, s azzal uccu neki, amíg csak bírtam szusszal. Jó sokáig bírtam, pedig beste egy nehéz állat az én Esvány számaram, főleg, ha kedélybetegség gyötri.

Aztán csak pihegtem egy bő órát, asse tudom, hol. Édes jó úristenem, mét kellett nekem a drága hazámat elhagynom? Én még ilyet nem láttam, nem es hittem, hogy vóna. Mifelénk, Farkaslakán vót ugyan eccer, hogy egy Ámérikából megtért legény a bálban, az árnyékszéken meg akarta monyókolni a másik legényt, de ilyet, hogy valakinek csecse es, lőcse es legyen... Ilyen zákhányos

eszejárása még Lucifernek sem lehet. Az a hitván seggrejáró legény es jól megkapta. Ejszen vagy tizenkétszer is levágták a löcsit, hogy egy körömfeketényi se maraggyon neki, s aztán a biztonság kedviért forró vassal perzselték a helyét, met az ilyen fajzatnak visszanőhet, mint a varasgyéknak.

Ó, drága Úristenem, métt mutattál ilyet nekem, métt nem hagytál tudatlanul meghalni?

Az egyszer szent, hogy édes, drága, hites feleségemnek ismét hűséget esküdtem, s ezúttal bé es tartom, met olyan szegény, amilyen, cseppet vén, cseppet csúf, cseppet zsémbes – de legalább tudok egy dógot.

Karinthy Frigyes vázlatfüzetéből

Budapest, anno

Ma pompás fesztiválon vettem részt, a Körúton. Belecsöppentem, mint hernyó a Liget szökőkútjába. Fölvonultak a melegék. Haha, roppant mulatságos volt, főleg, mikor tőlem néhány méterre fölfedeztem Szép Ernőt, amint csillogó szemekkel és áhítatos arccal bámulja őket, majd arrébb elájulni láttam Szabolcska Mihály költő- és tiszteletes urat, Ady Endre – holott ő Góg és Magóg fia, haha – pedig nagy szent undorában elmenekült az Illés szekerén. Gondolom, Hatvany fizette a fuvart.

Szívárványszínű kavalkád volt, kár, hogy nem volt ott Kosztolányi, hogy ne csak színes tintapaclakról írjon.

A járdán álldogáló közönség nem értékelte egyértelműen a produkciót. Ocsmány szavakkal és tojásokkal meg paradicsomokkal illették a tüntetőket, pedig szerintem mulatságosabb volt, mint a Vígszínház bármely előadása.

Hazafelé egyből kitaláltam, hogy kell ám ezeknek írnom mókás dolgokat. Haha, elképzelem, milyen édes lesz, amikor apuci átöleli anyucit, és beletúr anyuci mellszőrzetébe, szemben velük ül a gyerek, annak kell mesét mondani, teszem azt, a Grimm házaspár – Jakab bácsi és Vilmos néni meséit. Hogy is kezdődjék? Egyszer volt, hol nem volt, az óperenciás tengeren túl, az üveghegyen is túl, ott ahol a kurta farkú malac egy másik kurtafarkú malacot túr, a melegegő közepében... Van ott egy palota, minden szobájában két kandallóval, hogy jó meleg legyen. Abban éledegel a király meg a király férje. Együtt nevelik hamvas fiacskájukat, Hófehéért. Á, dehogy, stílusosan jobban talál a Hófehéérke. Szóval Hófehéérke nevű kisfiúkat. Aztán meghal a király férje, és a király új férjet kerít magának. A király új férje nagyon csinos legény, arcának bőre, mint a barack, bajuszkája mint a holló tolla, feszes farának ringása kecses. Hanem nagyon hiú, és folyvást faggatja varázstükrét: „tükröm, tükröm, azt akarom / mondd, hogy legszebb az én farom.” Addig nincs baj, amíg a tükrő benyal, de aztán egyszer csak kiböki az igazságot: „szép a popód, ám ha kérde / Hófehéérke fara még szebb.” No, akkor elő a nagy meleg tepelák vadászt, vigye el az erdőbe, vágja ki a szívét. Persze a nagy meleg tepelák vadász szíve megesik Hófehéérkén, no meg egy meleg szarvasbika föláldozza magát, fölajánlja a dobogószervét. Hófehéérke

megtalálja a törpék házát. Este érkeznek a törpék, hű, hogy szeretik az üregeket, elvégre bányászok. Buzzancs, Kispopó, Cicahal, Cukibífi, Bögre, Fartúró Rudi és a pöttöm kis édíbogár Pöcsike. Jaj, de nagyon megörülnek Hófehérkének, meleg színt visz az életükbe. Munka után édes a pihenés és a játszadozás, véget nem ér a faramuci, a seggrepaci, a farramorgás, a kiéakaki, az ugrókötel nyelét pedig nem a kezükben szorongatják...

Aztán a király férje megpróbálja kinyírni Hófehérkét, előbb mérgezett gyantát kínál neki, kamaszodó mellkasának karbantartására, majd mérgezett nyelvű ugrókötelet, végül cukros bácsinak álcázva magát beléndekes törökméz-szopókát. Üvegkoporsó, gyászoló törpék etcetera, jön a herceg, latin szépség, Don Popó, a farviadalok és anális torridák örökös bajnoka, elkunyerálja a hullát, a koporsó ledől a szekérről, a szopóka kiesik, Hófehérke föléled. Nagy boldogság, csak a király férje veszíti el az eszét, örületében elbujdosik és megnősül, pfuj, megkapja méltó büntetését. Sebj, Hófehérke esküvőjére apja új férjjel érkezik, ez már nagyon kedves, szerszáma bársonyos, és formás keblei is vannak.

Hű de meg fogom írni, csak legyen időm. És megírom azt a mesét is, amelyben a gonosz nőténysárkány elrabolja a királyfit, de egy másik királyfi kiszabadítja és férjül veszi. Utána pedig gyorsan megírom A Noszty fiú esetét Tóth Palival. És a Különös házasságot – itt nem is kell címet változtatni. Megírom, bizisten, mind megírom. Majd pedig beküldöm a Színházi Élet-hez. Kosztolányi Dezső néven.

A krakkói fasor hajnalban, háttérben a Wawel (1894; olaj, vászon; 101×201,5 cm; jelzés nélkül; magántulajdon)

Háy János

Emese levele Katinak

Szia Kati,

tudod a Marinak sose merném megírni, mert a Mari olyan, mint a Pavlov kuttyája, ha valakinek jó, reflexből imádkozik, hogy rossz legyen. Mikor például neked volt a Béla, akkor még templomba is eljárt, pedig még az etkins fogyókúrában sem hisz, nemhogy istenben, de gondolta, mindent meg kell próbálni, valami csak bejön és neked végre rossz lesz. És tényleg igaza is lett, mert mi lett a Bélából, hát jól lelépett téged meg otthagzott háromhónapos terhesen és csak titokban lehetett elvetetni, mert már túl voltál az időn és majdnem felsírt az embrió, mikor kikaparták. Szóval jól bekaptad egy életre a traumát, a Béla meg összeköltözött a Marival, mert végül ezzel tudta megoldani a Mari a rosszat, nem az imádkozással, meg a vudubabával. Ja, ezt nem is mondtam, hogy csinált egy kis rongybabát, elnevezte Katinak és minden éjjel összeszurkálta varrótűvel meg százas szöggel, ha nagyon utált, egyszer még a kenyérvágókést is belenyomta. Szóval neki nem mondanám el, hogy nekem most milyen jó, mióta van a Gyuri, mert a Gyuri szeret is, meg normális is, nincs neki semmi aberrációja, hogy például járt a metatérben, és volt neki bé kategóriás ufóhajtásija, vagy hogy előző életében fáraó volt, vagy valami hülye görög, akinek kőből volt a feje, meg a szakálla, mint minden görögnek, aki túlélte az athéni demokráciát. Mindig mondja nekem, lehet hogy mindenki idióta a földön, vagy ha nem is a földön, például mondjuk Amerikában nem, mert az amerika amerikában van, de itt Magyarországon mindenképpen, csak ő nem. És ez pont így van, mert volt a Gábor például, tudod, aki különben elég jól nézett ki, főleg mikor lecserélte az esztéka-szemüvegét kontaktlencsére, meg tényleg vörösdiplomával végezte az orvosit, de nem azért mert kommonista volt, hanem mert okos, de állandóan azt mondta, hogy az anyjának az egyik melle üldözi, aztán így a másikat se tudja megszerezni, pedig neki az az egy is elég volna, de amikor odahajolna, akkor az az egyik, a rossz mell az elkergeti. Szóval, volt neki ilyen anyakomplexusa, és bennem is ezt akarta feloldani. Még jó hogy nem kaptam mellrákot tőle, mert titokban mindig megütötte a bal mellemet, mert az volt az anyjánál is amelyik üldözte, az anyjáét meg nem merte megütni, mert mégiscsak az anyja, meg már nem is élt, por lett a melléből is, arra meg azért senki nem vállalkozik, hogy a sok porból, ami az úrnában van kiválogassa a melle porát, hogy így rendezze a problémáit, még a Gábor se. Ahhoz tényleg külön kellett volna az anyja mellét elhamvasztani, de ilyet, hát legfeljebb az arabok. Szóval a Gábor után nem éccszűrésre kellett menni, hanem mammológiai vizsgálatra, hogy nincs-e tele csomóval a mellem. Ráadásul gyerekpszichológushoz járt, mert azt gondolta lelkiileg ő még tizenhat, holott harmincnégy volt és serdülőkori problémái vannak. Ha nagy nehezen sikerült lefeküdnünk, én tényleg úgy éreztem ma-

gam, mint egy pedofil, aki óvodás gyerekeket molesztál a városligetben, szóval szörnyű volt. Nem véletlen, hogy ezek után a hitgyűliben kötöttem ki és Jézus lett a szeretőm egy időre, de az annyira nem volt valóságos, hogy tényleg, meg szarul is éreztem magam, amikor egy szentkép előtt önkielégítettem, az azért már olyan, mint a perverzió, érted, ilyen tényleg csak az apácák csinálnak, meg akik nem tudják, hogy ez a szakállas faszi a Jézus, nem valami popsztár. De a Gyuri, szóval a Gyuri onnan is kivett, mert neki nem számított, hogy mindennap felhívott valaki a gyűliből, hogy a sátán majd mit fog csinálni, a Gyuri egyszer felvette a telefont és visszakérdezett, hogy kicsoda, a fickó meg hallgatott, aztán mondta, hogy a sátán, Sátán?, olyan nincs is hogy sátán, érted, ezt mondta, ilyen egyszerűen, hogy nincs, meg még, hogy az egész világ nincsen, csak elképzeljük, és ha azt akarjuk, hogy például hitgyűli ne legyen, akkor azt nem képzeljük el és nincs. Azért ez hihetetlen, hogy milyen okos a Gyuri, minden reggel lótuszülésben meditál, és az egész teste zenei á hangon rezonál, hát nagyon jó ott ülni vele, nézem a hátát, egy nagy sárkány van tetoválva rá, a hetescsigolyától indul a farka, tudok ilyen, hogy hetescsigolya, azt mondjuk nem tudom, hogy a hatos vagy a nyolcas hol van, de a hetest nagyon megjegyeztem, mikor még az egészségügyben dolgoztam Dorogon a kórházban. Lehet, hogy hatos nincs is, mert csak páratlan számokról nevezték el, mert olyan ravaszok az orvosok, hogy nagyon megbonyolítanak mindent, hogy ne lehessen akárki orvos, mindent latinul hívnak, csak, hogy senki ne értsen semmit. Mondanak egy latin szót, aztán azt se tudod mi van, csak másnap meghalsz, mert ez egy olyan betegség volt, te meg nem is tudsz védekezni ellene, mert hogy lehet egy latin betegség ellen védekezni, mégha a római birodalomban élnél, akkor talán, de itt Magyarországon, ez már eleve halál, főleg hogy közben, míg a vizsgálat tart, az alatt a rövid idő alatt átalakítják a kórházat wellnesscenterré vagy lakóparkká, s mire megrendelnéd a gyógykezelést, csak egy szaunabérletet tudnak felajánlani vagy egy hatvannégyzetméteres lakást negyvenmillióért. És megy ez a tetkó át a vállán és a sárkány egyik szeme, az amelyik látszik, mert a másik a másikoldalon van, szóval nem kifelé néz a Gyuriról, hanem befelé a Gyuriba, szóval csak hátulról láthatnánk, ha átlátszana a Gyuri háta, de nem, szóval ez a szem, amelyik kívül van épp a Gyuri egyik mellbimbója. Hát én belőlem már csak ha ránézek annyira elkezd ömleni a víz, szóval ott alul már teljesen zuhatag vagyok és elkezdek tágulni, bármit meg tudnék szülni, szerintem így lett a világ. Lehet, hogy majd én is szülök egyet, sosem árt egy plusz világ, főleg, hogy itt a nyakunkon a globális felmelegedés, meg az üvegházhatás, csak most nem megy mert a Gyuri, akkor eltorlaszolja az utat, hát érted, rögtön a lótuszülésből hatol belém és azt mondja jinjang-jinjang, ami kínaiul van és azt jelenti szeretlek vagy valami hasonlót, még annál is többet, szóval a világlélek hatol belém a Gyuriból és fú, hogy milyen akkor így rajta lenni ezen a lelken, hát az egész testem, minden sejtem lélek lesz ilyenkor de tényleg úgy élvez, és fú, nem akarok ilyen intimításokat mondani, de néha, amikor kicsúszik, akkor meglátom ezt a lelket, amint előre mered a Gyuriból, tudod mi van tetoválva rá, egy kígyó, ahogy tekeredik föl körbe a Gyuri hímtestén, ami persze itt csak képletesen test, mert

valójában lélek. Persze ez az egész csak akkor látszik, amikor megnő, mert úgy lett tetoválva, egy marék viagra kellett hozzá, hogy a tetkós fickó meg tudja csinálni, mert egy napig tartott. És egy napig még a Gyurinak sem bír olyan lenni, gyógyszer nélkül, főleg, hogy férfi volt a tetkós, a Gyuri meg nem olyan, hogy baja van a nemi érdeklődésével. Ő teljesen rendben van, szóval férfi, egy kicsit se érzi magát nőnek, mint volt, tudod, az a srác még mikor Dorogon laktam, hogy mondta, hogy ő tulajdonképpen nő, szóval hogy ez egy leszbikus kapcsolat közöttünk, mert ő ugye nőtudattal rendelkezik. Teljesen összezavart, hogy most mi is van, hogy akkor én kivel vagyok és tulajdonképpen mit is csinálok, mert én nővel nem akartam, mégha vizuálisan férfinak is nézett ki.

Azért nagyon sok ilyen beteg ember van, főleg, hogy a Lipótot is megszüntették, ez a sok beteg fickó mind az utcákon van. Szóval tök olyan Magyarországon élni, mintha egy 18 éves felüli pszichoszriller szereplője volnál, mondjuk szarabbak a díszletek, mert ez azért mégsem halivúd. Érted, gyilkosok állnak melletted a buszon meg a villamoson, magukban beszélnek, vagy épp telefonon hívják a társaikat, hogy megszervezzék a nagy leszámolást és végezzenek azokkal, akik még normálisok. Ráadásul a rendőrség is az ő oldalukon van, mert egy csomó közülük beférkőzött a parlamentbe, még miniszter is van ilyen örült. Pedig már kétezerben azt hittem, hogy itt a világvége, és valaminek vége is lett, szóval én azóta érzem, hogy most már utána vagyunk, a világvége után élünk, de úgy látszik ez nem volt elég, van még egy végső leszámolás. A Gyuri azt mondta, hogy most idén nagyon esélyes, mert kétezer hét, főleg júliusban, pláne hét órakor, főleg hét óra hét perckor. Érted, ez olyan különleges dátum, tiszta hetes, ilyen dátum nem is lesz többet. Ne mondd, hogy a kétezer tizenkettő december tizenkettő dél az ilyen, mert az nem olyan mágikus szám. Jó, tizenkét apostol volt, de az nem olyan nagy szám, apostol bárki lehetett, akivel Jézus véletlenül összefutott, de hét törpe, az azért különleges, törpe nem lehet csak az, aki törpe, nem lehet bárkiből és akkor még ott van a hétfejű sárkány meg a hét vezér, hogy csak pár példát mondjak. Szóval ez a hetes ez nagyon veszélyes szám. Fel is keltünk a Gyurival már hatkor, hogy felkészüljünk a nagy leszámolásra. Eltorlaszoltuk az ajtókat, meg elővettük az összes kést, meg a húsvágóbárdot. Hét óra, hét óra egy perc, kettő, három, négy, és eljött a hét óra hét perc, de nem történt semmi, ez a perc is pont olyan hosszú volt, mint a többi és az óra is. Mondta a Gyuri, hogy ennyire ravaszak már, hogy normális időnek álcázzák a leszámolás perceit, ennyire kigondolták, mert tudták, hogy számítunk rá, holott az idő megállt akkor, most már örökre hét óra hét perc van, és bármikor jöhetnek, hogy végezzenek velünk, mondta a Gyuri és hogy csak vele lehetek biztonságban. Az idő áll, csak az órák pörögnek tovább, ez is része a tervnek. Gyuri néha kiabál velem, ha ki akarok menni, hogy te nem és rázmárja az ajtót, mikor elmegy, meg a rácsokat, amiket a múlt héten szereltetett fel, annyira fél, hogy bajom esik, és azt mondta, ha kockáztatom az életemet, akkor ő szétloccsantja a fejemet egy szekercével, pedig nagyon utálja az ilyen erőszakos dolgokat, főleg nőt megütni, ráadásul halálosan, de az életemért még erre is képes.

Most egyedül vagyok, a Gyuri elment, hogy találkozzon a felettes énjével,

mert neki az nem a fejében van, mint másoknak, a hétköznapi embereknek. Egy negyvennapos palesztinai meditáció során sikerült kívülre helyeznie, mégiscsak más, ha szemtől szemben. Igaz, a felettes én csak arabul tud, így aztán van némi gond a kommunikációval, meg belépett a palesztin felszabadítási frontba, és ez nagyon nehéz a Gyurinak, mert ő zsidó vagyis ő már nem, mert neki csak a világlélek számít, de a mamája, meg a papája az volt, és azért ez neki is nehéz, hogy pont az ő felettes énje lett esküdt ellensége Izrael államnak, ráadásul magas beosztásban, mert egy felettes én mégsem lehet alhadnagy. Szóval elment, de biztonságban vagyok, mert a kulcs, amivel ide be lehetne jönni, az a Gyuri zsebében van. Tudom, most neked nem olyan jó, mint nekem, de ne sajnáld a Bélát, tényleg ne. Végül is a Mari kibaszott magával, hogy bosszúból, csak hogy neked rossz legyen bevállalta a Bélát, pedig egy húszéves dácsiánál jobb, ha az embernek nincs kocsija, és a Béla tényleg olyan, mintha nem anya szülte volna, hanem a románok dobták volna össze maradék alkatrészekből munkaidő után.

A Marinak persze egy szót se arról, hogy nekem mennyire jó, mert biztos ráhajt akkor a Gyurira, mert a Bélából már neki is bőven sok, legszívesebben sürgősséggel visszaküldené Székelyföldre, de én már nem akarok szarul élni, nem akarok visszakerülni Dorogra, hogy a kórházban ürítsem a kacsákat havi nyolcvanért, és éjszakai ügyeletben a részeg orvosok elől meneküljek az épület folyosóin, aztán a végén a prospektúrán húzzam meg magam, három megkéült halott között. Én is boldog akarok lenni, nem csak azok, akik már az ovis ballagásra is audit kapnak a nagypapájuktól, sofőrrel és forrócsokiautomatával, akik még a svábhegyrről sem merészkednek le, nemhogy átmenjenek pestre, oda, ahol szar élni vagy vidékre, ahol úgy szaporodik az esélytelenség, mint tavaszi zápor után a szegfűgomba. Akik, ha elhagyják a lakhelyüket egyenesen az Adriára mennek, vagy a kanári szigetekre, hogy ne lássanak semmit csak magukat és a tengert. Szóval nem akarom megvárni, hogy halálom után a pápa avasson boldoggá, én most akarok és leszek is, csak a Marinak ne szólj.

Emese

Tözsér Árpád

Francia gáláns költők a 16. és 17. századból

Mathurin Régnier

Hogyan ölte meg Robin Lisette-et

Lisette-et valaki megsértette,
futott Robinhoz kétségbeesve,
s így szólt:
Robinom, nékem végem,
azt akarom, te ölj meg, ne a szégyen!
Robin a gyilokra nem rest,
előkapja kését rögvest
(melyiket?,
azt, azt!, a szörnyű a hímbajonettet),
s – legyen kínjának gyorsan vége – :
ágyékon szúrja szegény Lisette-et.

S mert Lisette közben is egyre kérte:
Ne kímélj, szúrj csak,
hadd látom meg az Úrnak
trónusát mihamarabb! –
Robinunk majd megszakad.

Tágít még egyet a résen
szájjal, körömmel, foggal,
s szól ijetten:
Eltompult végleg a késem!
Siess a haláloddal,
jó Lisette-em!

François Bassompierre

A gáláns levélváltás

*IV. Henrik király megcsókolta
Bassompierre lovag kedvesét, d'Entragues kisasszonyt.
A gáláns eseményről a lovagnak de Fachone kisasszony
számolt be, még aznap, ekképp:*

Levelemben a tisztesség jajgat!
Itt, honnan írok, e kék pamlagon,

megcsókoltak egy neked kedves ajkat,
Bassompierre.
Jaj, még a víz is kiver,
a többit jobb, ha elhallgatom!

A válasz báró Bassompierre tollából nem késett:

Közléseden, húgom, nevetni kell,
mert az ajak,
mely meghasadt
ím másnak is, mint a piros fasom,
csókolta tegnap még a ...
Tegye kacsódba a kihagyott rímet
híved:
François Bassompierre.

Magyar múzsa

Szendrey Júlia
Juliska Koltón
szerelmesen csügg a költőn,
végre a jámbor
így szól: Te, Sándor,
néztük már eleget Koltót,
lássuk végre a – coltod!

Kratochvill Georgina
Volt egy nő, úgy hívták, Gina,
csupa tőgy, csupa vagina.
Fűnek, fának,
csak Vajdának
nem jutott belőle – mi, na?

Sárvári Anna
Neki a legismertebb az imázsa:
lány volt, szőke és másfél mázsa.
Ha kese hónalját kaparászta,
szegény Juhászt a hideg rázta.

Szántó Judit

Harcias csajszi volt, amazon,
átment sok emezen, amazon,
kajolta párt és szakszervezet,
bár csókja nem volt nagy élvezet,
harcfira nem illik a párta. –
Attilát laposra gyapálta.

Epilógus

Böhm Aranka

Vad múzsáról szólok, taramta, taramta,
Karinthy múzsáját úgy hívták, Aranka.
Tüzelt, mint a szuka, búgott, mint a haris,
taramta ezzel is, taramta azzal is. –
Szarvazza a költőt teremte, taramta,
telente, nyaranta az örök Aranka.

Gyulai sírversek, 2007

Esterházy Péter

Sírkő ez fölöttem,
hét mázsa andezit,
s nem a tizenhatos
mélye, sír biz ez itt.
De, vándor, vidd hírül,
hogya ismersz Istent:
súlyos seggű nőkről
álmodozom itt lent.

Zalán Tibor

Kinek hullt ki kezéből itt a lant,
mi zörömből, zavarog, zúg alatt,
mi ez a vad avantgárd-népi harc,
modern és poszt földalati piarc?
Zalán Tibor lelt itt végső hazát,
ő veri nagy, éjfekete... – zongoráját.

Orbán János Dénes

Pénzharcban elhulva,

sírom bűdös vulva:
a Halál is kurva,
el van minden kúrva.
Mellém zúlt a múzsa,
foszlik férges húsa,
rossz dzsób a kultúra,
kezdje a rosseb újra.

Jász Attila

Csupa sírás, gyász a világ,
parentálják Jász Attilát.
Meghalt Szőny koszorús fia,
kellett neki Szicília!
Hölderlin nyomában járva
temette be a por s a láva.

Háy János

Jöttél Vámosmikoláról,
mikor Magda nő rád szólt:
Janó fiam, itt a szívem,
lángol, mint a Dzsigerdilen.
S aztán jött Abigél s Vlaszta,
s az életed jól el... bandzsította.
S hiába ajnárolt már Etel,
egy gatyában temettek el.
Nyugodj, szegény Háy Jani!
Finita!, se nő, sem mani!

GreCsó Krisztián

Sírnom kell síromat ha látom,
liliomhullás volt halálom.
Életem bimbóban letörték
pletyka-országomban a törpék.
Nem értették meg zsenimet,
agyonverték az enyimek.

*Tarján Tamás, irodalomkritikus
és műsorvezető sárverse*

Színház, irodalom,
e kettő kell nekem,
meg egy kis futball az
üllői végeken. –

Ezt mondtam, míg éltem,
immár abbahagyom:
írók, színészek, focisták
rugdostak itt agyon.

Tözsér Árpád

Nem bírta már tovább gittel,
itt nyugszik Ármin von Mittel.
Ez volt költött neve neki,
jobb volt, mint az eredeti.

Míg élt, a nyála elcsordult,
minden vers után megfordult,
mindent stílus alá benyúlt,
ami tudott, mindent lenyúlt –
Amiért ily mohó valál,
lába közé vett a halál.

Podmaniczky Szilárd

Nászéjszakák

Gyuszi bácsi világéletében nyúltenyésztéssel foglalkozott, ezért mindennél fontosabb volt számára, hogy a lányát szűzen adja férjhez. A lány nem gördített akadályt apja elképzelése elé, ellentétben másféle akadályokkal, amiket a férfiak elé gördített.

Amálka, Gyuszi bácsi lánya olyan szép teremtes volt, hogy még a pap is megmondta, a szüzesség jót tesz a bőrnek, a fenék és a mell vonalának kialakulásában pedig döntő szerepe van, nem beszélve a hasfalról, amelynek középpontja, a köldök, a szentlélek ablaka; olyan ez, mint Bill Gatesnek a Windows.

Eljött azonban a nap, amikor fordult a kocka, s Amálka szeretett bele egy szép, sudár férfiba, aki éneket és testnevelést tanított egy városi iskolában, és Olivérnek hívták.

Gyuszi bácsi töviről hegyire kikérdezte a lányát, hogy biztos-e a választásban, mert a szüzesség olyan, mint a pénztárca, csak egyszer lehet elveszíteni. Amálka érezte a felelősség súlyát, de már ő is úgy volt vele, addig kell szagolgatni a rózsát, amíg illatozik.

Am Gyuszi bácsi nem csak Amálkával, hanem Olivér fejével is beszélt egy álló délutánon át, s kivált üdvözölte, hogy Olivérnek volt már dolga a női nemmel, így aztán nem lesz a nászéjszaka kétmásodperces favágás.

Eljött végre az esküvő napja, Gyuszi bácsi felesége is szépen kiöltözött, ahogy ez nyúltenyésztő feleségnél szokás. A pap olyan magasröptű beszédet rittyentett, amiben még azt is megállapította, hogy a nemi önmegtartóztatás képessége végleges cáfolatát adja az evolúciónak.

Hatalmas lagzit csaptak, az örömapák és örömanyák is jól kiszórakozták magukat. A társaság hajnalban tért nyugovóra, de Amálka és Olivér nem aludhatott sokáig, mert délután kettőkor egyhetes nászútra indultak. Sokat töprengtek rajta, hová menjenek, végül úgy döntöttek, a természet lágy ölén, egy szerény, de mindennel fölszerelt erdei kunyhóban lesznek egymáséi.

Olivér kis terepjárót bérelt, amivel délután ötre meg is érkeztek. Tetszett nekik a hely, kipakoltak, megvacsoráztak, s az éjszakai izgalmak előtt kiszellőztették a fejüket egy rövid erdei sétával.

Mikor hazatértek, mérni lehetett bőrükön a feszültséget. Előbb Amálka tusolt, bebújt az illatos ágyba, majd Olivér frissítette föl magát.

Amálka várt, várakozott, képzeletben kalandozott. Odakint csend honolt. Olivér sehol, pedig már percekkel ezelőtt elzárta a csapot. Amálka fölült, hogy előkerítí a férjét, mikor Olivér fancsali képpel beállított.

– Hát veled mi történt? – kérdezte Amálka, Olivér meztelen, sportban formált testét bámulva.

Olivér mindkét kezével a péniszére mutatott.

Amálka zavarba jött, fogalma sem volt, mit kell csinálnia.

- Baj van – szólalt meg végre Olivér. Amálka értetlenül nézett rá.
- Miféle baj?
- Kullancs ment a tökömbe.
- Micsoda? – csodálkozott Amálka. – Kullancs?
- Ekkor Olivér az ágyra térdelt, és fölemelte a tökeit.
- Amálka egészen közel hajolt, mert a halovány világításban nem sokat látott, végül fölkapcsolta a villanyt.
- És most mi lesz? – kérdezte Amálka.
- Ki kell venni, különben elfertőződik. Látod, már most is milyen piros!
- Én ugyan nem merek hozzányúlni – húzódott vissza az ágyba Amálka.
- Biztos van egy szemöldökcsipeszed, azzal gyorsan kicsavarod.
- Nem hordok magamnál ilyesmit. Vedd ki magadnak, láttam a konyhaszekrényben egy csípőfogót.
- Neked kéne kivenni – bosszankodott Olivér –, én nem tudok elég közel hajolni a tökeimhez.
- Várj, van egy ötletem – mondta Amálka, kiugrott az ágyból és elővette a telefonját. Tíz óra is elmúlt, de a helyzet nem tűrt halasztást. Kicsöngött.
- Szia, apa, ébren vagy még?
- Te vagy az, Amálka? Valami baj van?
- Nincs semmi. Csak arra szeretnék megkérni, hogy nem tudnál elugrani egy szemöldökcsipesszel?
- Ugyan már, lányom? A nászéjszakád kellős közepén akarod kiszedni a szemöldököd?
- Dehogysis, apa! Másról van szó.
- De hát miről? – értetlenkedett Gyszi bácsi, de azért elgondolkodott. – A szentségit! Tán csak nem a szőrzeted akarod kitépkedni? A szüzességgel együtt nem kell elveszíteni a szőrzetet is.
- Jaj, apa! Jössz a szemöldökcsipesszel vagy nem?
- Hosszú csend.
- Megyek.
- Gyszi bácsi köpenyt húzott a pizsamára, zsebre vágott három szemöldökcsipest és beült a kocsijába. Éjfél már elmúlt, mire az erdei házhoz ért, az ablakok világítottak.
- Amálka az ágyban feküdt, Olivér pedig szlovák népdalokat dúdolt neki, mikor Gyszi bácsi berontott a házba. Megállt az ajtóban és széttárta a kezét.
- Mi a fene ütött belétek, gyerekek?
- Amálka fölriadt.
- Olivérnek kullancsa van.
- Gyszi bácsi kikerekedett szemmel bámult rájuk.
- És ezért hívtatok ide?
- De nem akárhol van – mondta Olivér. – Amálka nem vállalta.
- Miért, hol van a f...-ban van? – dühöngött Gyszi bácsi.
- Amálka lesütötte a szemét.
- Majdnem ott, a tökein.

Gyuszi bácsi előbb megdermedt, majd hússzor körbejárta a házat, végül megállt Olivér előtt és így szólt.

– A lányom nászéjszakája van, amire egész életén át a szüzességét tartogatta, s most nekem mégis azt kell mondanom a férjének: Feküdj szépen hanyatt, Olivér, és tedd szét a lábadat!

Olivér engedelmeskedett, Amálka fölállt az ágyról, távolról figyelte, ahogy apja, mintegy bába, Olivér lábai közt dolgozik az anyja szemöldökcsipésével.

Olivér felszisszent.

– Na, megvagyunk – mondta Gyuszi bácsi, föltápáskodott az ágyról, öngyújtót húzott elő, és a csipesszel együtt sterilizálta a kullancsot is. Olivér magára húzta a takarót, Gyuszi bácsi megpuszilta a lányát, de az ajtóban még megállt egy szóra.

– Nem fogjátok elhinni! Nekem meg a mi nászéjszakánk on egész végig hasmenésem volt az izgalomtól. De legalább van mire emlékezni.

Apolló a pestis nyilait szórja / Illusztráció az *Ilíász*hoz (1897 körül; grafit, papír; reprodukció a szerző kiadásában megjelent könyvből, 1903, Krakó)

Zalán Tibor

Xéniák I–XII.

I.

Bűzdelmes idők

Borzalmat s mind förtelmet büfögő ez a korszak,
törpék hőroszai | | – fárosza falloszi már.
Küzdelmek sora bűzdelmekként pottyán a mára,
fáradt fing csak a múlt | | – rozzant trottya a jövő.

II.

Renyhe izomzat

Költekezünk és töltekezünk és még tekezünk itt,
mint a világ töke fél | | – csüng a golyó zsinorón.
Franciaássan csusszan a sor mint renyhe izomzat
meg nem fogta nedű. | | Friss gatyaszárát előnt.

III.

Ez kicsi ország

Nagy bravuroknak volt színe és helye ez kicsi ország,
jobbról balra kitért, | | nyugtot mégse talált.
Volt Öszödön helye stíl-bravuroknak, és a hazugság
esztétául amúgy, | | szépült s átmosatott.
Már csak a rendőrök s viperák rohamát kell bírni,
s döglenni szét a bezárt | | kórházak kapuján.

IV.

Griff-lakoma Zalaságban

Griff madarat sütögetne magának a végen
önkormány Zalaság, | | bábszínházra van éh.
Lám bábokra vadásznak a bábok fürge zsinóron,
hinnék, ők teszik ezt; | | más aki mozgat fent.

V.

Stúdio-K-székelések

„Baszta a nőket a pártirodában” – férfi beszéd ez
mondta Fodor Ka Tamás, | | Studio big machinát.
Játsszák el velejét amatőrként az profi dolgok
nak színejátszó nők, | | s vélük a férfiak nép.

Ráday utcai székhely, ott székelnek a székek,
árny rájuk nem esik | | – nagydolgod hazavidd!

VI.

Gyimesben éneklik turistabuszozóknak

S mondta apám hogy a bü pina káros az agynak,
már ha az emberen értsd: | | férfi s a szerszámját.
S akinek a fasza rája adásul még lapos is, hát:
tégye be füstös lyuk | | mélyeibébe előbb.

VII.

Sör-erotika

Most, hogy az ötvenhárom nyomja a vállam, végkép
nem tudtam, mit akar | | húszon innen a lány.
Hosszú éveket ígérhetnék, ám hova tenném
közben ősz hajamat, | | s nem tagadom, pocakom.
Másról már ne beszéljünk, főként alhasi tájon,
hogyha igen, nagykép, | | nagy röhögés, ha nem áll.
Így aztán maradunk abban lánykám, hogy a sorrend:
Hozz még négy korit, és | | túrd, hogy a sör dönt le.

VIII.

Nyögve nyelvös fíling

Sok sorozatban látom a mintát élni hogyan kell,
férfi hogyan lennék, | | hogyha lehetnék még.
Estéink aranyozzák öklök, s porno-lovagló
bő mellű szilikon | | macskák, nyögve nyelvők.
Este az ágyban álmodom azt, hogy ott vagyok én is,
köztetek a lepedőn, | | s ír így rám a világ.
Jóban, rosszban és a barátok közt jön a fíling:
Bruce Willis-é testem, | | s nyílik a Britney, a Spears.

IX.

Kánoni szájszarozás

Mondta a kánon: mint a pecsétet tégy a szivedre,
ám az éneke nem | | más mint bőrre nadály.
Gyávák bátorsága a csürhe között acsarogni,
s bögni a kis belezők | | helyszerző dalait.
Mindig lesz, aki nyalja a mézt és nyalja a segget,
aztán már nyalat ő | | is, csak a szája szaros.

X.

Egy plakátír-költőre

Voltak idők, nagy idők, a verset önfeledetten
 olvasták a közön | | ségbele tartozók.
 Ám mai napság nagy plakatírokkal üzekedve
 utcán hirdeti ön | | férces műveit ön.
 Kínos nézni riszál és stríchel a vers puszi-hintve,
 tán írója a kur | | vák köreit kereső.
 Minden napra a verset add meg! szól a plakát így –
 ám az a vers mit hír | | det csupa maszlagolás.

XI.

Párt-költőragacsok

Pártkatonává zülleni írónak sima pálya,
 nyakban már a kereszt, | | vitrint zúz a Kossuth.
 Ihletadóként ott van az elnök, s készen a stábja,
 célt neki mérni ha kell, | | s választhat szabadon:
 mely szavak által buggyan elő a küzdelem és az
 eszmeileg ragadott | | nyúlós sok csunyaság.
 Jönnek majd korok és elmossák mind e sok élctől
 most még nem puhuló | | ránk tapadó ragacsot.

XII.

Bárka-átcsuszamolás

Süllyesztették volna pokolra a „bölcsek” a Bárkát,
 nem kért bémehetést, | | nem várt bébocsatást.
 Fogta magát s mint kés puha vajban átcsuszamolt
 át irodalmunkon, | | át szaros őrzőin.
 Nem jobbról s nem balról, sem közepét célozván
 annak a lángosnak | | meg, mit a sok cenk rág.
 Békésben békésen élnek s dallnak a múzsák,
 s kussol a nagyképű | | álirodalmi bagázs.

Szökőkút és Niobé / Az *Elemek* című sorozatból (1897; pasztell, papír; ismeretlen helyen; reprodukció a *Życie* című folyóirat 1897 szeptemberi számából)

Szepesi Attila

Varjúszimfónia

AZ ÉJSZAKA átmenet nélkül csap le az ábrahámhegyi kertre. Előbb koldusként lopakszik a fák mögött, aztán egyszerre betoppan. Hirtelen minden elsötétül. Elhallgat a cédrus hegyében az énekesrigó, a denevér ír még néhány kört a levegőre, aztán eltűnik. A vázában kinyíltak már a bimbós mécsvirágok: mindig alkonyatkor, ahogy a sárga ligetszépe is. Világítanak a sötétben. A magasban megkésett bakcsók húznak a Kornyi-tó felé – nem látni őket, csak a hangjuk ér el idáig, vakk-vakk, mellyel egymást igazítják útba. Hirtelen nekilódul a szél. Elfoszló hegedűszót sodor. Hallani a bádogtetőre hulló makkok kopácsolását.

A szélnek hallható hangja nincsen. Fül kell hozzá meg némi képzelet, hogy halk zúgását, mely a rovar zöngicsélésénél is kevesebb, mégis szövevényes, megfejtessük. Kell hozzá persze az emlékezés képessége is, az az ősvilág felé határolatlan közeg, melynek minden mozzanata a sejtelemhez súrlódik. A korhadtt fákban szű perceg. Néha a magasban összekoccan két reves ág. A parttalan surrogásba sikolyok meg sűgások keverednek. Hallani szinte a föld alatti vizek szivárgását meg a lombok töppedésének neszt. Az avar zörgését, mely megkésett békától, de egértől is származhat.

Hűvös van. Pokrócba burkolózom. Fölöttem a terasz lámpája világítja meg a himbálózó pók-hálót, melynek gazdájára úgy tekintek, mint megtűrt lakó a háztulajdonosra – ő elvégre tizenkét hónapon át itt lakik, magam csak néhány napra kukkantok be ide, ahogy Bolond Istók Debrecenbe.

Nézem az öreg pókot, még aggodalmas fekete gombszeme párját is ki tudom venni. Kucorog hosszan, aztán lendít magán egy nagyot – kiveti a hálóját. Parányi lepke vergődik a fonálban...

Végiggondolom a mai napot. Nem volt semmi „átfogó tervem”. Ki kellett vágjak egy kiszáradt tölgyet, nehogy a szélvihar rádöntse a faházra. Össze kellett szedjem a hullott törökmogyorót. Még az is eszembe jutott, minek szedném mindet össze, hagyok a mókusnak is az ínséges napokra. Ma ugyan nem láttam, de napjában kétszer-háromszor végigsurran a kert tölgyfáin. Előbb délről északnak, aztán vissza. Néha meghallom a körmei koppanását, ahogy ágról ágra szökken, másszor nem. Néha megpihen egy ágvillában és sziesztázik kicsit. Ha épp olyan kedve van, összeszed néhány törökmogyorót. Eszegeti, a maradékot meg elássa. Sokáig figyeltem, míg rájöttem, hogy mindig a fatörzsek adott pontjára, nagyjából a délkeletre ássa el a mogyorószemeket. Így tán könnyebben rájuk talál a zimankós hónapokban.

Délre már minden feladattal készen voltam, jöhetett a csatangolás. Át a hegyen a Déllő-völgy felé. A tetőről visszanéztem a ködös Balatonra. Alig látszottak a fonyódi hegyek. Mögöttük a Nagyberék, ahol Herman Ottó madarászott valaha, ködbe veszett. A révfülöpi nádas tövében fehér folt. Hattyú lehet. Amúgy a madárvonulásnak nagyjából vége. Schol a fecskék, néha egy-egy kisebb csapat seregély. Az ölyvek valahol a kőkúti kolostor fölött vijjognak, ám ők hűséges lelkek, itt maradnak télire is. A túlparton füst kanyarog az ég felé. Talán avart égetnek. A szőlőtőkék

kopárok. A fákon néhány összeaszalódott alma – Beregszászban úgy mondták, susinka. Talpam alatt megcsikordult a permi homokkő, melynek vörös és hamuszürke horpadásaihoz ébenbarna foltok keverednek. Kedvem szerint beléjük képzelhetek táncosnőt meg bölényt.

A hegy innenső oldalát szőlőparcellák, a tulsót egy ősborkás borítja. Ahogy a völgy felé ballagtam az ösvényen, őzek és rókák lábnyomait figyeltem a sárban, a pocsolók körül. A borókásban megszedtem egy csuporra való kék bogyt – télire elég lesz. Az út szélén ácsorgó öreg diófák alatt csak néhány szemet találtam. A többi megették a pelék. Apró, borsónyi lyukak tátongtak a héjon. Egerészölyv vijjogott az Őrsi-hegy fölött. Messziről láttam a kékkúti templom fehér tornyát meg a hegyestűi – rég nem működő – bánya kőorgonáit. Eltűnődtem, lehet-e szekfűgomba a salgóteremtő mögötti gyepen, de odáig mégsem ballagtam el. Néhány szem szedret bekaptam, aztán visszafordultam.

Ahogy a borókásban caplattam visszafelé, varjúcsapat húzott át fölöttem. Délnek tartott a károgo, fekete had és az jutott eszembe, hogy e tájban szinte semmi sem emlékeztet beregszászi gyerekkoromra, csak a fák felett gomolygó varjúcsereg. Hogy mennyire „ugyanaz”, mint az otthoni, nehéz volna eldönteni, de a kóborló madaraknál másképp torlódnak egymásra a generációk, mint nálunk s tán még a hangjuk színárnyalata sem változik abban az értelemben, ahogy emberi fajtánknál, ahol illik a moll-hangú nemzedékek után karcosabbaknak következnie.

SZERETEM az üres napokat. Tegnap például egész délután a Napbanézőt csináltam. Első és utolsó szobromat. A Szent Iván-kápolna oldalában találtam egy kerekded követ. Akkor lehetett, mint egy sárgadinnye. Kicsit lapos, kissé ovális. Néztam a távoli Badacsonyt, meg a mállékony követ. Aztán megláttam még egyet, nagyobb almányit, ami épp ráillett a másik közepére. Tudtam, hogy még a fejet meg kell találnom hozzájuk és kész lesz a köember. Ám erre rábukkanom nem volt könnyű.

Odaprobáltam vagy tucatnyi tyúktojás-méretűt, hiába. Kószáltam a környéken, most már céltudatosan keresve a kőfejet. Felsétáltam újra a borókás szélére, ahol az ösvényen csillogó pocsolók szélén róka lábnyoma látszott. Beljebb, ahol a szedresen túl kiszáradt vizesárok szabdalják össze a bozótost, csak lapos, tenyérnyi köveket láttam. Az egyik horhosban, melynek falán még nyáron néhány vereskalapú tinorut találtam, mély lyukat vettem észre. Nem kétséges, rókaké. A porban még a tappancsnyomok is látszottak, és ami árulkodó, nem volt pókháló sem a nyíláson. A lyuk tehát lakott. Megálltam és úgy éreztem, mintha figyelne valaki. Körbefordultam, végigfürkésztem a borókabokrokat, a földön kúszó szederindákat meg a csarab sűrűjét – senki. Biztos voltam pedig benne, hogy vizsla szemek követik tanácstalan leskelődésemet, de hogy honnan, nem jöttem rá. Továbbmentem.

A Balaton felé eső lejtőn, a szőlőtáblák szélén öreg présház áll, pontosabban szólva állt. Teteje nincsen, a félig ledőlt falakat belepte a borostyán. Az egyik repedésben levedlett és már kiszáradt siklóbőrt vettem észre. Kihúztam óvatosan – fekete-fehér pikkelyei csillogtak. A volt présház alatt gondozatlan szőlő, melyet befonnak a szulák indái. Némi kereséssel lehet tömört, aprószemű fürtöket is találni a szétzilált bokrokon. Savanykás borszőlő, de a szomjat oltja. Oldalt kisebb kőkupac – csupa vörös permi homokkő, kisebb-nagyobb, közte élénkbordó meg párdúc-pöttyös, szinte ahány, annyiféle. A keresett kőfej viszont sehol. Leballagtam a Tapolca-patakhöz, ahol veres acsák szállkostak, sikló lesett a pöttöm halakra, és léptem nyomán békák csobbantak bele a hullámokba. A parton itt is kisebb kőkupac, tán a tavasszal meglóduló víz hozhatja ezeket a Káli-medence felől.

A keresett formáját nem találtam, innen is sikertelenül álltam odébb. Végül elindultam a róparti nádas szélénél a Badacsony irányába. Jól kivehető volt az öreg vulkán és majdnem olyan fekete, mint Bernáth Aurél festményén. A levegőben ökörnyal szállt fölöttem és sikerült elkap-

nom. Ott kucorgott közepén a pöttöm vándorpók. Újára bocsátottam, bár nem volt könnyű. Ujjaimhoz tapadt a kusza fonál, hosszan fújtam, amíg a légáram elsodorta.

A süppedős talaj fel-felbuggyant talpam alatt. Néhány diófa sorakozik itt, a nádlepte part meg az országút között, melyek arról nevezetesek, hogy a termésük belső héja lángveres. Most is találtam néhány szemet a fű közt. Némelyiket már kilyukasztották a pelék, de akadt ép is. Kettőt megtörtem, a többit zsebrevágtam unokámnak, aki piros diót még aligha látott. Errefelé a nádas belsejét pallók teszik járhatóvá a horgászok számára. Az egyik korhadó alkalmatosság szélén végre megtaláltam a kőkupacot – hogyan került ide, nem tudom –, melyben ott volt a keresett kőfej. Egyszerre több változatban is.

Kikerestem a legalkalmasabbat. Kissé lapított tyúktojáshoz hasonlított és amikor otthon ráhelyeztem a két nagyobbikra, a megszülető „szobrot” azonnal elkereszteltem Napbanézőnek. A permi homokkő, melyből elkészült, könnyen porlik. Sikerült két kisebb mélyedést vájnom bele, ahol a gömbformák összeilleszkednek. Megragasztottam, hogy el ne billenjen. A kissé rézsút álló kőfej valóban mintha felfelé nézett volna, a nap irányába, ha éppen lett volna nap, mert csak károgo varjak kavarogtak odafent a szürke felhőkön.

OLVASGATOK a teraszon, a szivárgó lámpafénynél, ahogy esténként szoktam. Mikor mit. Tegnap Cholnoky Jenő kínai kalandozásait, tegnapelőtt Rómer Flóris bakonyi naplóját, ma éppen Borgest. Minden rendszer nélkül, ahogy a kedvem hozza. Pirregve átszál fölöttem valami szárnyas éjszakai lelkecske, kolibrire emlékeztető szender lehet vagy holdszarvú-bogár. Zúg, surrog, pirreg az éjszaka, a mindent elárasztó ős-elem. Egyszerre érzékelem a Borges-novellák csodavilágát meg az itteni neszeket. Kiegészítik egymást. Összeforrnak és különválnak. A sün motoszkalása az avarban, meg a Minotaurusz labirintusa. A körkörös romok szellemtüze és a felhő mögül kibukkanó Wega-csillagkép. A vonatfütty meg a véletlen fölsímt gyerekkori utca. Amikor odaérek az *Al-Mutaszím nyomában* című talányos elbeszélést olvasva, hogy a hegyekben bolyongó harminc Szimurg, a perzsák mesebeli madár csapata magára marad és felismeri, hogy hosszas barangolása közepette önmagát kereste, eszembe jutnak a borókás felett kavargó varjak.

Sokáig el tudom nézni az égen szálló fekete csapatokat. Előbb csak néhány madár jelzi közeledtüket. Az előrs, néhány szélben loppánó varjú óvatosan körbeszál – körülnéz. Egy-egy közülük elindul visszafelé, mintha értesíteni a többit: jöhetnek. Jönnek is. Nappal olyan hosszú sorban gomolyog elő a „főszereg”, hogy az eleje már rég beleveszett a déli sugárzásba, a vége még mindig jön és jön. Ha viszont alkonyatkor érnek ide, felméri a tájat, leírnak néhány kört a borókás meg a rég elhagyott márgabánya felett és kiválasztanak egy erdőt vagy ligetet, ahol öreg szálfákat találnak. Ha kevés a tölgy vagy jegenye, csak kisebb csapat marad vissza éjszakázni. A derékhad tovább vitorlázik dél felé. Nem kétséges, valami delejes erő, hangoké tán vagy emberi értelemmel felfoghatatlan érzékeké tartja össze a csapatot. Tény, a lemaradozók kapcsolatban maradnak a fő-fő hadoszloppal – talán éjszaka is jönnek-mennek a „hírhozók” – és a sereg holnap újra összeáll...

A sötétben, hiszen közben leoltottam a lámpát, hirtelen más tér vesz körül. Nincsenek fragmentumai, nincsen felülete. Csupa mélység és kongás. Fekete, mint a kövek meg a belek mélye. Nem véletlenül idézem a beleket. A sötét is tud minősítetlen lenni. Üresség, melynek szinte a büze is érezhető. A szellem hiánya. Maga a káosz. Egyszerre tágas és fojtogató. A zűrzavaros sötétséggel szemben az érett éjszaka csupa csoda. Csak meg kell látni. Ki kell várni – ehhez belső látás kell –, ahogy megvilágosodik. Ahogy megmutatja a titkait. Olyan vagyok benne, mint gyümölcsben a mag. Feketében fekete.

Látom a sötétséget, a kormos őselemet, ahogy ülök az éjszakai teraszon. Nem érzem, valóban – látom. Benne magamat is, mintha kívül állnék azon a görbült figurán, aki vagyok. Látom ma-

gamat száz alakban. A gyermekkoritól a mostaniig. Azt a sok-sok balekot, aki voltam és vagyok. Kósza diákot és vándorigricet. Nem túl messziről, mégis látom és idegennek érzem a széken kuporgó alakot, akivel azonos is vagyok, meg nem is. Aki itt gubbaszt az éjszakában.

Hogyan kerültem ide? Az én „holdszínű kutyáim kertje” – Borges kifejezését használva – Beregszász. Ahol eszmélkedtem, ahonnan eljöttem. Megírni úgy, ahogy szeretném, sokszor neki-vágtam pedig, sosem sikerült a Vérke-parti várost. Bár több mint fél évszázada hagytam el, ma is túl közel áll hozzám. Túl sokat tudok róla. Selmecbányáról például, ahol néhányszor néhány napot töltöttem, sokkal könnyebb írnom. A majdnem-ismeretlenről, ahogy fokról fokra feltárja titkait. Kálváriájáról és haldokló ezüstabányáiról, hegyi tavairól, melyek a zegzugos tetők fölött kéklenek. Az Óvárról meg a Leányvárról. A reneszánsz fogadóról, ahol Balassi is mulatott. Tudom, hol állt a templomosok vára és honnan festette meg Csontváry a város látképét 1906-ban. Ez sok is, kevés is. Elegendő. Ugyanígy vagyok Szegeddel, Péccsel, Sopronnal. Beregszász viszont? Minden házát, kövét, síkatorát ismerem. Kiskassát meg a Csigazugot. A Csigazugot és az arдай ligetet a Vérke partján. Az ilosvai országút által kettészelt temetőt, egyik a katolikus, másik a protestáns. Elődeim itt is, ott is nyugszanak. Tudom, ki volt a mindentudó Linner doktor meg a városban vendégeskedő Gulácsy Lajos, az oroszok-elhurcolta Pásztor Ferenc prelátus. Bumbák, a félszemű, gyilkos hírű cigány. Fekésházy Zoltán főispán, aki a csehek alatt fuvarosként dolgozott, de nem paktált le az új hatalommal. Ismerem a kuklyai nyomortelepet, túl a hegyen, ahol valaha az aranyat meg a kaolint kitermelő bányászok éltek. Amikor aztán a bányák bezártak, lumpentanyává zuhlott a telep. Ismerem a Bábotkát meg az Aranylyukat. A Szernye-mocsár maradék lápjait, ahol a viruló réteket kora tavasszal tűzikék borítják, később elárasztják a vadvizek, a víztükröt meg a millió és millió vonulóban levő cankó, szalonka és nagygod. A tocsogók aztán egyre fogynak és nyárra kopogósra szárad a láp maradéka – kiveri a szikso és csak lila sóvirágok meg szalmavirágok díszlenek a talaj repedései közt.

Sokat írtam Beregszászról, de egészében átfognom múltját és jelenét sosem sikerült. Túl sokat tudok róla. Több mint eleget. Lengyel martalócok felégette templomairól. A kolerajárványokról, melyek egyik utolsó áldozata seborvos-ükapám volt. A templom falában ékeskedő – Tompa Mihály megverselte – bikafej legendájáról. A régi csíkházaszatokról meg a darvászok és pákászok letűnt nemzedékeiről. Az ide még a XVII. században is be-betörő tatár seregekről. A lágérbe hurcolt zsidókról, akik ősei a galíciai pogromok elől menekültek ide – elásott kincseiket sokan keresték már. A szolyvai lágérből hazatérőkről, akik néhány hónap alatt megöszültek. A színész-kompaniák és vándorcirkuszok évente megismétlődő látogatásairól. Az öreg cigányról, akit a családjá halottnak nyilvánított az izákos orvossal, hogy a temetési segélyhez hozzájuthassanak. Amikor aztán kiderül, hogy mégis él, a hanyag doktort elcsapták, az öreg dádénak viszont új néven kellett tovább tengődnie, hiszen a korábbi név tulajdonosát a hivatal nem tudta a pecsétek sora alól új életre támasztani...

Néha megpróbálok óvatosan hátrálni az időben. Valamiképp magam mögé pillantani. Ilyenkor az idő térré változik. Nem történhet másképp. Alászállok az idő titkos bugyraiba. Nyomába eredek azoknak az arcoknak, déd- és ükszüleimének, melyeket csak megsárgult fényképalbumokból ismerek. Félig valós, félig álomi városok utcáin csatangolok, pontosan magam sem tudom, jártam-e ott valaha, vagy csak odaképezem magam. Eperjes, Igló, Podolin. Nehéz különválasztanom álmaimat meg a valóságot. Nehéz is meg fölösleges is. Késmárk, Besztercebánya, Munkács. Néha eszembe jut egy-egy komor síkator, völgyben megbúvó hegyi kisváros, melynek csak a tornyai kandikálnak elő a fák közül. Talán bányásztelepülés valahol a Szepességben vagy Máramarosban. Erdei boksák éjszakai fényénél bandukolok. Elücsörgök medveadások viskójánál. Román templom faragott kapuját látom, fönna a tető alatt körben a vicsorgó, lógó nyelvű vízköpőket. A hajdani kerge diákokat, akik hadra kelnek a csizmadiasegéddekkel – csihi-puhi.

Utazom vándorcigányok ekhós szekerén. Szembejön egy korsós lány, aztán egy szamaraskordé. Kovácsműhelyben nézem a siftergő vasat. Ismeretlen nyelven szólítanak, de álomban értem furcsa szavakat, felelek nekik. Karneváli forgatag vesz körül, farkasképű legények és macskaalcás csitrik. Nagyokat buffan a dob. Aztán a hófúvásban betlehemezők kántáló csapata közeledik, birkasubás kamaszok. A Vérke holdsarló alakú hídján elballag mellettem Dsida Jenő, utána a vándorköszörűs meg egy kaftános zsidó. Biccentünk egymásnak, miközben varjak gomolyognak fölöttünk.

TÖLGYERDŐ volt – évszázadokon át – az ábrahámhegyi kert helyén. Még három évtizeddel ezelőtt is szálfák lepték el itt a hegyoldalt. Apósom, aki a telket megvásárolta, akkurátusan megritkította a fákat – egy kisebb csoportra valónak szerencsére megkegyelmezett. Hozatott földet is, néhány szekérre valót, mert a korábbi fele kő, fele talaj aligha kedvezett a virágoknak meg a gyümölcsfáknak. Kőfalakkal teraszosra alakította át a korábbi hegyoldalt. Azóta az erdő fái viaskodnak az ide telepített pár szőlőtővel, meggy- és cseresznyefával. Utóbbiakat gondozni nem tudjuk – néhány hetet töltünk csak itt évente –, így aztán a viadal kimenetele aligha kétséges: az erdő évről évre visszafoglal egy-egy tenyérnyi zugot, teleszórja parányi tölgy- és kőriscemetékkel a pázsitot. A kőkerítésen moha üt tanyát. A tölgyek kérgére falánk araszólepkék rakják sárga, zuzmószerű telepeiket. Kőrisfák ütik fel itt is, ott is a fejüket. Csak az öreg boróka képtelen összeszedni magát, kopik és rozsdásodik, pedig ő is a hajdani vadon emlékeztetője.

Az a három-négy tucatnyi tölgy, ami megmaradt, hajdani mikrovilágát is igyekszik megőrizni. Néhány harangvirágot. Itt-ott felüti fejét az avar alól egy őzláb- meg rókagomba. Hamar penészedő aranytinóru. A lecsupált tuskókból – melyeken fekete-szürke gyászincér sziesztázik – kihajtanak az árvégű fülőke rozsdaveres csoportjai. Találtam egyszer még néhány őszi trombitagombát is a rejtőző mohapárnán, de ezeket azóta sem láttam feltűnni.

Tény ami tény, a kertben megmaradt facsoport az utolsó szigete a valahai tölgyesnek, ezért a vadon makacs túlélői itt tanyáznak. Sokszor rejtve, ahogy a pelék meg a nyestek, néha látványosan, mint a szarvasbogarak például, melyek esztendőszám a korhadó tölgyek mélyét bújják féreg alakban – fehér, némiképp üvegszerű testük azonnal előtűnik, ha egy öreg tölgyág, mely az avarban kallódik – valami miatt meghasad. A fa korhadó belében ott lapulnak a természetes, újjászületésükre váró lárvafélék. Ősszel ide gyűlik – a fák kérgére meg a kopott pázsitra – a környék szarvasbogarainak regimentje. Korábban csak egy-egy tűnik fel, aztán alkonyatkor groteszk röptüktől surrog a levegő. Olyanok, mint egy-egy pöttöm ejtőernyős. A törzsük függőlegesen áll a levegőben. Zúgó szárnyuk olyan sebesen ver, hogy belemosódik a szürkülő levegőbe. Nehézkesen szállnak. Időnként neki-nekikoppannak egy-egy fatörzsnek vagy a kőfalnak. Hátukra fordulva kalimpálnak kicsit a földön, de amikor végre sikerül átfordulniuk, ádázul rontanak egymásra a hímek. Némelyik szürke, a másik barna, ám egészen feketék és veresek is akadnak köztük. Viadaluk néha sokáig elhúzódik. Egymásnak feszülnek a csápok. A győztes aztán – ha fakéreg a csatamező – lelöki a magasból a gyengébbet, ha meg épp a földön zajlott a tusa, hirtelen mozdulattal hátára fordítja a megalázottan kalimpálót.

A szarvasbogarak vívta lovagi tornát sosem mulasztom el. Általa az erdő korábbi rejtekezése megszűnik, színpadiasra tárul. E színpad kulisszái az öreg tölgyek. A darab főszereplői a szarvasbogár-Rómeók és -Júliák. Utóbbiak, a lovakoknál némiképp kisebbek és agancsuk sincsen, a színpad szélén várakoznak a lovagi torna kimenetelére. Az erdő többi túlélője, a mókus, a gypibéka, az éjszaka útra kelő nagypele és a párdupöttyös meztelen csiga – mely a nyirkos zugokban bújik napközben –, a süncsalád meg a kőfal részében meghúzódó erdei sikló, csak epizodistái a hősi színdarabnak.

HA A TÖRTÉNELEM kegyesebb hozzánk, alighanem Beregszászon élnék és talán sejtelmem sem volna nemhogy erről az éjszakába merülő kertről, de tán még a környékéről sem. Így viszont félig idegen vagyok ott is meg itt is. Ki lennék vajon odahaza, a Vérke partján, ha a sorsom úgy hozza, hogy nem kell eljönnöm? Öregedő, aggályos beregszászi értelmiségiféle, tanár vagy jogász, közéleti ez-az, helyi potentát, ahogy illik, és persze szőlősgazda – ahogy minden felmenő –, értője a bornak meg a mohos sárokhelyi pincének, ahol a hordóink sorakoztak. Szüret után, amikor már a disznókat ríkatja a böllér, fáklyával ballagnék le a lépcsőn, szemügyre venni, kiforrt-e a must. Figyelném a billegő lángot, elalszik-e vagy vígan lobog tovább. Valahogy így csinálták a régiek, gyerekkoromban még láttam ilyesfélét. Vincellérünk, János bácsi kézenfogva vezetett le a sötét pincébe és a hátulról beeső fényben a maga nagyraryúlt árnyékát mutatta a falon: ott az ördög! Még imbolygott is jobbra-balra. Kacagtam, kissé szorongva, mert ijesztő volt az a nagyranőtt ördög, de azt is éreztem, hogy van valami turpisság a dologban. Az öreg aztán az újbort a fény felé emelve mustrálgatta a pohárban: jau lesz, mondta. Ilyen szép diftongusokat azóta sem hallottam. Dijau, disznau, saugor.

Nem értek se szőlőhöz, se borhoz. Utóbbi megkísértett pedig diákkoromban. Sokat kocsmáztam Szegeden. Költő- meg festőcimborákkal. Éjszakai murik, cigányozások. Bár nótázni sosem tudtam. Eszembe jutnak azok a régi barátok, akikkel együtt nyakaltuk a lőré, és akik némelyike – ahogy mondani szokták – rég kiitta magát az élők sorából. Kedves, sugárzó arcok, melyek végleg alámerültek a múltba. Diplomázás után messzire kerültünk egymástól, és évek múlva láttam egyiküket-másikat leromlott, makogó roncsként. Próbáltuk felvenni a rég elveszített fonalat, ugyanúgy vihogni és handabandázni, mint régen, de szavaink botlottak, szemünkben pedig a múltból megcsillanó szikrák között szürke kódok gomolyogtak...

Versfaragó lettem és nyűgös esszéíró. Talán ha nincs a világháború, a vele járó éhínség, betegség, menekülés – sosem fogok tollat. Ki tudja. Anyám meséli, hogy motorikus gyerek voltam, ádáz futkosó és ugrabugráló, aztán amikor járványos agyhártyagyulladás napokig kómában feküdtem és végre magamhoz tértem, szinte kicserélődtem. Szemlélődővé változtam, aki nem részt venni akar a különféle események forgatagában, hanem megáll valahol a peremükön és figyel.

RÁMTÖR az idegenség érzése. Az ábrahámhegyi kertben vaksötét van és mintha az a régi tölgyerdő venne körül, melynek már csak csekély nyoma maradt. Néhány öreg tölgy, kóborló cinkék, meg a pirosuló hunyor a fenyő árnyékában. Érzem, sőt hallok is, ahogy zúg körülöttem a hajdani vadon. Mit keresek én itt, és hogyan keveredtem idáig? Nem érzékelem a teret és mintha egy véget nem érő dzsungelben bolyonganék. Szeretem az erdőt, de most valamiféle tériszony szorongat. Mintha eltévedtem volna, és mintha részben elfeledtem volna, honnan jutottam idáig, miközben az sem egészen világos, hol vagyok, és főképp az nem, miért és hová igyekszem...

Néha eszembe jutnak ismeretlen őseim. Nagyjából kétszáz évig tudom személyes sorsukat követni, ott elvész a fonál. Nem kétséges, főként német földről jöttek. Egy-egy „közbülső település” nevét tudom is. Krumau – ma Cesky Krumlov –, Jihlava, Zsolna. Nincsen tudomásom róla, miért indultak el napkelet felé. Űzte őket tán a szegénység meg a járványok. Tán a felfedezés meg a jobb élet vágya. Csábíthatták is őket. Némelyikük nemesfémányász volt – megtelepült Morvaországban, aztán eljutott Iglóba. Mások jogászok vagy mérnökök, akik nem maguktól jöttek, hanem áthelyezték őket egy-egy számukra korábban ismeretlen városba. Munkácsra, Beregszászba, Brassóba. Voltak köztük ide vezényelt katonák is, akik szerelmesek lettek és itt maradtak. Itt, vagyis Léván, Pozsonyban, Abaújszántón. Beilleszkedtek, kicsit talán a civilizátor fölnyélével. Kórházat szerveztek, lapot adtak ki és gazdálkodtak. Szabályozták a vadvizeket meg a parlagi lelkeket. Dalárdát szerveztek, rezesbandát meg kaszinót. Megtanultak cigánnyal dáridózni – ez a magyar virtus! Ünnepre atillába bújtak és díszkardot kötöttek, bár magyarul még csak

köszönni tudtak. Ám tény, ami tény: egy-két generáció és megtanultak magyarul. Előbb, mint apai nagyapám, el-elhibázva az alanyi meg a tárgyas ragozást, aztán már a német tudásuk kezdett megfakulni. Volt közöttük, aki Kossuth katonájának állt, volt, aki labanc maradt. Jutottak, ameddig jutottak kelet felé, aztán – nagyszüleim generációjával az irány megváltozott. Trianon következtében már vissza, nyugat felé orientálódtak a hajdani telepesek elmagyarosodott utódai. És ma is tart ez a rákmenet.

SZÉPEN KELL MEGÖREGEDNI, hallottam gyakran nagyanyámtól. Sikerül-e vagy sem, legalább meg kell próbálni. Neki sikerült. A társadalom kivételezettje volt fiatalkorában. Német kisasszony nevelte. Bálokba járt, zongorázni tanult, és szakácsné gondoskodott róla. Badalóba meg Tátrafüredre jártak nyaralni. Lovagolni Hedzepszútra. Csónakázott a Vérkén és korcsolyázott a folyó kiöntésein. Emlékezett Fedák Sárira, a helyi doktor lányára, aki már gyerekkorában fellépett jóteknő esteken. Amikor aztán egyszer csak nincstelenné lett, meg tudott állni a talpán. „Ha megszoktuk a bőséget, tanuljuk meg az ínséget!” – mondogatta és megtanulta. Nem panaszkodott, talán csak a szája körül képződött egy keserű ránc. Férjét elhurcolták, fiai hadifogságban, házából kilakoltatták, szőlőjét és földjét elvették. A megmaradó kertet maga gondozta, kapálta. Krumplit termesztett, paradicsomot meg paprikát. Gyümölcsöket aszalt és lekvárt főzött télire. Az almát szeletelve megaszalta és túllzacskóba rakta. Néha csak spenótra telt vagy puliszkára. De énekelt: Fischerin, du kleine... Tudott nevetni a maga esendőségén, és ha valaki megkérdezte, hogy van a méltóságos asszony, mosolyogva felelte: soha rosszabbul. Templomba járt és a kétely árnyéka sem fért hozzá, ami pedig balga unokáját annyiszor megkísértette.

Stoppolt ránk és átszabta nagyapám kabátját, legyen mit hordanunk télen. Hüledezett, amikor meglátta, milyen állapotban van elvett szőlője és pincéje. Nem az bántotta, hogy az államé lett, hanem az, hogy hagyták tönkremenni. Pá, édes Matyukám! – így köszönt el barátnőjétől, akivel közösen horgolták a csipketerítőket. Sok limlomját hátrahagyta, mikor Pestre költöztünk. Pityergett egy sort, aztán újra a sarkára állt. Szegény Kálmánom, emlegette nagyapámat, akit harminc év után is visszavárt a lágerből. Kajánul figyelte a maga öregedését és beszámolt róla. Csodálkozva, mintha valami idegent figyelne. Elmesélte, hogy az ujjai egyre göbösebbek, a körmei befele nőnek és fájnak. A szeme romlik: már nem tudja a cérnát befűzni a tűbe. Kifelejtí a sót a húslevesből. De az fáj neki legjobban, hogy nem tudja maga elé idézni régvolt szerettei arcát. Egyre hülyébb leszek, mondogatta és kacagott. Esküvőmre fekete öltönyt vett spórolt pénzéből. Büszke volt unokáira, aztán tizenkét dédunokájára. Utoljára – megdöbbenem – nem ismert meg. Becsöngettem hozzá – anyámék nem voltak otthon –, kinyitotta a kémlelőablakot és azt mondta: Senkit nem engedhetek be, fiatalember. Attila vagyok, mondtam. Ezen kicsit eltűnődött, aztán lassan becsukta a rácsos ablakot. Láttam még egyszer az elfekvőben. Beszélni már nem tudott. Üveges tekintettel bámult maga elé. Vékony volt és ahogy összekucorodva feküdt, arra gondoltam: tenyereimre vehetném, mint egy lehullott madarat...

HATVANÖT éves vagyok és eszembe jut néha, hogy nemcsak pincelabirintusokról meg idegen városokról álmodtam gyerekkoromban – de néha még később is –, hanem arról is, hogy erdei remete vagyok. Vadont bújó csavargó, akinek nincsen órája. Forrásra hajol és mézet csen a vadméhektől. Nem tudja, hányadika van, azt is csak sejtí – a szedres virágzásából, a kakukkszóból meg a szürke trombitagomba megjelenéséből –, milyen hónap van. Mindegy. Ismerni kell az erdő óráját. Február végén nyit a kék csillagvirág. Az első füstifecskek március végét, a fülemüle énekének első akkordjai április elejét jelzik. Szentgyörgy napján kivirít a gyöngyvirág, júniusra beérik a szamóca. Július-augusztus fordulóján ízesedik az áfonya és a délnek húzó varjúcspatok károgásából sejteni lehet, hogy itt a szeptember.

Az erdei barangoló egyszerre részesedik az óriások meg a törpék világának titkaiból. Mintha Gulliver egy időben kószálna Lilliputban és Brobdingnagban. A faóriások tövében állodogálva közelebb érezheti magát az „erősebb hatalomhoz”, hiszen a fák időszámítása inkább lét- mintsem életszerű. Viszont a fa kérgén hangyák pöttöm menete kanyarog, a báméskodó garabonciás ujjja hegyére pedig rebbenő fátyolka ül – súlya kevésnél kevesebb, teste üvegszerű és nehéz elképzelni, hogy akkurátus erek és vezetékek járnak át, pedig úgy kell lennie.

Sokszor elképzeltem, ahogy nyárra viskót eszkábálok magamnak a patakparton. Se madzagom, se szögem nincs hozzá. Borostyán- meg iszalag-indát kell használni helyettük. Kikeresni négy karcsú és közeli fatörzset, melyek a négy tartópillért adják. Közibük rudakat ásni függőlegesen a földbe – ásó nélkül bajos ugyan, de talán éles kövek megteszik. Ezeket az „oszlopokat” indákkal kell rögzíteni, esetleg agyaggal is megtapasztani. A tető is vastagabb rudakból készül, melyekre – kissé billenten és „pikkelyesen rakva”, valahogy úgy, mint a cserepet szokták – fakéreg kerül, hogy a viskó belseje át ne ázzon. Ormótlan tákolmány lenne, kétségtelen – sose próbáltam megcsinálni, csak gondolatban. Azon sem tűnődtem el hosszabban, mi lenne velem télen, csak az foglalkoztatott, hogyan bújnám az erdőt.

Néha eszembe jutott, képes volnék-e minden szerszám nélkül végére járni egy ilyen kunyhónak. Olykor legyintettem magamban: marhaság. Nem volna se ruhám, se cipőm. Leromlanék az örökös gyümölcs-, gomba- és vadszedér-koszton, bár horgásznom épp lehetne. Persze: piszt-rángozni a patak zúgóinál. Nem müllegyel, hanem igazival. Hogy miből volna a zsinegem, nem tudom, de a hullámokra ejteném a kapálódzó szöcskét vagy a zöld legyet. Aztán nyáron pirosra sütném a halakat. A tűzgyújtást – amikor Dunaharasztn sátoztáboroztunk néha – megtanultam. Napfény kellett hozzá, néhány száraz fűszál, egy avarcsomó meg a szemüvegem. Némi türelemjárték után előbb füstölni kezdett, majd fellángolt a sárga fűszál meg a zörgő falevél.

A völgyeket meg a patakpartokat képzeletben gyakran bejártam. Olyan csörgedező vizeket képzeltem a bükkök alá, amilyeneket csak akartam. Néha – a Mátrában járva – találtam is hozzájuk hasonlót. Mintha ezek a gyökerek közt kanyargó vizek jelentek volna meg álmaimban. A medrükben kövek, szakadó partjukon málnabozót, alább lapulevelek. Néhol kiöblösödnek és meglassulnak. Tükrükön molnárkák futkosnak és a mezsgyén, melyet őzek taposhattak, sárgafekete szalamandra cammog. Barázdabillegető járja örök egyensúlytáncát a kövek hátán.

E képzeletbeli bolyongás közben hullott szarvasagancsot is találtam, de még titkos barlangot is, melyet eltakartak a kökénybokrok. Hideg lehetetük vonzott is, taszított is. Előttem a mezsgyén vaddisznótrágya, körülötte csillogó-kék galacsinhajtok. Odébb, a vaddisznók feltúrta avarban diónyi szarvasgomba.

A szurdokban lopakodni szoktam. Ez derűs alaphangulatomtól idegen birodalom. Ugyanazt érzem itt, amit a rókaluknál. Mintha figyelne valaki. Biztos figyel is. Rovar vagy madár. Az erdei barangolások közben találok néha egy-egy romot. Egymásra torlódott kövek – időnként még az is bizonytalan, öreg épület maradványára bukkantam-e vagy épp természeti képződmény járhatja velem a bolondját. A völgy mélyén, melyre ráhabzott rég a szederdzsungel, öreg temető lapul. Falu nem tartozik hozzá – rég emléktelenné porlott már a neve is, de az öreg fejfák kimerednek az indaszövényeyből. A föld kivet időnként magából egy-egy lábszárcsontot. A mohos kőkereszteken kopott betűk és piros bogarak.

Az erdőben barangolva érteni szoktam a hangokat is. Tücsökciriptől bagolyhuhogásig. Mint az állatok nyelvén tudó mesebeli juhászlegény. Nincs ebben semmi ördögösség. A rovarok, madarak és állatok hangja kevésnél kevesebb. Nincs mit megfejtteni rajta. Arról tudósít, ami van. Tél vagy nyár, éhség és derű, fény meg árnyék.

KUPORGOK a teraszon. Elmúlt tán éjfél is. Megnézhetném az órát, de minek. A lámpát rég eloltottam. Szél lapozgatja a lombot. Hátamon pokróc – kicsit még így is didergek. Látom az éjszakai Balatont a távolban. Messze villám villan, de a dörrenése nem ér el idáig. Fénypötytyök hunyorognak a túlparton. Néhány fényszilánk csillog itt is a cseresznyefa alatt. Szentjánosbogarak. Kékes lángjuk hol fölerősödik, hol kilobban. Kuvik rikolt az erdő szélén. A tölgyek alatt zörög az avar – a süncsalád rója éjszakai útját.

Idegenségem, ahogy a közeli neszekre fülelek, elmúlik. Újra itt vagyok egészen. Előttem csukott könyv. Már nem „látom” az éjszakát, csak érzékelem. Látni hunyt szemmel lehet, a meredten bámuló szem csak tapasztalni képes. Fatörzsek kuszaságát és a közöttük gomolygó ködöt. A tér befelé határtalan – talán ez a dimenziók titka: –, belül tágasabb, mint odakint. A külső tér motívumokkal teli, kezdete van meg vége, a benső viszont mérettelen és sajátosságok nélküli – „nirguna”, ahogy a hindu mondja.

Közben arra gondolok, valahol feleúton kellene végképp megöregedni a civilizáció meg a vadon között. Azon a zöld küszöbön, melyen a pálos szerzetesek éltek valaha. Kolostor óvta őket, de ha kiléptek a kapun, az erdőben találták magukat. Egy-egy lépés ide vagy oda. Falak itt, kusza indák amott. Oltár és bércfal. Magukat keresték egy életen át, hogy – a teremtés egyik nagy talánya – azok lehessenek végül, akik kezdetben voltak. És visszatérhessenek oda, ahonnan kiszakadtak.

Ezen a határon, vagyis az említett zöld küszöbön a lélek nem több, mint alkalmi szeszély. Ruhák, ételek, események, tinglitangli zenék, melyek ideje nem az örökkévalóság, hanem alkalmi idő. Amit az óra mutat, vagy ami a fakéreg alatt perceg örökké, mint a szű. Az öregedő embernek ki kell hátrálnia ebből a depressziós időből. A hírek, politikai torzsalkodások, villanyszámlák, mézes-mázos csevegések és napi krumpliárák örvényeiből. A balgák idejéből, mely születéskor foglyul ejtette és vissza kell találnia a zöld küszöbre, aztán az időtlenbe, melyre gyerekkorában emlékezett még – végtelen vizekre és ismeretlen hangokra –, bár a komisz tények, a tolakodó ricsajok és tilalomfák, az átvértett gézkötések, pléhkanalak és egyebek lassan rátorlódtak örökkévalósága emlékezetére...

A változatlanságot számomra a varjúcsapatok jelképezik. Szárnyuk mintha örökké az időtlenhez súrlódna. Szeretem elnézegetni őket, az én Szimurgjaimat. Jó volna olyan bölcsnek lenni, mint egy-egy kopott, öreg varjú. Gubbasztani a faágon, vagy róni a parkok gypét – tartva mindig a távolságot a járókelőktől meg a csaholó kutyáktól: nem riadozni, de nem is bizalmaskodni. Bölcsnek lenni, gyanítom, annyit tesz, mint úgy és ott tudni mindent, ahogy és ahol van. Elfogadni, átélni. Csöndet és fájdalmat, derűt meg szomjúságot. Nem bonyolítani, redukálni. Folyamatos szellemi lomtalanításban élni.

A varjaknál jobban csak az öreg fákat irigylem. A hámló kérgű platánokat meg a bükköket, melyek gyökerei gnómkokat mintáznak. Az évezredek tölgyeket – egyik-másik még a középkorban vetette meg gyökerét a talajban. Az állva felőrlődő szelídgesztenyéket – lombjuk rég nincsen már, mégsem dőlnek el. Az öreg kőrist, mely a sziklák közül mered elő, miközben gyökerei szétválaszthatatlanul összefonódtak a billent kőszálakkal. A fák ideje nem szubjektív idő, hanem maga az időtlen. A majdnem-időtlen. Nem az élet, hanem a lét ideje. A fák rezdületlen állnak, a varjúcsapatok szárnya viszont mintha örökké az élet felől a lét irányába suhogna. A lét pedig talán nem több, mint a Semmi és az Egy közötti tágasság.

Ilia Mihály

Tápé a világ közepe*

Mindenkinek a szülőföldje a világ közepe, így nekem Tápé. De Tápén ezt hitelesítették is, a kocsmára ez volt fölírva: *Itt a világ közepe, Ki nem hiszi, lépje ki!* Más változatban meg így emlékeznek a kocsmái fal írására: *Itt a világ közepe, Ha nem hiszed, gyere be!* Ma már hiába keresné akárki is ezt a kocsmát, a föliratát, de még Tápét is az arra járó, Szeged elnyelte a falut, nagyon nagy akart lenni a város, a második legnagyobb az országban, olyan településeket béklyózott magához, mint Kiskundorozsma, Tápé, Szőreg, Szentmihálytelek, Algyő. A jobbára Árpád-kori települések szép nevei, hagyományai eltűntek Szeged kerületeiként.

Igaz, Algyő megmakacsolta magát, és amint lehetett, kiszavazta magát a város kebeléből, és olyan falut csinált magának a 20. század végén, hogy az a 21. században is példás lehet. Még színháza is van!

Tápé belenyugvással vette a várossal való kényszerű házasságát, mint annyi más istencsapást (tatárt és törököt), nagy bölcsen csak annyit mondanak a turkok (ahogy a szögedi írók nevezgetik a tápaikat): Kicsillotta magát a város, és idecsatlakozott hozzánk.

Tápénak irodalma van, hiába tűnik el a térképről a neve, az irodalomban, festészetben megörökítődött, s ha olvassák ma Mikszáth Kálmánt, Tömörkény Istvánt, Juhász Gyulát, Móra Ferencet, Móricz Zsigmondot, Balázs Bélát, Féja Gézát, Ady Endrét, Radnóti Miklóst, Szepesi Attilát, Veress Miklóst, ha Munkácsy Mihály, Nyilasy Sándor, Heller Ödön, Kopasz Márta, Vinkler László, Dorogi Imre, Dinnyés Imre, Vlasits Károly képeit nézegetik, mindegyre ennek a falunak az embereit, különös színeit olvashatják, láthatják.

Tápé nem volt valami jó viszonyban nyolcszáz évig a várossal, mindig valami reménytelen versengésben volt Szegeddel. Ki akart bújni a jobbágyfalu helyzetéből, még pecsétet is hamisítottak ezzel a fölirattal: Tápé Nemes Falu Peczeti, és a közepére egy vízimadarat metszettek, amit ők gens madárnak neveztek, gondolván, hogy a latin gens (nemzettség) ilyesfajta jelzésével nemességüket bizonyíthatják. Féja Géza 1937-ben a *Viharsarok* c. művében ezt írja: „Az utolsó szegedi és az első tápéi ház egymást támogatják. E támogatás semmi esetre sem jelképes dolog. A közvetlen kapcsolat csupán külsőség, a belső kapcsolatok ugyanis teljességgel hiányoznak a két közösség életéből... Tápénak Szeged külvárosává kellett volna alakulni, hiszen jóval meszebb falvak lakosságát is felszívja, vagy legalább is részben magához kapcsolja a szegedi nagyipar. Tápé azonban konokul falu marad s az iparosodó város tövében csaknem dacosan háziipart csinál. Tápé ugyancsak ítélet a modern Szeged magatartása felett. Szeged nem civilizálta s nem emelte magához a falut, hanem ellenállásra kényszerítette... Tápé ma is a mesék és hiedelmek, babonák s legendák, ősi házépítésmód és népviselet világa. A mai Magyarország tragikus társadalmi kettészakadását itt szemlélhetjük legmeggyőzőbben és letagadhatatlanul.” Féja nem csak a személyes tapasztalatát összegezte a *Viharsarok* Tápéről szóló soraiban (én beszéltem vele, hiszen a *Tiszatáj*-ban közölhettem írásait, emlékezett a tápai útjára), hanem már ismerte a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának munkálkodását, falujárását és falukutatásának eredményeit, többükkel jó kapcsolatban is volt. Ez a Buday György által inspirált kis szegedi egyetemi közösség a maga szakmai, irodalmi, művészeti munkálkodásával ugyanolyan magasra emelte ennek a falunak a hírét, mint az előttük járók (Tömörkény, Móra, Juhász és mások). Ortutay Gyula,

* Ilia Mihály írásait a Bárkaonline-on (www.barkaonline.hu) lévő rovatából közöljük újra. (A szerk.)

Radnóti Miklós, Baróti Dezső, Tomory Viola, Buday, Tolnai Gábor, Erdei Ferenc, később Kiss Sándor, Katona Imre mind valami módon kapcsolódott Tápéhoz. És részben ezzel a körrel párhuzamosan működött egy szegedi egyetemi hallgató, fiatal tanár is a harmincas években már, Bálint Sándor, a magyar néprajz későbbi klasszikusa, akinek műveiben szinte állandó utalás van a tápai gyűjtésére, *Szegedi szótárának* alig van szócikke, amelyekben ne utalna tápai adatra. Megható és példás jelenség, hogy a város hivatalossága mindig egy kicsit lenézte Tápét, ha csak lehetett, adóval sanyargatta vagy a tiszai komp díját emelte, vámokat vetett ki a városba piacra jövőkre (lásd Móra híres írását: *Balázs a bürgével*). Szeged legjobb értelmisége vagy 150 éven át megértéssel, szolidaritással hajolt e sajátos nyelvjárású, viseletű, magatartású kis közösséghez, és műveikben megörökítették mindennapjaikat, de úgy, hogy ezek a művek a magyar irodalom emblemikus darabjai lettek. Juhász Gyula köztük vette észre a magyar paraszt mély, naiv valóságosságát, és ez a zárkózott, szomorú ember még táncolt is egy tápai lakodalomban. (1920-ban *Tápai lagzi* címmel cikket írt erről az élményéről, nem a híres *Tápai lagzi* című verséről van szó!) Sokszor idézik és közlik Móra kedves, játékos novelláját, melynek ez a címe: *Tápéi diplomaták*. (Persze, Móra volt annyira ravaszdi, hogy Algyőnek is kedvezni akart, és ezt az írását *Algyői diplomaták* címmel is közölte!) De van Mórának egy regénye, a *Négy apának egy leánya*, amely *A festő halála* címmel is megjelent, és amelyben az egykori tápai festőművész barátja, Heller Ödön halála körüli dolgokat nyomozza. Bár az író tagadja, hogy Tápéről szólna a regénye, de hát minden tápai olvasója fölismeri az egykori falusi orvost, Boga doktort, a falusi plébánost (Bogoss volt az eredeti neve), a gyilkossággal megvádolt parasztházaspárt, a falu rajzában magát a valószínű Tápét. Magam különös érdeklődéssel olvastam mindig ezt a regényt, ez a falusi plébános keresztelt, ez az orvos gyógyított, és a gyilkossággal megvádolt parasztházaspár a rokonom volt. A regényben szereplő Pengáló Mária tápai parasztszöny volt, ő festette ki a Móra által igazgatott szegedi múzeum parasztszobáját. Furcsa dolog belépni egy regénybe a személyes élmények segítségével.

Féja ismerhette Móra Tápéről szóló véleményét, amit itt részletében idézek: „Mert itt van például Tápé. Hamarább itt volt mint Szeged, és azt hiszem már Attila háznépinek is tápéiak árulták a gyékényszatyrot, már akkor is azért adták drágáért, mert drága a csizma. (Mérget vennék rá, hogy van is olyan tápéi, aki még most is abban a csizmában jár, amit akkor szabtak.) Egészen bizonyos, hogy ha Szeged ide nem ül a nyakára, akkor ma Tápé volna a metropolis, és Szeged volna a gyékényszerű. Így azonban Szeged elvett tőle mindent, s olyan nagyra dagadt, hogy Tápénak nem volt hova nőni. Kénytelen volt megmaradni a világ közepének. Mondják, hogy a régi nagy-kocsmára, amit hetvenkilencben elvitt a víz, még az volt kiírva: itt a világ közepi, ki nem hiszi, lépje ki. És be kell neki érni azzal a dicsőséggel, hogy Szeged csak azért híres város, mert Tápéval határos. A történettudomány nem vesz tudomást Tápéről, és ezt Tápé azzal fizeti vissza, hogy nem olvassa az Akadémia történettudományi szakosztályának az értekezéseit. Én azonban ezzel nem látom elintézettnak a dolgot, azért szeretek körülnézegetni Tápé múltjában.” Amikor 1970-ben az akkor még önálló Tápén Bodó István tanácselnök elhatározta, hogy megírta Tápé monográfiáját, és Juhász Antal barátommal elindítottuk ezt a munkát (amelynek egy vaskos kötet lett az eredménye 1971-ben, sok szerző munkája eredményeképpen), számomra a magyar irodalom tápai visszhangjából a legkedvesebb Ady Endréé volt, aki 1907. szept. 17-én a Budapesti Naplóban országos hírt adott Tápénak abból az alkalomból, hogy a falu nem küldött delegációt Pusztaszerre Árpád halálának ezredik évfordulójára. Adytól idézem: „Legendás turk őszünk, vezérünk, Árpád, Pusztaszer helyett, ahol megidézni próbálták, Tápén, itt a szomszédban jelent meg. Eljött azokhoz Árpád, akik Szvatopluktól, Zalántól, s a többi nem hiteles személyektől elvették ezt az országot. S Tápén a kupaktanácsban, egyszerű magyarok száján az országfoglaló magyarság, tehát Árpád keserű igazsága szólalt meg: Nem megyünk Pusztaszerre, az urak ünnepére, nem megyünk. Ha Árpád apánk tudta volna, sohasem hozott volna ide bennünket. Ünnepeljenek a római pápa

magyar püspökei, akiké lett a Pannoniáért fizetett aranyos nyergen és féken kívül a föld, a víz, a fű... Így beszéltek, de mindenesetre így gondolkoztak Tápe magyar és bölcs parasztjai, akiknek Árpád Tápen s mindenütt, ahol még nem Amerikában lakik, a magyar paraszt megőrzött valamit az Árpád-hagyományokból. Ezt az országot ma még talán meg lehet váltani. Árpád és Tuhutum országát meg lehetne talán még csinálni. De csak akkor, ha a tápei esküdtek több szava lesz, mint az újságfrázisokkal táplálkozó, úriszolga tápei jegyzőnek. Ha püspökbe és grófba belegázol Árpád és Tuhutum méltó utóda: a büszke magyar polgár és a még büszkébb magyar munkás.” Nehogy azt higgyük, hogy Adyval elszaladt a képzelete, és újságírói túlzással idézte meg a tápai történetet. A Szegedi Híradó 1907. szept. 15-i számában riport jelent meg ezzel a címmel: *Árpád és tápei magyarok*. Ady is innét értesülhetett a tápai vétőről. A riport szerint Bonyhai Sándor tápai jegyző az esküdtek és előjárók elé terjesztette a pusztaszeri ünnepségen való részvételt: „A jegyző előterjesztése után pedig egymás után emelkedtek fel a szónokok: Durmi Ferenc, Geczi János, Simó Sándor, Lukács István és azt fejtegették, hogy a közpénz nem arra való, hogy az uraknak sorfalat álljon. Áprádnak már szobrot emeltek, hát elégedjen meg vele, mit akar még. Aztán meg azért sem ünneplik Árpádot, mert az urak nem az ő jelöltjüket segítették győzelemre. Az egyik magyarból kitört a keserűség: Minek hozott bennünket ide Árpád. Hátha ott, ahun eleink vótak, jobb dógunk lőtt vóna. Nem fizettünk vóna annyi adót... Nem hurcolták vóna a gyerőkeinket a kaszárnnyákba, hogy csúnya osztrák tisztök komandírozzák őket... Amikor a jegyző a szégyent emlegette, azt válaszolták neki: Nohát vállaljuk a szégyönt, felelték a tápei magyarok és egy öreg szittyá pedig odahujántotta: Mönjön ki-ki a saját abrakostarisznyájával, de a község pénzéből nem uraskodjék...”

Amikor Pusztaszeren egy történetileg nem igazolható legenda alapján létrehozták közpénzen az Ópusztaszeri Nemzeti Emlékparknak keresztelt valamit, biztosan nem ismerték a tápai kupaktanács véleményét, de még Adyét sem.

Tápe nem létezik mint falu, de létezik a magyar művészetben mint jelkép. Az egykori Tápe Heller Ödönről (a tápai festőművészről) elnevezett művelődési házában (mint Varga Llosa indiánjai) összegyűlnek időnkint a régi és új tápaiak Molnár Mária könyvtáros, helytörténész vezetésével, és a régi Tápe történetéről, alakjairól beszélgetnek, a régi foglalkozásokat föllevenítik, gyékényt szőnek Móráné Révész Rozika tanítgatásával, s közülük már művész is került ki, a gyékényszobrász Török Gizella, akinek művei már nem csak a szegedi piacon láthatók, mint az egykori gyékényszövőké, hanem a világ kiállítótermeiben is. Ha a művelődési házból tánc dübögése, citeraszó és dalolás hangzik, akkor tudható, hogy a híres tápai néptáncosok vigadnak Török Józsefné irányításával. Heller és Nyilasy után van művész most is Tápen, Simon Miklós festőművész és felesége, akik tűzzománc készítésére oktatják a tápai gyerekeket, és ha remek varrottakat láthat az ember néha a szegedi vagy a tápai kiállításon, akkor tudhatja, hogy Molnár Imréné tanítónő buzgó kis varró csapatának munkáit szemléli, és emlékezik Molnár Imre tanító úrra, akinek gyűjteménye a művelődési házban látható, mint egy kis múzeum, fényképek, tárgyak, a régi Tápe maradványai a Márta Pista kemencéje mellett. Tápe meghalt, de úgy látszik, hogy élni akar. Amikor ezt írom, a számítógép mindegyre aláhúzza pirossal ezt a szót, hogy tápai. Pedig ez a helyes, ugyanis Tápe neve eredetileg mélyhangrendű volt, körülbelül így hangzott: Tapag, ezt őrizte meg a tápai nyelv, olyan, mint a Makó, makai, Rábé, rábai. Ezt egyszer elmondtam Weöres Sándornak, aki remek szójátékot csinált rá. De ezt majd máskor írom meg.

Sajtótörténet

1935. július 14-én a *Délmagyarország* című szegedi napilapban megjelent egy riport, melynek ez a címe: Nyári vasárnap délután – Tápen. Szerzője: V.-i J.-a., Vásárhelyi Júlia (1891-1966) újságíró, író, aki Juhász Gyula baráti köréhez tartozott, olyannyira, hogy Juhász 1915-ben Szonett Júliához címmel verset írt hozzá. (Ha már a Bárka online-ba írok, megjegyzem, hogy VJ

Tavasza a tengeren című regénye Békéscsabán jelent meg 1929-ben, más kötetei is vannak.) Hadd idézzek ebből a nem túl közismert Juhász-versből, a tréfálkozó költői hang nem gyakori nála:

E verset írta egy frissen borotvált
Alanyi költő, hogy ezerkilencszáz
És tizenöt volt. Váltót nem prolongált,

De sokat költött, főleg verset. Egy gyász
Volt élete. Szerette őt az egyház,
De ő inkább szerette a borókát.

VJ azok közé a szegedi újságírók, írók közé tartozott, akik különös figyelemmel tekintettek a város szomszédjában élő falura, sokszor írtak róla. A riport faluképpel kezdődik, utalás van benne Nyilasy Sándor festőművészre, aki az előző évben halt meg, a falu festőjeként is elhíresült. A riport második fele interjú egy kislibákat legeltető fiatalasszonnyal, aki a kisleányt tartja a karján. Ebből idézek, alább olvasható, hogy nem ok nélkül:

„Fiatal asszony kislibákat legeltet. Karján édes kisbaba.

Az anyaszív – gondoljuk – Tápén is anyaszív. Itt talán nem is lesz túl nehéz a beszéd lakatját megtalálni.

– Milyen gyönyörű baba – kezdjük, fiúcska vagy kisleány? – folytatjuk ezzel a nagyon új kedveskedéssel.

A szép fiatalasszony szeme felcsillan: – Gyerök ez ez lelköm – feleli boldogan és biztatni kezdi a kicsit – Mihályka, fordítsd már a fejed a néni felé... A gyermek egy pillanatra huncutkodva felénk tekint, de aztán elkapja aranyos kis főkötős fejét és elrejtja a finom fehér nyak hímzései-ben. De mi akkor már vígan beszélgetünk...A kicsi alig félesztendő, kis életéről már mindent tudunk, amikor másfelé próbálkozunk.

Ismerte-e lelkem a Nyilasy festőurat?

Az asszonyka ránkveti a szemét.

Már hogyan ismertem volna kérem. Sokat volt a művész úr – így mondja – közöttünk. Hívott engem is modellnek, mentem volna is szívesen, de hát tetszik tudni – és itt szégyenlősen lezárja a két gyönyörűkének ablakot – nem akartam, hogy kihíreszteljenek, mert az azzal jár. Nem szeretem, ha beszélnek rólam... Azt tartják itt, az a jó asszony, akiről semmit sem tudnak. Csak ezért nem mentem... Jaj de sok képet is festett a művész úr itt, de nagy ár érte.

Később a tápéi „színművészetre” terelődik a szó, a kitűnő Boga doktor „HősSárkány Dániel”-jére. Sokan játszottak abban. A mi fiatalasszonyunk húga is. Választékos kifejezésekkel szól erről, de nem „uraskodva”, a maga népi stílusában, de mindig találó szavakkal fejezve ki a gondolatot. Itt a festőművészről és a színjátszásról úgy beszélnek, akár a földművelésről vagy a gyékényfonásról.

– És ha betegek – fordítjuk megint másfelé az érdeklődésünket, elmennek-e mindjárt a doktor úrhoz vagy várnak előbb egy kicsit – amint szokták, hátha meggyógyul a baj magától is? Mihályka fiatal mamája mosolyog. – Dehogyan kérem. Ha valami bajunk van, mindjárt elmegyünk a doktor úrhoz. Nem várunk mi... Nagyon szeretjük. – És napközi otthon vagy olyan intézmény, ahol foglalkoznak a gyermekekkel – indítjuk el az újabb kérdést – olyan intézmény nincs? – Az nincs kérem, feleli a kicsi asszony, pedig nagyon jó lenne...

Ezt egyéb tapasztalatainkkal összegezve megállapítjuk, hogy az új magyar pedagógiának, a szociális megsegítésnek és az általános népgondozásnak az intézményes megvalósítások tekintetében, nagy tere vár még lelkes szívű és kellően képzett szociális munkásokra – Tápén.

– És maga kedves, mivel foglalkozik házi munkája végeztével?

– Varrok és varrni tanítók – feleli büszkén. Egy szép női felsőruhát elkészíték pengő húszért. És néz úgy ki, mint ez... Rámutat a velünk levő hölgy kitűnő szabású angol ruhájára.

Hát ez már igazán szép. Mert se Tápén, se másutt a világon nincs élet és nincs fejlődés a kemény emberi önbizalom nélkül. Hála Istennek, Tápéra ebből bőven jutott.”

A fiatalasszony, aki a kislibákat legelteti, Ilia Mihályné (Bodó Erzsébet), az édesanyám volt, a „gyerök”, akivel büszkélkedik, én vagyok. A hely az apai nagyapai ház mögötti Tisza töltés, ahol később magam is őrizgettem a kislibákat, Nyilasy Sándor, ahogy később a család elmondta, sokszor ballagott arra festőkészletével, Boga doktort emlegettem az előző írásban is (nem csak népszínműveket írt, hanem ő is festette a tápai házakat, és szövőszéket szerkesztett, hogy a gyékényszövő tápai asszonyok ne fázzanak föl a földön való kuporgásban). Anyám sokáig rakosgatott otthon egy megsárgult újságlapot, amelyen ez az írás volt olvasható. A szétnyitható gyűrűdeszka közt volt a helye ennek és némely más iratnak is. Amikor egyetemi hallgató koromban a szegedi újságokkal foglalkoztam (a Juhász Gyula-kritikai kiadásba vont be Péter László), megtaláltam ezt az írást a *Délmagyarországban*, beszélgettem anyámmal róla. Nem büszkélkedett vele, sőt egy kicsit titkolta is előttem, úgy látszik, nem volt jó emléke erről a szereplésünkről. Miért emlegetem föl most ezt az újságcikket? Azért, mert nem szabad azt hinni, hogy a névtelen milliók névtelenül is, hír nélkül tűnnek el a az időben. A véletlen gyakran sodorja őket olyan nyilvánosságra, ahol életük megörökítődik újságban, képben, még irodalmi műben is. Ahogyan a tápai Dávid János és Kónya Örszi lakodalmáról írott szép beszámolójában Juhász Gyula is megörökítette a két tápai parasztfiatal alakját 1920-ban.

Milyen nyelven beszélnek a tápaiak?

Ezt a címet Für Lajostól vettem kölcsön, ő írt egyszer még szerkesztő koromban a *Tiszatájban* ezzel a címmel nagyon föltűnő tanulmányt: *Milyen nyelven beszélnek a székeleyek?* És milyen nyelven beszélnek a tápaiak? Magyar nyelven – természetesen. De azért csak szeretném leírni itt, hogy mennyi más nyelv volt jelen ha csak töredékeiben is egy nagyon zárt világú falunak a mindennapjaiban, szóhasználatában.

A monarchia katonáit vitték sokfelé, de a német vezényleti nyelv mindenütt ráragadt a tápai parasztfiatalokra is. Emlékszem apai nagyapám kortársaira, amikor vásárnaponként kiültek a ház előtti padra vagy a kocsmai asztalhoz, milyen nagy elbeszélő kedvvel idézték meg katonakoruk emlékeit, anekdotáit. Röpködtek a német vezényszavak, melyek gyakorta elhangzottak a mindennapokban is. Sőt, jól emlékszem rá, hogy munka közben a szántóföldön, amikor rövidke pihenőre tértünk, az alvó nagyapám álmában keményen egrecírozott valakit: hapták, ruh, abtretten, s néha még a spanglit is emlegette, lehetett vasban valami kihágás miatt. Ez az Ilia Sándor cseregyerek is volt a 19. század utolsó évtizedének elején. A cseregyerek „intézmény” jellegzetes monarchiabeli találmány volt, amikor a magyar vidékek gyermekeit a nyelvtanulás megkönnyítésére elvitték más nyelvű magyarországi falvakba, városokba, onnét pedig ugyancsak gyermekeket vittek magyar szóra a tisztán magyar vidékekre. Kedvelt csereirány volt, hogy az alföldi gyermekeket Felső-Magyarországra vitték német szóra, az ottaniakat meg magyar szóra az Alföldre. Krúdy Gyulának több írásában bukkan föl ez a „népszokás”, ő maga ilyen nyírségi cseregyerek lehetett Podolinban. (Megjegyzem, hogy ezzel a jelenséggel tudományos igénnyel foglalkozott Kósa László néprajzos, művelődéstörténész akadémikus.) Ilia Sándort nem német szóra vitték, hanem szerbre. Minthogy a család gyékényszövő volt, a szövött gyékénnyel kereskedett a zöldséget termelő vajdasági szerbekkel (a fagy ellen használták a szövött gyékénnyel takaróknak), így adódott, hogy a nagyapám az ismerős szerb családnál időzhetett nyaranta, onnét meg jött a cseregyermek Tápéra. Nem tudom, hogy mekkora nyelvtudást szedett ott össze, de mindig emlegette, hogy ez mentette meg az életét, amikor orosz hadifogságba került az első háború idején. Valamit értett a másik szláv nyelvből, és amikor munkára vitték őket Szaratov gubernában

(amit ő csak Szarató gubernának emlegetett), valahogy megértette, hogy a pópához keresnek a földműveléshez értő embert, amire mindjárt nyújtotta a kezét. Nem lett rossz dolga, igaz, hogy az ortodox ceremóniakon részt kellett vennie, de hát ugyanazt az Istent dicsérték ott is, mint Tápén. A szerb cseregyerek élményeiből még énrám is hullott valami. Nagyapám megtanított nekem egy szerb gyermekmondókát, amit még most is tudok, öregségemben, pedig annak van már hatvannál is több éve, hogy kántáltam ezt a valamit, aminek értelmét nem tudtam. Leírom ide, ahogy én mondogattam, mondogatom ma is: *Oj dodolo dodolo, stábi tebe vajolo, jedna császá vodice, i od bogá kisice*. Amikor a vajdasági magyar írókkal barátságba kerültem, Bányai Jánostól, Jung Károlytól kérdezgettem, mit is jelent ez a mondóka? Tőlük tudom, hogy esőkéző gyermekdalocska ez, ami megragadt nagyapám emlékezetében és az enyémben is. Egyébiránt ennek a tisztán magyar falunak, Tápénak valami rejtett kapcsolata lehetett a szerbekkel, mert más jelek is vannak erre, nem csak a cseregyerek élménye. A tápai népnyelvben a szeretőt, a lányt, akinek udvarolunk, setyerának mondják. Márpedig ez a setyera nem más, mint a szerb secser, a cukor megfelelője (édes!). Lehet, hogy ezt is valaki úgy hozta Tápéra, mint az esőkérő gyermekmondókát? (Van Tápénak egy határrésze a Maros-parton, dűlője, szemben Deszk községgel, amelyiknek ez a neve: Vetyehát. Ezt a területet árverezéssel adta ki a község művelésre, s ezeken az árveréseken a Maroson túli szerb deszkiek is részt vettek. A Vetyehát az ő nyelvükből jött árverési szólást, a kótyavetyét őrzi (ko hoce vece dati, ki ad többet érte). A tápai magyarokban megragadt az árverésen elhangzott szerb mondat, biztosan nagyon sokszor hallották. A legszebb ilyen nyelvi emlék számomra ez: az első világháború idején Tápéra került egy szerb fiatalasszony, Milica néni, akit egy tápai fiatalember hozott magával a déli csatározásokból. Megesik az ilyesmi, a szerelemnek még a háborúk sem parancsolnak. Milica néni jó barátságban volt az apai nagyanyámmal, Terhes Viktóriával. (Megjegyzem, hogy a Terhes név nem a mai értelemben veendő, a Tisza és a Maros mentén terjed el ez a név, a régi magyarságban a sószállítókat hívták terhesnek.) Talán azért is vonzódott Milica néni családjához, mert a nagyapám néha szerbül köszönt neki, hiszen ő a cseregyerek volt. Milica néni nem tudott nagyon jól magyarul, ha mérges volt vagy szomorú, átváltott szerbre. Néha kiültek a ház előtti padra beszélgetni, amikor is Milica néni hosszú panaszba kezdett – szerbül, sírós hangján mondta a bánatát. Nagyanyám nem tudott szerbül, de hallgatta a panaszt és néha közbeszólt: bizony így van ez, Milica, nehéz az élet, Milica, bízzunk Istenben, majd csak jobbra fordul a sorunk. (Kosztolányi párbeszéde volt ez a bolgár vasutassal tápai változatban, parasztasszonyok szavával.) Különben ez a Milica néni nem múlt el nyomtalanul Tapé történetében. Leszármazottai örökölték a nevét. Tápén ugyanis sok hasonló nevű ember él, nagy divatja van a ragadványneveknek, s ezt főleg az anyai ágból eredeztetik, s így lettek Tápén Milytyák, akik ma már nem is tudják, hogy egyik ükanyjuk, Milica néni szerb volt.

A Tiszán az első világháború előtt nagy forgalma volt a fenyőeresztésnek, a szegedi fűrésztelepeken dolgozták föl a Felső-Tisza vidékéről jött fát. Főleg román és ruszin emberek voltak a tutajosok. De nem eresztették mindjárt a szegedi Tiszára a tutajt, hiszen vízimalmok, hajók miatt a városi folyórész foglalt volt. Tápén kikötötték a tutajt, és vártak a szőlítésra. Ez napokig is eltartott, a tutajeresztők (főleg a románok) Tápén megvették a kukoricalisztet és kedves ételüket, a puliszkát a parton főzték. Nem találtam román vagy ruszin szót a tápai nyelvhasználatban, de az biztos, hogy a puliszkát a románok kedveltették meg a tápaikkal, akik ezt pulickának hívják, tejjel eszik persze ők is, és ha kihűl vagy másnapos már, akkor kiszaggatják gancának, amolyan kukoricagaluska féle, olajjal, morzsával meghintik, mézet csurgatnak rá, jó gyomorégést okozó étel. (Egyébiránt a tutajeresztő románokról Tömörkény István írt több novellájában is nagyon szépen, szeretettel. Néhány éve a szegedi főiskola román tanszékén Petrusán György tanár úrnál szakdolgozat készült Tömörkénynek ezekről az írásairól.)

Hadd kössek masnit ennek a beszédnek a végére: milyen jó lenne, ha a gyűlölködés helyett ráismernénk egymás nyelvében a közös szóra, a megértés szavára, a szeretet szavára, mondjuk, a secserára.

Dusnoki-Draskovich József

„Szedjétek össze a morzsalékokat is...”

Gyula és a könyvek

(Héjja Julianna Erika: Könyv és olvasója Gyulán a XVIII. század első felétől 1848-ig)

A címben olvasható bibliai idézet (Jn 6,12) a Mogyoróssy János könyvadományával 1836-ban létrehozott nyilvános iskolai könyvtár bejáratát ékesítette. Jól jellemzi azonban az itt ismertetett kis kötet ifjú szerzőjének alapos és fáradtságos levéltári adatgyűjtő munkáját is, akinek egyébként már 2002-ben megjelent egy igen hasznos kézikönyve a megye vezető tisztségviselőiről *Békés vármegye archontológiája* címmel. Ez utóbbi és az újabb mű egyaránt azt tanúsítja, hogy szerzőjük legfőbb erénye az adatok tisztelete és a lehető teljességre törekvő, szorgalmas adatgyűjtés.

A jelen kötet Gyula város könyvkultúrájáról nyújt részletgazdag képet egy bő százéves időtartamra koncentrálna a kutatást. E témában született korábban néhány hasznosítható tanulmány, de ilyen átfogó és aprólékos vizsgálatot senki sem végzett. Mivel a tárgyalt időszakban még döntő szerepet játszott a felekezeti elkülönülés, egy-egy fejezet mutatja be a katolikus és a református könyvkultúrát. Az előbbihez köthető, de önálló fejezetet kapott Mogyoróssy János, akinek személyéről és szellemi örökségéről az átlagosnál sokkal többet tudunk. Utána a vármegye és a Megyei Főorvosi Hivatal használatára szolgáló kiadványokat ismerhetjük meg. Végül külön fejezetek tájékoztatnak az iskolai oktatásban alkalmazott munkákról, a folyóiratokról és újságokról, a végrendeletekben és hagyatéki leltárakban előforduló könyvekről, a Gyula városához, mint a vármegye székhelyéhez kapcsolódó nyomdatermékekről, valamint a könyvkötői mesterséget úzókrol.

A 18. század első évtizedeitől lassan új fejlődésnek induló mezőváros jellegzetessége az volt, hogy három nemzetiségű és három vallást követő népesség élt egymás mellett különösebb konfliktusok nélkül. A kötet szerzője számot vetett ezzel a sokszínűséggel, a kirajzolódó összképből csak az ortodox románság könyvkultúrája maradt ki – valószínűleg a nyelvi nehézség miatt. A másik szembeszökő tény az, hogy Gyula – bár továbbra is uradalomközpont volt, a megyeszékhely is itt rögzült a 18. század közepére, előnyös földrajzi fekvése révén pedig a vármegye legjelentősebb piacközpontja volt – nem tudott minden vonatkozásban vezető térségi centrummá fejlődni. Lélekszámát tekintve Békéscsaba már a 18. század végén megelőzte. Szarvason Tessedik és iskolája, majd az evangélikus gimnázium hozott előrelépést. Nem véletlen, hogy a megyében elsőként ott állítottak fel nyomdát. A megyeszékhelyen a reformkorban élénkült meg a közelet, és ez a művelődés terén is hatott, amit például a kaszinó 1841. évi megalapítása, a vármegye által publikált néhány kiadvány és Mogyoróssy 1836. évi könyvtár-alapítási kísérlete jelez. Ha a tárgyalt időszak gyulai könyvkultúráját nézzük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a szerény adatokat és eredményeket is számba kell vennünk – amint azt a szerző tette –, hiszen az országos szinten is jelentősek jóformán hiányzanak.

Héjja Julianna Erika elsőként vizsgálta meg tüzetesen a gyulai katolikus plébánia könyvtárát, amelynek alapját Hidassy Jakab (1747–1798) plébános és alesperes könyvei vetették meg, akinek 64 kötete maradt ránk. A könyvtár gyarapodásáról az egyházlátogatási jegyzőkönyvek számolnak be. 1824-ben 206 mű volt 395 kötetben. A könyvek szinte kizárólag egyházi célokat szolgáltak. A világi értelmiség egyik jellegzetes képviselője volt a katolikus vallású Hrabovszky László, aki hosszú ideig, 1755–1781-ig töltötte be az alispáni tiszteket. Új, fontos eredmény hagyatéki leltárának megtalálása és annak alapján olvasmányainak ismertetése. (Először a *Magyar*

Könyvszemle 2001/3. számában.) A Hrabovszky halála után, 1786-ban fölvett leltár 106 darab különféle könyvet sorol fel, amelyek egy magyar nyelvű Biblián kívül mind latinul íródtak.

Általánosságban az állapítható meg, hogy 1848 előtt egy jól képzett értelmiségi könyvtára a megyében mintegy 100–300 kötetből állt. (Az alsóbb szintet képviselők könyvtára ennél szerényebb volt: a Rátkai Balázs gyulai református tanító vagyontárgyairól 1845-ben fölvett lajstromban 15 mű volt 21 kötetben. Czirják Ádám magyargyulai lakos, korábban dobozi jegyző vagyontárgyai között csak három könyv szerepelt.) Az egyházak és a reformkori olvasóegyletek, kaszinók könyvtárai sem haladták meg ezt a színvonalat. A néhány ismert kivétel közé tartozott Gyulán Mogyoróssy anyai nagybátyja, holdmésesi Kornély Ambrus (1766–1834) vármegyei főpénztárnok és táblabíró, aki Mogyoróssy önéletrajzának állítása szerint „több ezerekre ment ritka becsű és jeles könyvtárral” bírt. Héjja Julianna Erika idézi az édesapa, Kornély Márk gyulai uradalmi számtartó, Arad és Békés vármegye táblabírája 1805-ben Simándon kelt végrendeletét, amelyben egyebek között minden írást, dokumentumot és könyvet fiára, Ambrusra hagyott. Tehát a családi könyvtár és levéltár régebbi keletű volt. Mogyoróssy tanulmányozhatta a könyveket és a dokumentumokat, az utóbbiakból közzé is tett néhányat 1865-ben a *Hazánk s a Külföld* című folyóiratban. (Előtte Dankó János, Arad vármegye levéltárnoka publikált már három darabot 1835-ben a *Tudományos Gyűjtemény* IX. kötetében.) Az ifjú Mogyoróssyra nagybátyján kívül az 1820–30-as évek olyan neves írói, tudósai hatottak, mint Horvát István, Kisfaludy Károly, Döbrentey Gábor, Bajza József, Kultsár István és Báthory Gábor református püspök. Velük sikerült személyes kapcsolatba jutnia Pesten, és élvezhette tudományos vitáikat. Kultsár 1827-ben közel négyezer kötetes könyvtárat adományozott Komárom városának. Mogyoróssy is gyűjteni kezdte a könyveket és a régiségeket, érdeklődése mindinkább a történelem felé fordult. Külföldi példák is elgondolkottatták: olvasmányából följegyezte, hogy milyen sok és hatalmas könyvtárlománnyal rendelkező nyilvános könyvtár található Németországban. 1836-ban közel 300 kötetet könyvet adományozott gyermekei iskolájának egy iskolai nyilvános könyvtár létesítésének szándékával. Ugyanabban az évben a gyulai uradalom számtartójának és a Wenckheim grófi család levéltárnokának nevezték ki, keresményéből pedig egy egész teleknyi (kb. 56 hold) birtokot vásárolt. Tehát 31 évesen biztos megélhetést teremtett magának és családjának – nemes gesztusa háttérben mindez és a reformkor lelkesedése állhatott. A könyvek azonban jórészt elkallódtak a tanítók sűrű cserélődése miatt és 1848/49 háborús viszontagságai közepette. A kiegyezés után egy évvel az idős Mogyoróssy újabb adományt tett: tízezer forintba becsült régiséggyűjteményét és könyvtárát Gyula város közönségének ajánlotta fel, s ezzel végül is az itt 1874-ben megnyílt Békésvármegyei Múzeum alapját vetette meg. Az adományról készült részletes leltárból ismert 844 kötetes könyvtár (amely 4200 forintjába került) tekintélyes hányada (373 kötet) 1849 előtt hagyta el a nyomdát. Héjja Julianna Erika azonban teljes joggal figyelmeztet arra, hogy az 1849 előtt kiadott könyvek egy része az említett időpont után is juthatott Mogyoróssy tulajdonába, amint azt néhány kötet bejegyzése tanúsítja. Ezzel a ténnyel én is számot vetettem, amikor a leltár és az 1836. évi adomány alapján tanulmányaimban 500–600 kötetre becsültem Mogyoróssy reformkori könyvtárát. Érveim részletes kifejtését mellőzve csak arra utaltam, hogy az 1868-ban tett adomány sem volt azonos Mogyoróssy teljes könyvtárával, hiszen később Stefánia nevű leányának egyebek között 55 könyvet juttatott. (Lehetséges, hogy további három gyermekének is adott könyveket.) Emellett Mogyoróssy könyvtárából előkerült néhány olyan könyv is, amely a leltárban nem szerepel. Az 1836. évi adományról írva egyáltalán nem állítja azt, hogy akkori teljes könyvtárát ajánlotta volna fel, holott ez különösen említésre méltó gesztus lett volna. Ismeretes, hogy életének egyik mozgatója gyűjtőszenvédélye volt, tehát a következő 12 év folyamán – amikor anyagi feltételei is biztosítva voltak – még tetemes mennyiségű könyvre tehetett szert. A források összesen mintegy 1200 kötetről szólnak (talán több volt ennél), ránk maradt

valami 200–220 kötet (a beszerzés éve a kisebb részébe van bejegyezve), így csak becslésekre szorítkozhatunk. Héjja Julianna Erika rendkívül alapos kutatása (pl. összevetette a leltárban és a Mogyoróssy olvasmánykivonataiban, jegyzeteiben előforduló könyveket) meggondolást érdemlő szempontokra hívja fel a figyelmet, és Mogyoróssy egyes könyveiből, azok bejegyzéseiből számos érdekes adalékot tárt fel. A könyvekbe tett bejegyzések, az olvasmánykivonatok és jegyzetek az olvasási szokások és a könyvhasználat vizsgálatára is lehetőséget nyújtanak. (Erre még legfeljebb Ecsedy Gábor, Kenézy Lajos és Domokos Lőrinc esetében van mód.)

A gyulai reformátusok történetét illetően különösen Kósa László munkáira támaszkodhatott a szerző. Az 1801. évi tűzvész pusztítása és az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szűkszavúsága miatt az egyház könyvtáráról jóformán semmit sem tudunk. Az egyes lelkészek és református világi értelmiségiek életrajzi adataiban itt-ott bukkannak fel könyvekre vonatkozóak. A 18. századi gyulai lelkészek szinte kivétel nélkül a debreceni kollégiumban végezték tanulmányaikat, hárman külföldi egyetemeket is látogattak. Az 1792–1809 között Gyulán lelkészkedő Juhász István peregrinációja során Genfét, Bázelt, Lausanne-t és Bern városát kereste föl. A jakobinus összeesküvés ügyében folytatott vizsgálatban azt jegyezték fel róla, hogy francia újságokat olvasott, ami miatt rendőri megfigyelés alá helyezték. Domokos Lőrinc vármegyei főjegyzőről is azt vallották, hogy francia újságokat járat, sőt több könyv alapján magyarázta és dicsérte a francia alkotmányt. Domokos Debrecenben és Bécsben tanult, s fennmaradtak tanulmányai során Magyarország történetéről írott jegyzetei. Békés, majd 1803-tól Bihar vármegye főjegyzőjeként több, nyomtatásban megjelent hivatalos megyei kiadvány köthető a nevéhez. Országgyűlési követnek és országos bizottságok tagjának is megválasztották a „szép tudományú, folyó okos beszédű, jó pennájú jeles férfiú”-t. A református világi értelmiség legismertebb képviselői Szakál Lajos vármegyei aljegyző, aki népies verseit 1843-ban Budán adta ki 1100 példányban *Czimbalom* címmel, és Bodoky Károly, 1838-tól vármegyei főmérnök, emellett a Békés–Bánáti Református Egyházmegye főgondnoki, valamint a Békésmegyei Kaszinó könyvtárnoki és levéltárnoki teendőit is ellátta. A lelkészek közül a hosszú ideig (1817–1852) Gyulán szolgáló Ecsedy Gábort kell kiemelnünk. Elsőként dolgozta fel Gyula történetét 1832-ben a Tudományos *Gyűjteményben*, de ezen kívül érdekes kéziratos feljegyzései is képet adnak műveltségéről, olvasmányairól. Az értelmiséggel szemben sokkal nehezebb a népi rétegek olvasmányairól adatokat találni. A szerző a vésztői születésű, Szentesen lelkészkedő Kis Bálint egyik írásában bukkant egy jellemző részletre. A tudós polihisztor Kis 1836-tól már békés–bánáti esperes is volt, és négy kéziratos kötetben összegezte a tudnivalókat az egyházmegye múltjáról és jelenéről. 1836-ban befejezett művében a következőket írta – világos társadalomkritikát megfogalmazva – az egyházmegye köznépeiről, jobbágyi helyzetű református lakosairól: „Közembereink gyermeki állapotban vannak mind tudományokra, mind társasági állapotjukra nézve. Nincs semmi örökségek. Vak engedelmesség kívántatik tőlök, pálca alatt vannak egész életükben, mint a gyermekek! Házi közönséges könyveik: a kalendáriom, egy-két imádságos könyv és énekeskönyv találtatik néhol Biblia is, és a Keresztyén tanítások. Ezekhez járulnak az iskolából kikerült gyermekeknek megmaradt rongyos könyveik, minéműek az Útmutatás, Hübner Históriaja, Kis káté, Öreg káté, Halottas könyv. Ahol nőtlen ifjak, leányok vannak, ottan találatnak: Álmoskönyv, Szerencsekerék, Csízio, Hét szép világi énekek, Árgírus históriája, Flórencz, Tékozló fiú, Kádár históriája, Toldi Miklós, Ludas Matyi, a Szép Juhászné, s más efféle apró könyvecskék, melyeknek olvasásánál vasárnapokon szokták magokat mútatni.” Ezek az emberek tehát nem örökölték elődeiktől előjogokat és műveltséget (gazdag könyvtárat). Itt nincs szó a romantikus megközelítésről, amely szerint a népnek saját értékes kultúrája van, népköltészete, népdalai, meséi stb. Arról sincs, hogy az olvasni tudás kiterjedése is eredmény, hogy egyáltalán olvasnak, illetve felolvasnak könyvekből társaságban. Kis három csoportját különbözteti meg az olvasmányoknak (ez nyilván érvényes az evangélikusokra és

a katolikusokra is), mégpedig a vallási tárgyú és az iskolai könyveket, valamint a vásárokon ponyván árult olcsó nyomtatványokat. A szórakoztató ponyvakultúra fogyasztója szerinte elsősorban az ifjak korcsoportja. A legelső helyre teszi a kalendáriumokat – mintegy külön kategóriaként – „minthogy ezek legközhörségesebbek a nép között, és minden esztendőben mást mást szoktak venni”. Mogyoróssy könyvtárában is számos kalendárium volt, amelyekben családi és gazdasági feljegyzéseket rögzített. A művelt elit ismerhette a populáris olvasmányokat, bár egy részét nem becsülte sokra, legfeljebb szórakozásképpen, esetleg gyermek- és ifjúkorban olvasta, a néphez viszont általában csak morzsák juthattak el az elitkultúrából. A ponyvák között akad egy, amely Gyulához köthető. Nemes Vörös Mihály hódmezővásárhelyi asztalosmester verses históriáját első ízben 1807-ben adták ki Szegeden Grün Orbán nyomdájában *A' bajnokok Vég Gyula várában* címmel. Valamelyik kiadását gyermekkorában, vagyis 1910 körül olvasta Implom József, majd kutatóként 1960-ban tanulmányt szentelt e műnek. Kis Bálint úgy vélte, hogy a kalendáriumok, valamint a ponyvaszerű, apró és rövid, két-három garasért megvásárolható kiadványok segítségével kellene hasznos ismereteket eljuttatni a köznéphez. A gyakorlatban is találkozhatunk ilyen felvilágosító törekvésekkel: így például Csapó Dániel 1842-ben és 1843-ban a Magyar Gazdasági Egyesület ismeretterjesztő szakosztálya gondozásában kiadott *Mezei Naptár*ra hívta fel Novák Antal alispán figyelmét, aki a szolgabírákat utasította, hogy azt járásuk területén népszerűsítsék. Az 1848 előtti évtizedekben szélesedett az olvasóközönség, a kiadók igyekeztek magyar nyelven minél nagyobb példányszámú, olcsó, bár emiatt igénytelen kivitelű könyveket megjelentetni.

Békés vármegye nemesi közgyűlési irataiban rengeteg, könyvekre vonatkozó adatot kutatott fel a szerző. A Helytartótanács leiratai ajánlott és tiltott könyveket soroltak. Érkeztek előfizetési felhívások, a megyei közigazgatás munkájához szükséges kiadványok, az országgyűlési követektől a szentesített törvények és egyéb országgyűlési iratok. Magyarországot történeti, földrajzi szempontból ismertető munkák szerzői, kiadói a megyétől vagy annak közvetítésével kértek támogatást és adatokat a vármegyéről. Csáky Miklós nagyváradi püspök 1747-ben kért Békés vármegyétől kiegészítéseket és javításokat egykori tanára, Michael Bonbardus topográfiajában 2. kiadásához. Az 1750-ben megjelent műben szó szerint közölte a vármegye „saját jeles írójának” ismertetését Békés megyéről, aki Timon Sámuel könyve alapján tisztázta az itt keresett Torontál vármegye valódi helyét. 1782-ben a Bél Mátyás munkái alapján összeállított földrajzi kompendium 1777. évi kiadásának téves megállapításait korrigálta a megyei tisztikar. Vályi András viszont láthatólag hiába küldte meg nyolcpontos kérdőívét 1794-ben, nem akadt olyan segítőtárs, aki Békés megyei adatokkal járult volna hozzá az ország helységeit bemutató lexikon elkészítéséhez. Az iratok között olyan érdekességek is fölbukkannak, mint Wenckheim József báró bilingvis (magyar–német) könyvecskéje a hanyatló magyarországi lótenyésztés helyreállításáról, amely megelőzte Széchenyi és Wesselényi hasonló tárgyú műveit. Az embereket és állatokat egyaránt pusztító betegségek, járványok miatt nagy szükség volt jó orvosokra és orvosi szakkönyvekre. Igaz, hogy az orvosoknak és a lelkészeknek a népi előítéletekkel is meg kellett küzdeniük, amikor ésszerű egészségügyi rendszabályokat akartak betartatni vagy újfajta gyógy módokat alkalmazni. A megyei főorvosok közül Rigler Zsigmondot kell kiemelni, aki különösen sokat tett a tehénhimlő védőoltás korai bevezetéséért, valamint a kiváló szakmai felkészültségű Tormássy Lajost, aki hosszú időn át (1812–1862) állt a megyei közegészségügy élén. Héjja Julianna Erika megtalálta Tormássy könyvtárában néhány darabját. A könyvek bizonyára Károly nevű fia adományából maradtak meg, aki 1880-ban egy 183 kötetből álló gyűjteményt juttatott a Békés vármegyei Múzeumnak.

Az iskolákra, tanítóokra, és mindenekelőtt az oktatásban használt könyvekre vonatkozó adatokkal is vallásfelekezetenként ismerkedhet meg az olvasó. Az egyházlátogatási jegyzőkönyv ta-

núsága szerint a gyulai katolikus gyermekeknek még 1824-ben is csak 47,6%-a látogatta az iskolát, ami ugyan előrelépést jelentett az előző századhoz képest, de a megye legnagyobb evangélikus és református lakosságú településein ötven évvel korábban már jóval kedvezőbb volt a százalékarány ennél. A magyargyulai katolikus népiskola emlékeztet méltó tanítója (1744–1790), Petik Ambrus működésével kapcsolatban elterjedt néhány téves és nem igazolt adat. Petik a tehetségesebb diákokat a földrajzi alapismeretekbe is be kívánta vezetni, e célból 1784-ben összeállított egy kis megyeföldrajzot. Ezt azonban nem adta ki nyomtatásban, munkájának csak kéziratáról, kéziratolatos másolatairól tudunk. (Az OSZK-ban őrzött másolat alapján publikálta Dankó Imre 1961-ben.) Petrik Géza bibliográfiájában és Szinnyi lexikonában sem szerepel Petik és műve, egyedül Szeghalmi Gyula ír úgy a megyeföldrajzról, mintha publikálták volna, de láthatólag ő is csak egy kéziratot forgatott, ezért nem említi a kiadót és a kiadási helyet. Közli viszont a Zichy Ferenc grófhhoz, Békés vármegye korábbi főispáni helytartójához (1777–1782) szóló ajánlást, amelyből arra lehet következtetni, hogy Petik benne látta azt a mecénást, aki támogathatná írása megjelentetését. Grócz Béla és Karácsonyi János, akik elsőként tártak fel adatokat Petikről, nem találtak semmi különlegeset, holott mindketten jól ismerték a katolikus plébánián meglévő iratokat, Karácsonyi pedig a megyei levéltárban őrzött nemesi közgyűlési iratokat is alaposan átnézte. Egy hiba azonban becsúszott nála, mert azt állítja, hogy alkalmasint Petik a szerzője Gyula város leírásának, amely 1782-ben jelent meg az *Ungrisches Magazin* című folyóiratban. Gyula e leírását senki sem látta, nem is létezik. (A megadott helyen magyar várak és városok – köztük Gyula – német szerzők műveiben és Schwandtnernál található látképeit sorolják fel, tehát Karácsonyi pontatlan információt kapott.) Grócz és Karácsonyi után Szeghalmi Gyula 1911–12-ben újabb érdekes dolgokat közölt Petikről a rövid életű folyóirat, a *Nemzeti Kultúra* lapjain. Karácsonyi és (az 1782. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján) Héjja Julianna Erika is azt állapította meg, hogy Petik születési helye Jászberény volt. Ezzel szemben Szeghalmi azt állítja, hogy 1711-ben született, valószínűleg a Nógrád megyei Szirákon, és hároméves korában költöztek Gyulára a szülei. Feltételezi, hogy Nagyváradon járt gimnáziumba, sőt – nyilvánvalóan tévesen – azt is, hogy ő szerepel a krakkói egyetem diákjainak listáján „Ambrosius de Pete” néven. Megyetörténetében Karácsonyi egy lapon ír Petikről, Markovicz Mátyás szarvasi evangélikus lelkész kéziratolatos tájleírásáról, valamint arról, hogy a vármegyei tisztikar adott felvilágosítást Bonbardus művének 2. kiadásához és kijavította a fentebb említett földrajzi kompendium tévedéseit. Úgy tűnik, hogy Szeghalmi ezeket az egymástól független tényeket összekapcsolta: Petiket kérték fel a kompendium hibáinak a javítására, aminek fejében a könyv kiadójától Bél Mátyás *Notitiájának* négy nagyméretű kötetét kapta meg tiszteletdíjként. (Szeghalmi az 1782. évi megyei közgyűlési jegyzőkönyvre hivatkozik, ami nincs meg, de a meglévő iratokban és a mutatókönyvben az ügy kapcsán nincs utalás Petikre.) Ez a felkérés, valamint Markovicz leírása a Maros–Körös közti vidékről sarkallta megyeföldrajza elkészítésére. Szeghalmi állításaival szemben az mutatható ki bizonyosan, hogy a *Ratio Educationis* előírásai ösztönözték Petiket a megyeföldrajz megírására. (Emellett még Losonczy István *Magyarország kis tüköre* című tankönyve is hatott rá.) A néhány egyszerű korrekció miatt aligha kellett a megyei tisztikarnak a tanítóért szaladnia, a tiszteletdíj pedig valóban mesés. A legizgalmasabb azonban Szeghalmi Petik hátrahagyott irataira hivatkozó kijelentése, amely szerint Petik ismerte a felvilágosodás pedagógiai reformirányzatait és a felvilágosodás íróit, Defoe-t, Voltaire-t, Holbachot és Rousseau-t, de míg az utóbbival rokonszenvezett, az előbbi kettőtől katolicizmusa elfordította. (Eszerint legalább még franciául is tudott.) Csak találgathatjuk, hogy Petik naplóját, vallomásait, értékelő megjegyzésekkel fűszerezett olvasmánykivonatait vagy esetleg filozófiai levelezését fedi a szerény „iratok” megnevezés, amelyeket Szeghalmin kívül senki sem látott. Fenntartásaimat jeleztem már korábbi írásaimban, de Petik igazán megérdemelné, hogy megírják hiteles életrajzát.

Vida Imre uradalmi prefektus 1803-ban tízezer forintot hagyott a katolikus gyermekek oktatásának támogatására, s ez az alapítvány jelentős mértékben javította a katolikus iskolázás helyzetét. A református iskolában a tankönyvellátás volt az egyik probléma, a másik a tanítók használatára készült kézikönyvek hiánya. A tanítás színvonalának emeléseért sokat tett a fentebb említett Ecsedy Gábor lelkész, Tormássy Lajos mint presbiter (1822-től egyben az egyházmegye tanácsbírája) és Kis Bálint esperes. A magyar nyelv ügyét a reformkori Békés vármegye is felkarolta, a magyar nyelv terjesztése érdekében megyei bizottságot állított fel. Sikereket leginkább a szlovák anyanyelvű lakosság oktatásában lehetett elérni.

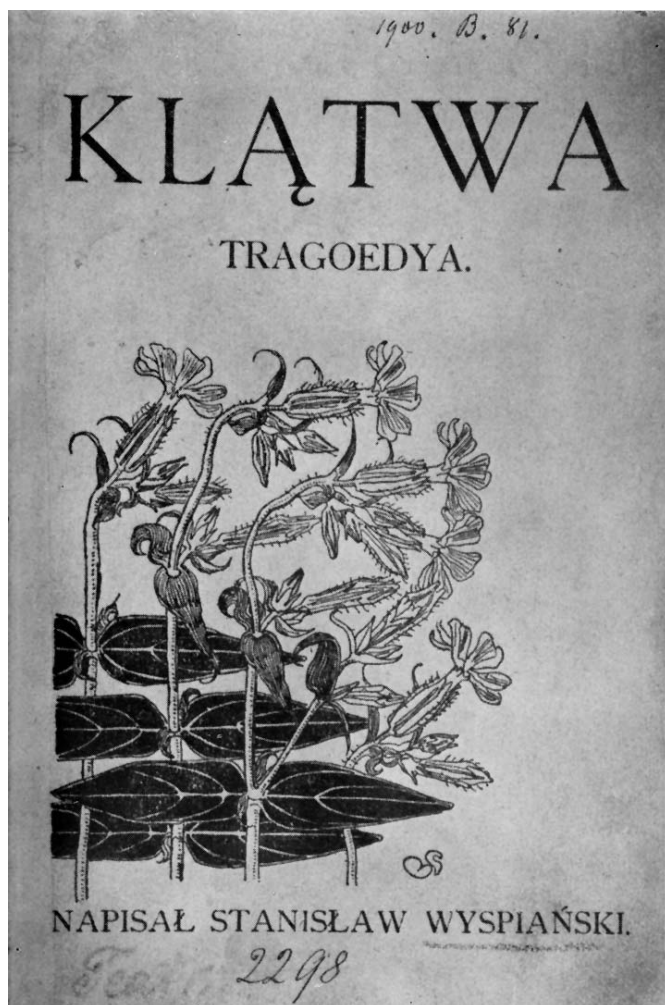
A reformkorban az új eszmék terjesztői elsősorban az újságok és folyóiratok voltak. Mogyoróssy könyvtárában tizenkétféle található ebből az időszakból. A *Tudományos Gyűjteménynek* 1834-ben már négy gyulai előfizetője volt: Mogyoróssy, Ecsedy Gábor, Stachó János uradalmi ügyész és táblabíró, Cseh Ferenc első alispán. Kossuth kézirat *Törvényhatósági Tudósításaira* 1836-ban a vármegye és Novák Antal megyei főjegyző (1837-től alispán) fizetett elő. A *Pesti Hírlap*ba a vármegye tisztségviselői közül Tomcsányi József, Omaszta Zsigmond, Jancsovics Pál, Virágos Sándor, Novák Antal, Szombathelyi Antal és Wenckheim Béla báró írt cikkeket.

A szerző a gyulai végrendeletekben és az ingóságok teljes felsorolását tartalmazó hagyatéki leltárakban, osztálylevelekben is kutatott könyvek előfordulása után. Amint az összehasonlítás-képpen felhozott kelet-magyarországi példák alapján várható volt, Gyulán is csak kivételesen bukkanhatunk könyvekre ezekben a forrásokban. Mindenesetre akadt néhány érdekes tanúbizonyság olvasó mesteremberekre, akik szerény könyvtárral rendelkeztek: Skorepa János tímár javainak jegyzékében egy német Biblia, egy-egy földrajzi és gazdasági tárgyú, valamint hét történelmi mű szerepelt. Kontúr György rézműves 1842-ben fölvett vagyoneleltárában 11 darab könyv volt.

A vármegyei igazgatáshoz és közülethez is számos kiadvány létrejött köthető. A hivatalos nyomtatványok előállításához 1840–41-ben egy nyomatos sajtót szereztek be, de ezután is szükség volt külső nyomdai megrendelésekre. Gyakorlati célt szolgáltak például *Tekintetes nemes Békés vármegyének tűz ellen való rendelkezései*, amelyet Debrecenben adtak ki 1800-ban. A járási szolgabíráknak kellett gondoskodniuk arról, hogy a rendelkezéseket fél évente nyilvános helyen felolvassák a nép előtt. Említésre méltók a főispáni beiktatásokról tudósító, az elhangzott szónoklatokat tartalmazó kiadványok. 1782-ben Eitzenberger pesti nyomdájában adták ki a jelentős közéleti szerepet betöltő széki Teleki József gróf főispáni helytartói tisztebe való beiktatásakor (május 14.) elmondott latin nyelvű szónoklatokat. A vármegye közönsége nevében Hidassy Jakab üdvözölte a néhány hónap múltán már Ugocsa vármegye élére kinevezett jeles személyiséget. 1802. március 10-én szentgyörgyi Horváth Zsigmond installációja alkalmával Domokos Lőrinc vármegyei főjegyző mondott üdvözlőbeszédet, amelyet Szombathelyen nyomtattak ki. A kiadványok java része a megélnéklő reformkori politizálás tükrözője, illetve 1848–49 eseményeihez kapcsolódik. 1841. szeptember 16-án az uralkodó a reformok mellett elkötelezett Károlyi György gróftól nevezte ki főispánná a közutálatnak örvendő Atzél Antal adminisztrátor helyébe. 1842-ben a vármegye költségén kétezer példányban jelentették meg a *Békés megye' örömmünnepe* című könyvet, amely Károlyi rendkívüli ünnepélyességgel lezajlott beiktatásáról (május 17-én) nyújtott részletes beszámolót. A nevezetes eseményről Erdélyi János is tudósítást írt. Báró Wenckheim Béla főispán 1848. május 3-án elhangzott székfoglaló beszédét ezer példányban nyomtatta ki Réthy Lipót szarvasi nyomdája. Egyéb hivatalos nyomtatványok mellett 1849-ben a *Függetlenségi Nyilatkozat* kinyomtatását is Réthytől rendelte meg a vármegye. Újdonságnak számított, hogy 1845-ben publikálták Tomcsányi József és Szombathelyi Antal országgyűlési követek jelentését az 1843–44. évi országgyűlésről. Hasonlóképpen fontosnak látta a vármegye a magyar nyelv terjesztésének céljából fölállított bizottság jelentésének a kinyomtatását 1832-

ben. (Tíz évvel később a bizottság fedezte Bende Károly tótkomlói evangélikus lelkész *Magyar Nyelvvezér* című tankönyvének kiadását ötezer példányban, hogy előmozdítsa a magyar nyelv tanítását a megye szlovák anyanyelvű lakosságának körében.) Néhány említett kiadvány magas példányszáma, illetve ismert kiadási költsége arra utal, hogy a megyében szélesebb rétegeket próbáltak bevonni a politizálásba, a kiadványoknak a többi vármegyébe történő szétküldésével pedig az országos politika alakításában is részt kívántak vállalni.

Ideje most már búcsút vennünk a régi könyvek és praenumeránsok, a dolgos compactorok és a víg históriások társaságától! Csak azt jegyezzük meg, hogy a szerző nemcsak a könyvekre vonatkozó, hanem – miként előző művében – az életrajzi adatok feltárásában is jeleskedik, így a gyulai és egyben a megyei értelmiségről sok információt kapunk. Mivel a könyv az OSZK által kiadott *Olvasmánytörténeti Dolgozatok* 9. köteteként jelent meg, a helyi kiadványoknál szélesebb körben válhat ismertté. Bizonyára haszonnal forgathatják a magyarországi könyvtörténettel és művelődéstörténettel foglalkozó kutatók.

Az *Átok* (*Kłątwa*) című színmű első, szerzői kiadásának címlapja (1899, Krakkó)

Szpenátyi Katalin

A színház mint karnevál és meditáció

A Gyulai Várszínház 44. évadáról

„De bennem a kibeszélés ördögi ösztöne mindig erős volt. Fecsegő vagyok, és rajongok mások fecsegéséért, esetleg csakis azért, hogy a magamét igazoljam, de a nagy kísértés számomra mindig ez a mámor volt, most aztán végre kibeszélem magam, és persze mi az a kifogyhatatlan téma, amiről az ember kilenc örökkévalóságot át tudna beszélni, természetesen önmaga. Puff. Ezt a végeláthatatlan fecsegést igen szép néven vallomásnak is hívják, jó, mi? Csodálatos elnevezés, egyenesen csábító, mit szól hozzá? Vallomás! Engem egyenesen elbűvöl. Tudja ez az egész história, később majd ön is meg fogja ítélni, a többi között nagyobb szabású sorskatalógus is, egyike, nézetem szerint a világ egyik leginkább kimerítő sorskatalógusának, az emberi tulajdonságoknak ez a Noé bárkája, minden özönvízen átmentett leltár, szóval képekönnyű, karakterológia, végeredményben szótár.”

Hamvas B. Karnevál I.

* * *

Lehet, hogy a kibeszélés ördöge hajtja színházba az embereket? A fecsegés csábítja, a vallo-más bűvöli? Újra és újra nekiveselkedünk minden előadás előtt sorskatalógusunk rendezésének? Esetleg várjuk, hagyjuk, hogy a színpadon meglegyék? Vagy arra számítunk, hogy néhány órára elfeledtetik velünk a játszókat ezt a kényszert? Vajon ki milyen szempontok alapján választott darabot a Gyulai Várszínház idei évadának programjából, hogy megtudjon „örökérvényű dolgokat”? A kínálat talán minden eddigénél bőségesebb volt...

A Gyulai Várszínház 44. évadának, s egyúttal a III. Shakespeare fesztiválnak (melynek színpadi előadásaihoz a filmvetítésektől a Shakespeare korabeli zenék és ételek felkínálásáig számtalan rendezvény társult) nyitánya Szász János *Lear*-rendezése volt, a Gyulai Várszínház és a Szentendrei Teátrum közös bemutatójaként. A véres papírba csomagolt lovasszobor látványa megtorpantotta az érkezőt, de aki felfigyelt a várfalon függő bevásárlóhálóra (utólagos képzet), az kicsit úgy maradt: óriási tömegű, megbarnult testrészek, emberi maradványok csonkjai lógtak alá. A hangszóróból változó szóhangsúlyozással folyvást hallható volt: *Most nekünk kell kormányozni, s tartani fenn a sebzett államot.* A performancos élménytől taglózottan helyét kereső nézőt a szintéren vérrel öntözött, több méter magas, funkcionális papírtáblák várták. A brutalitást nyilvánvalóvá tévő eszköztár táv-

Bognár Gyöngyvér, Molnár Erika és Vasvári Emese

latokat érzékeltető szimbolikus jellege dominált mindvégig. Ami előlegzett, vagyis megtisztelő bizalom és elismerés: a rendező nem magyarázkodik.

A darab nyíltan megmutatkozó koreográfiával (*Ladányi Andrea*) készült. A színek – feketébe bújt fehérek, fehérbe bújt feketék, uralkodói vérvörös, sárgaság, lilaság – utalásos rendszere s a mozgásnyelv együttese a szóbeli és mimetikus közlésekkel párhuzamosan teljes értékű drámát alkottak. A színpadot beborító kavicságy kiváló példa erre: bármily igyekezet ellenére esetlenné-esetté tette a méltóságot; sajátos ritmus adott a közlekedő szereplőknek, hangzó térbeliséget az eseményeknek. Központban természetesen a címszereplővel (*Derzi János*). Az egyenes vonalú történetiséget és mondanivalót hordozni „nem áttaló” rendezés valamiféle nyugalmat, klasszicizmust biztosított a közönségnek. Vörösmarty közérthető fordítása elég távoli és elég közeli ahhoz, hogy a mai korba helyzettséggel mindez kontrasztba, ugyanakkor harmóniába kerüljön.

Az *Alföldi Róbert* által rendezett *Szentivánéji álom* című produkciót mint az évad legjobb magyar Shakespeare előadását hívták meg a Gyulai Várszínház Shakespeare Fesztiváljára. Alföldi személye, habitusa, színészi, rendezői munkája folyamatosan megosztja a nagyközönséget. Mindig valami különlegeset csinál, elfordul a megszokottól, s gyermeki lángolással fordul oda, ahol úgy érzi, titkokat fejthet meg, kincseket talál. Nagy befogadó és nagy kitarulkozó egyéniség. Másfél éve a Bárka Színház direktora, kinevezését követően a kapitány úgy nyilatkozott, hogy „nyitott, népszerű és szerethető színházat” kíván megvalósítani. Hozzáfűzte: „Nem szeretem a saját gondolataimat más gondolatok ellenében megfogalmazni. Egy színháznál vagy látszik majd, hogy mi benne az új, vagy megette a fene az egészséget”. A gyulai előadás helyszínére, a Román Gimnázium tornatermébe érkezőket első látásra megfoghatta *Daróczi Sándor* monumentális építménye, egy három oldalról emelt fémszerkezetű folyosó és a székekkel négyszögbeölt színtér, mint cirkuszi porond, melynek Puck (*Lázár Kati*) volt a súlyos, minden színpadi történetet súlyozó porondmestere. Rajta kívül mindenki keresi a boldogságot: őszintén és kegyetlenül. A darabban a közönség is díszletté, résztvevővé válhat, minthogy a széksorok közé alakított kibejárókon vonulnak függöny mögé-elé a szereplők. A látványtól olykor egyébként is gyökeret eresztő néző (csak 16 éven felüli!), a színpadi mozgások következtében, mint az athéni erdő öles fája lehet tanúja a többszintű történetnek.

Az idei Budapest Fringe Fesztivál egyik díjazottja a Kompany Színházi Társulat.

Rómeó és Júlia című, „egyedülálló euró-produkció”-ként emlegetett darabjuk klisék és frázisok kerülését kívánja megvalósítani *Lukács László* rendezésében. S annak ellenére teszi ezt sikeresen, hogy az emberi nem archetipusos jellemei bontakoznak-bonyolódnak egymással. A metaforikus mozdulatok, a lépések, a táncok, a népdalok, a hangos monológok, a suttogott töredékek, a metronóm lüktetése, a tárgyak zengése: egység, ami nem a véletlené, bár újra és újra darabokra szedhető és másként és másként összerakható. A lebegés, ami az események keveredésének sajátos esztétikája, rabul ejtő.

A Meno Fortas (A Művészet erődje) minden fesztiválon zajos sikert arat. *Hamlet*-előadásuk *Eimuntas Nekrošius* rendezésében a Gyulai Várszínház II. Shakespeare Fesztiváljának is sikerdarabja volt. Idén a trilógia (*Hamlet*-*Macbeth*-*Othello*) második darabját, az *Othello*-t láthattuk. Nekrošius, akit európai színházi körökben jelenségnek tekintenek, bőséggel tárt elénk olyan jeleneteket, melyeknek szépsége főképp a különleges vizuális benyomások hatása. A héttérképet adó, összegubancolódott zsákok hol vitorlákként dagadnak a szélben, hol függőágyakként ringanak keringőre. A rendező „kitett”, tömör szimbólumokkal dolgozik: fateknők, virágok, órák, vízmérce, székek. És víz, víz, víz. Csorogva, ereszkedve, zúdulva. A emocionális beállítottság

jellemző túlradása végtelenül gazdaggá teszi a játékot. Persze minden akkor hiteles, ha a színészi játék az. A címszerepben *Vladas Bagdonas* szinte démoni erővel van jelen. Desdemona szerepét a primabalerina *Egle Spokatite*-re bízta Nekrošius. Nőiessége, eleganciája, szolgáló rajongása Othello iránt lélegzetelállító szépséggel tölti meg a tragédiát. Tökéletes ellentéte a férfinak, akit szeret. Úgy egészítik ki egymást, mint a jin és a jang. Bizonyos, hogy találkozásuk sorsszerű. A Meno Fortas várhatóan újra eljön Gyulára, a Macbethtel.

A Shakespeare fesztivál záró programjaként *Esterházy Péterrel* beszélgetett Shakespeare-ről, a színházról és a *Rubens és a nemeuklidészi asszonyok* című dramolettetek tartalmazó kötetéről *Elek Tibor*. Sokat ígérő esemény volt, a vártnál több érdeklődővel. (Miért is vártam kevesebbet?) A beszélgetés nem olyan volt, mint amire számítottam, hanem mint amit szeretek. Nem volt erőltetett menet, az erőltetésen ugyanis kérdező beszélő, hallgató egyformán mosolygott, csak játékosan folyt. Esterházytól végül minden érdekes, a summázatot *Szabó Tibor* remekül megírta helyszínijében a Bárka online-on: .

„És a summázat legyen annyi, hogy Shakespeare-ről értékes, tartalmas bőr került le ezúttal, hogy Elek Tibor agytornára készítette a mestert, hogy Esterházy egy könnyű délutánon is görbíti maga körül a teret, hogy Rubens tényleg csodásan festette a nagyszeccű nőket. És hogy ez azért mégiscsak valami.”

Az *Irodalmi humor fesztiválra* (III.) idén társaságot toboroztam, hogy örömet szerezzek barátaimnak. Minden *Dresch Dudás Mihály* zenei ráhangolásával kezdődött, nagyszerű muzsikája végig segített tűnődni, jelen lenni. *Tarján Tamás* irodalomtörténész konferansza rutinos, szellemes, fesztelen szókötője volt ez alkalommal is a humorfesztiválnak, ez már szokásos. De minden *Esterházy Péterrel* kezdődött, aki rendesen leültetett mindenkit: *Gilles István nem a virágok nyelvén beszélt... nevetése mintha sírás lenne*. Nevetése mintha sírás lenne. Sírása azonban nem viszont mint nevetése, ahogy az egy humorfesztiválon jól esett volna. Érdekes, indításnak remek írás,

Esterházy Péter és Elek Tibor

olvasni valóan gondolkodtató. Halvány derű a nézőtérén, udvarias tapsika a szellemnek, mely nyilvánvalóan nyilvánult. S következtek az Attilák nem vég nélkül, köztük egy Béla. *Végh Attila* többek között Petőfi- („Az asszony, hálisten ma Heinekent vett. / Sonyt nagyot. »Hogy színről-színre láss.« // Még néz a nép, de látja eltökélten, / nem Heine kell; a költő szóbolond”) – és Wass Albert- („Egykor csak Aczél szentesített eszközt, / ma már vashit ontja a célokat.”) átiratot alkotott. Remekeket. Rigmusa is: „A szerelem sötét verem, / beleverem a hardwere-em.” S így tovább. Előadni is tud. Igaz, másoknak az állt jól, hogy nem tudtak. *Fehér Béla* egypercesekkel tisztelgett Örkény emlékének. Egy percben a maghasadásból következő láncreakció elméletét őrző papiros lángjánál... S igaz, stílusgyakorlatként született, gennyet és hányást hordozó írásában reklámozza Fehér, mégis olthatatlan vággyal szeretnék hozzájutni a maxi cd-hez, amin Patkány (vagy Fáraó vagy ki?) hangszerelt apja (vagy ki) múltábara... *Jász Attila* bejelentette, hogy egyáltalán nem lesz vicces, amiben az volt a vicc, hogy tényleg nem. De bájos. Szösszeneteiben – mint előmondta – a bennünk élő gyermeket próbálta feléleszteni. Aztán sem bájos és sem vicces, ellenben Hamvasra fordítja a szót, idézve az utolsó fátlyat: – *A humor az utolsó fátlyol. – Levehető? – Igen, de nem ajánlatos.* Gyanús volt már eladdig is, hogy az író urakat mondanivalók gyötrik, gondolatok bántják... *Hazai Attila* Violájának esete volt a gólyafészekkel, amit Hazai megírt. A párhuzamos cselekmények szalmaszájai Viola fején landoltak. Viola azt mondta jaj, majd hazament és bebújt az ágyába. Az estet szerkesztő-rendező *Elek Tibor* tudott valamit, ugyanis az első eresztés végére *GreCsó Krisztiánt* időzítette. GreCsón eladdig is látni lehetett, hogy jót írt. Míg a többiek látásra jószerint kedvetlenül, olykor nevetve fel, elábrándozva, elmélyülve (legalább a fotelekben) hallgatták egymást, ő vidámfiúsan reagált írópajtásai szavaira, illendő-kedvesen várva sorára. Amikor megtudtam, hogy *Lajos bácsi vasárnap hajnalban akadt össze az UFOkkal*, éreztem, hogy hajdúszoboszlói vendégeim már nem lesznek csalódottak. Még hallom GreCsó hangját: „Előbb a jószág!” Ez volt a csúc. Később a kiválasztott egy mondat. Torkom mantrázik. *Orbán János Dénes* tavaly előtt vitathatatlanul a sikerlista élén végzett, vehette hát címének megőrzésére való kihívásnak az estet. Eleddig rejtett levelezésével állt a mikrofonhoz, a pesti melegfelvonulás tár-

gyában. Igaz amit róla írtak, miszerint székelly íróval indulni nem ér...olyannyira, hogy ez most visszaütközött: OJD székelly Hófehérkéje halvány Mása volt inkább múltkori Misimackójának. Petőfi és Arany levelezésén azért élveztünk. A két évvel ezelőtti után, újabb levél érkezett *Háy Jánostól: Én is boldog akarok lenni*. Emese levele, ezúttal Katinak. A szociológiai látélet humoros volt tényleg, csak a hatása volt traumatikus. De ha ezt akarta!? Megvolt rendesen. *Tőzsér Árpád* francia gáláns költők magyarításával, magyar műzsák idézésével és szellemes sírversekkel lepte meg társait. *Podmaniczky Szilárd* ad abszurdum vitelű történetében Gyuszi bácsi szemöldökcsipesszekkel sietett lánya nászéjszakájára, hogy sürgősségi ellátásban részesítse vejét, akinek kullancs ment a tökébe. Jól vette ki magát – úgyszintén kullancsot, bár a közelhajlás kissé nehézkesen ment. Amálka sorsa majdnem megpecsételődött, de Podmaniczky nem olyan író, hogy ezt csak úgy hagyja. *Zalán Tibor* azzal indított, hogy idén még nem jutott el a humorig, s életének ez évi alakulása katasztrófa-sorozat. Állás nélkül maradt, elhagyta a telefonját, karambolozott, ellopták a leptonját ötévi munkájával, újfent munkanélküli lett, és mindezek után felkérést kapott az irodalmi humorfesztiválra. Ki hallgatná ezt végig röhögés nélkül? Bánatában(?) írt egy Xénia-sorozatot, ezzel ajánlom: „Mindig lesz, aki nyalja a mézt és nyalja a segget, / aztán már nyilat ő // is, csak a szája szaros”. Nézem a jegyzéseim: „De hét törpe csak az lehet, aki törpe.” – lapozok. „Fáradt fing csak a múlt / rozzant trotty a jövő” Hm? Szinte hallom.

Vidnyánszky Attila rendezőről tudjuk, merészen, közhelyes megoldásoktól mentesen állítja színpadra a kiszemelt műveket (2000-ben, Ukrajnában Az év avantgárd rendezője), ezért különös várakozás előzi meg darabjait. Az idei évadban *Szigligeti Ede Liliomfi* című társadalmi vígjátékát vitte színre. Ami azért meglepő, mert a mű egyszerű, könnyed hangvételű, nagy ívűnek nem mondható játék. Nem terhes rejtett üzenetekkel, középpontjában szerelmi bonyodalom áll, reformkori humorral. Adódik a kérdés, milyen érvek alapján született a döntés, miért esett épp a Liliomfira a választás. A Gyulai Várszínház és a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház közös produkciójáról a próbák idején így nyilatkozott a rendező:

„Úgy gondolom, hogy a Liliomfi messzemenően megfelelő alapanyag arra, hogy a színházról és a szerelemről mondjon örök érvényű dolgokat. Számomra a Liliomfi furcsa himnusz a színházért – a színház mindenhatóságát és gyönyörűségét igazolandó. Kicsikét magáról a színházról fog szólnia a darab és remélem, hogy igazi jó nagy játék lesz az előadás.” S valóban önfeledt játék tanúi lehettünk.

Annak ellenére, hogy a címlapról hiányozott a társulat két korábbi vezető színészének neve – *Trill Zsolt, Szücs Nelli* –, a bemutatót telt ház várta. Ez mindenkinek jó hír, azt igazolja, hogy az eddig jobbára „másodvonalban” mutatkozó művészek is bizonyítottak már a színpadon. A „másodvonal” szóhasználat persze sántít, hiszen a beregszászi-gyulai Liliomfi csepűrágói sok-sok alkalommal kaptak olyan szerepeket az elmúlt években Vidnyánszkytól, amelyekben kiteljesülhettek, s nem hagytak kétséget tehetségüket illetően. Aki egyszer látta a fent említett színészpárost játszani, visszavárja őket, de a színészgárda (élén ezúttal *Rácz Józseffel, Sötér Istvánnal, Ferenci Attilával*) így, nélkülük is kitűnőre vizsgázott.

Az *Egy szerelem három éjszakája* a magyar színháztörténet első musicaljének számít. Ezúttal *Makk Károly* rendezésében, a Budapesti Kamaraszínház színészei keltették életre a történet figuráit. Közepes-jó színvonalon hozták szerepeiket. Többre sajnos nem futotta. A többhöz túl sok minden hiányzott azokból a körülményekből, ami a színházat színházzá teszi. A homogén díszlet (nem okozhatott nagy fejtörést *Székel Lászlónak*) lehetett a legszándékoltabb utalás ürességre, kilátástalanságra, reményekre, lelki tisztaságra – engem egykedvűvé tett, a színészi játékot élettelenné.

A kabaré idén ünnepli születésének 100. évfordulóját. Benedek Miklós színész-rendező ki-tűnő ismerője e műfajnak, s nem sorolja a könnyű munkák közé. – Nehéz játszani! Amire a színésznek egy drámában vagy egy vígjátékban két-három órája is van, arra a kabarében csak

Szacsvay László, Murányi Tünde, Vida Péter és Nagy Cecília

néhány perc. Egy szonban, egy kupléban egy teljes kis életet kell elénekelni három percben. Karaktert formálni ennyi idő alatt nagyon nehéz – mondja a várszínház műsorfüzetében. A kabaré iránti vonzalmát gyermekkorából hozta. (Édesapja, Benedek Tibor is kiváló kabarettista volt). A kicsit fekete humort, a mosolyogni valót, a filozófikusabbat, a gondolkodásra készítő szellemességet kedveli. Ez kiderült *Ködfátyolkép* című összeállításából is, melyben a többi között Molnár Ferenc, Gábor Andor, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Móríc Zsigmond művei szerepeltek. Benedek az évforduló alkalmából egy egységes, kész színházi produkciót hozott létre (négy remek színész segítségével: *Nagy Cecília, Murányi Tünde, Szacsвай László, Vida Péter*), mellyel a múlt század elejének légkörét idézte a Ladics-udvarba.

Nem mindennapi vállalkozás, amit Gedeon József színházigazgató Hamvas Béla *Karnevál* című művének felolvasói színházi előadásával megvalósított. „A Karnevál a XX. századi magyar (és bátran mondhatjuk: európai) irodalom egyik legfontosabb regénye – írja Hamvas művéről Danyi Zoltán, a felolvasott-előadott szöveg szerkesztője –, mind a mítoszhoz, mind a nyelvhez való viszonyulás tekintetében a James Joyce utáni regényírás jelentős állomása. A mű alapmotívuma és egyben legfontosabb szála az önkeresés.” És egy színész – *Helyei László*, három asztal – boros kancsóval, egy zongora – *Binder Károly*al. Ez öt este – amit végigültem volna, ha tehetem – egyik legnagyobb nyári kalandom.

A Várszínház művészeti tanácsadó testülete augusztus 9-én megtartotta évadvégi értékelő ülését, ahol többek között elhangzott: a 44. évad tervezett rendezvényei száz százalékkal megvalósultak, a szezonban 41 színházi és 27 egyéb program várta a nézőket. Összesen tehát 68 program volt, amiből négy új színházi bemutató, ezenkívül egy kiállítás, négy fesztivál, valamint több koncert, filmbemutató, bábszínházi előadás színesítette az évad kulturális kínálatát. A nézőszám meghaladta a tavalyit. Idén huszonötezen látogattak el a rendezvényekre. A nettó jegybevétel a múlt évihez képest 10 százalékkal növekedett, annak ellenére, hogy az árak jelentős mértékben nem emelkedtek. A helyszínek idén is változatosak voltak, megújult nézőterekkel. A Shakespeare-fesztivál fontos hozadéka, hogy a Gyulai Várszínház nemzetközi szakmai elismertsége egyre jelentősebb. S azt sem alaptalanul hangsúlyozta Gedeon József igazgató, hogy a különböző hazai sajtóanyagokban is azt írják, a Gyulai Várszínház rendezvénysorozata az egyik legjobb program hazánkban.

„A dolgok megértéséhez nem kell sokat beszélni. Három mondat elég. Néha kettő. Lehet, hogy egy.”

Hamvas Béla. Patmosz I.

Akár egy sóhaj, egy mantra is gazdagíthatja szótárunk – és ez jó. Az élet végső soron nem más, mint egy hatalmas, végeláthatatlan meditáció, avagy karnevál, ahol nem a jelképek megfejtése a cél, hanem az Idő, amíg saját magára figyel az ember. A színház egyik a másikban, váltakozva. Hol karnevál a meditációban, hol meditáció a karneválban. Pontosabban: úgy gondolom, hogy így is lehet mondani. Jövőre esetleg máshogy.

Dávid Csaba

A nálunk ismeretlen zseni Száz éve született Stanisław Wyspiański

*Krakkót szeretem – mert nem a kövektől
kaptam rosszat, hanem – élő emberektől...
(Stanisław Wyspiański verséből, 1905 körül)*

Bevezetőül kissé profanizált ötlettel kezdem. Szent Ágoston égi hangot hallott: „Tolle, lege” – vagyis „Vedd és olvasd!” Hasonlóképpen szeretném minden honfitársamnak javasolni, hogy „Vide, lege”... nézd és olvasd Stanisław Wyspiańskit – csak hogy hiába tenném. A lengyel festő, költő és megdöbbentő erejű színházi ember magyarul szinte hozzáférhetetlen..., ráadásul sajátos, különösen értékes világának valódi megértéséhez valamelyes lengyel történelmi és kultúrtörténeti tájékozódásra is szükség volna. (Nem súlyos feltétel: azt például hál’istennek természetesnek tartjuk, hogy Shakespeare királydrámái olvastán némi tájékozottságra van szükségünk a piros és fehér rózsárcáról, Plantagenetek és Yorkok világáról – a késő-középkori Angliáról.)

Szerencsém, hogy számomra személyes élménnyel kezdődött. 1966-ban, a Varsói Tudományegyetem lengyel nyelv- és irodalom szakos, elsőéves hallgatójaként találkoztam először a szerző nevével és a mű címével, hát nekiláttam olvasni. Szinte minden negyedik szót meg kellett ugyan nézmem a szótárban, minden jegyzetet elolvasnom, de „átjött” a szöveg dallama, és ereje képeket sodort magával.

Ez volt első találkozásom Stanisław Wyspiańskival és *Wesele* (azaz *Menyegző*) című színművével... Aztán az évek során jött a többi színpadi mű, a festmények, majd Krakkó 19. század végi világának megismerése...

Hangsúlyozom, hogy ezúttal arról a Krakkóról beszélek, amely néhány szakembert leszámítva meglehetősen ismeretlen a magyar kulturális köztudatban: a város életének mélyebb szövetére gondolok. A 19. század végének Krakkójáról ugyanis Wyspiański művészete és személyisége nélkül beszélni hiteltelen – a lengyelség művészetéről, kultúrájáról pedig Krakkó szellemisége nélkül beszélni egyenest hamisítás volna.

Ezúttal saját, pénzhány miatt jelenleg még kiadásra váró könyvemből idézek néhány, erősen lerövidített részletet.

A krakkói Városi Színházból a 19. század végén tucatnyi nagyszerű színész került ki, akik később a lengyel színjátszás méltán nagy alakjaivá váltak. Kialakult az, amit a lengyel színháztörténetben „krakkói iskola” címen szokás emlegetni.

Stanisław Koźmian direktor a korban divatozó sztárszínházról fokozatosan átvitte a hangsúlyt az együttes munkájára, vagyis az előadás formáját igyekezett közös és gondos próbák során kialakítani. Az efféle dolgok ma első hallásra természetesnek tűnnek – vagy, ki tudja? A 19. század hatvanas-hetvenes éveiben föltétlenül ritkaság volt, csupán európai magasságú színházművészek igyekezete – az amúgy erősen konzervatív direktor-nemesúr azonban az akkoriban tengődő Krakkóban ezt megvalósította.

„A krakkói arisztokrácia – ezt be kell ismernünk – hallatlan életösztönrel bírt. /.../ rátette a kezét az összes kulturális központra. Ez elsősorban két embernek, Stanisław Tarnowskiéknak és Stanisław

Koźmiannak a műve” – írja később egy kortárs, a nagyszerű lengyel műfordító, Tadeusz Żeleński.

Az idézettel azt próbálom jelezni, hogy az alig másfél évszázaddal ezelőtti Krakkóról, és az idén pontosan száz éve elhunyt Stanisław Wyspiańskiról írva azonnal a színházzal kell kezdenünk, lépten-nyomon a színházba „akadunk”.

A színház ugyanis a 19. század második felében lényeges, alapvető és meghatározó intézménye volt a királyi múltjára büszke Krakkónak. Ebben, ilyen szellemi környezetben született, nevelkedett az általunk annyira ismeretlen festőművész-költő-színházművész-grafikus.

A Krakkói Nemzeti Múzeum központi épülete előtt (ez alig két-három percnyi járásra van az Óvárost övező fasortól) áll egy szoborcsoport. 1982-ben állíttatta Krakkó városa Stanisław Wyspiański halálának 75. évfordulójára.

A szoborcsoport erős, kifejező, a festő-költő életművéhez méltó. Marian Konieczny szobrászművész egy elgondolkodó, szemlélődő embert ábrázol a szecesszió művészvilága által oly kedvelt szélköpenyben, ezzel szinte hivatkozik a kortárs leírására:

„Máig emlékszem, amint szigorúan begombolt, fekete zekében állt egész éjszaka az ajtófélfának dőlve és acélké, megdöbbenő tekintettel figyelt. Körülötte zúgott a lakodalom, pördültek a táncok, ebbe a szobába pedig be-betértek néhányan, egyre-másra beszélgetés-föszlányok ütötték meg a fülét. Ott látta meg és ott hallotta meg színművét.” (Az előbb már idézett Tadeusz Żeleński Egy szó a Menyegzőről című visszaemlékező esszéjéből.)

Egy hajszálnyira kíséreljük meg, hogy odapillantunk erre – a nálunk alig-alig ismert – alkotóra, akit a világszínház híres alakja, Gordon Craig az elsők között igen nagyra értékelt. (Ne feledjük: ha a magyar kultúrában hál'istennek honos, szinte „magyar szerző” Shakespeare, az legkevésbé sem az angol kultúra előtti hódolatunk jele, hanem saját magunk kultúrájának gazdagítása.)

A Wawel alatt

Stanisław Wyspiański 1869. január 15-én született Krakkóban. Ott is hunyt el 1907. november 28-án, tehát száz éve. Nem túl hosszú élet adatott meg neki...

Apja másodrendű szobrász volt, anyja régi, krakkói patríciuscsalád sarja, s az efféle családokban – akárcsak a Krakkó-környéki vidéki nemesség körében – élnek és erősek voltak a nemzeti-függetlenségi hagyományok. Édesanyja 35 évesen meghalt, a 7 éves Stanisław pedig félárvaként – lévén, apja igencsak iszákos ember – nagynénjéhez került és tizenegy éves koráig nála nevelkedett.

Valamiképpen azonban a szobrász apa mégiscsak jelen volt fia szellemi indulásánál. Műterme ugyanis a királyi vár, a Wawel tövében állt, s ez az emlék később sokszor visszatér a költő verseiben:

„A Wawel alatt volt atyám műterme...” – írja később, egy körülbelül 1903-ban született versében. S a műterem teli a kész vagy félig kész agyagszobrokkal, gipszmásolatokkal, amelyek éltek, mozogtak a fiú képzeletében.

Wyspiański a királyi múltú Krakkó elit gimnáziumában érettségizett. Jónéhány osztálytársa ugyancsak a lengyel művelődéstörténet nagy alakjává lett. Ez a diáktársaság tizenegynéhány évesen színházasdit játszott, s a kamaszként szervezett előadások rendezője, díszlet-, jelmez- és kelléktervezője-készítője szinte magától értetődően Wyspiański volt.

Az érettségi után a krakkói Szépművészeti Akadémián tanult, Matejko mester irányítása alatt. A nagy öreg, a hatalmas méretű, történelmi témájú vásznak festője erősen odafigyelt a fiatallem-

berre, Wyspiański pedig később is, egész életében nagyra tartotta mesterét, függetlenül attól, hogy látásmódja, festői kifejezőmódja gyökeresen más. Wyspiański oldott, könnyű vonalakkal és leheletnyi színárnyalatokkal ábrázol. A huszonegy éves diákot a kistermetű „nagy öreg” Matejko érdemben foglalkoztatta például a Főpiactéren álló Mária-templom renoválása során a belső, korhűnek tervezett, középkori ízlésű falfestésnél.

Közben a későbbi költő-festő a Jagelló Egyetemen történelmet, valamint irodalmat és művészettörténetet is hallgatott. 1890-től kezdve – négy éven át – többször járt ösztöndíjjal külföldön, egy ideig tanult Párizsban is.

Tragikus apróság (s talán csak közép-európai tájainkon a bevett szemérmesség okán elhallgatott tény), hogy ott, minden festők Mekkájában összeismerkedett a távoli szigetekről időlegesen éppen megtérő Gauguinnal, s egy időre a művész párizsi műtermét (benne a Tahitiből hozott barátnőt) is megörökölte.

Élete amúgy tulajdonképpen Krakkóban és környékén folyt le. Az olajfestéssel fokozatosan fel kellett hagynia, mert allergiás lett a festészetben használt úgynevezett száradó olajra. Pasztellben azonban nagyszerűt alkotott.

Nagyon sokat és nagyon sokféle területen dolgozott. Remek portrékat készített; táj- és városképeket; díszletet és jelmezt tervezett, de templomi üvegablakot, bútort, kovácsoltvas díszkorlátot is... Botanikai tökéletességű, ugyanakkor költői lendületű növényrajzai váltak például igen gyakran a *Życie* című irodalmi-művészeti folyóirat illusztrációivá vagy könyvek címlapjaivá.

Rajzai tulajdonképpen – a szecesszió fogalmazásának, látásmódjának szellemében – meghatározó, lényegi díszítő elemek szerepét játszották abban a hatalmas színházban is, amely Wyspiański teljes alkotását jelenti: ez a „hatalmas színház” (a művész saját kifejezése) végeredményben mindent, a teljes munkásságot felöleli, műfaji korlátoktól függetlenül. („Teatr mój widzę ogromny...” – azaz „Látom hatalmas színházamat...” – írja egyik versében.) Ugyanakkor például a díszlettervezés nála korántsem csupán a korban szokásos látványtervet jelentette, de a műszaki megvalósítás rajzait is.)

Újra csak nagyon lerövidítve: Wyspiański számára a színház egyszerre jelent képet, hangzást, szöveget, zenét, világítást, mozgást. Az elmúlt évszázad során számos, jelentős tanulmány vizsgálta drámáinak zenei-szerkezeti vonatkozásait, tulajdonképpen a kifejezési mód zeneiségét.

Számos levele maradt fenn, s ez jó forrás ahhoz, hogy fogalmai alakulását nyomon kövessük. Jónéhányuk olvasása közben az a különös, határozott érzése támad az embernek: a költő-festő-művész már kezdettől, már képzőművészeti-főiskolai hallgatóként sem mint festő, hanem mint író fogalmaz. Jellemző erre például, hogy 1890-ben így mesél Lucjan Rydelnek (aki barátja és gimnáziumi osztálytársa, költő) egy Chartres-ből küldött levélben:

„Végül a katedrális.

A telihold fényével leöntve úgy nézett ki, mint évszázados kísértet, amely jéggé és láthatóvá dermedt, középkori képzetekkel összefonódva, ma is királyian hatalmas formáival, a díszek és faragványok gazdagságával.

Lapos, erős bemélyedések nélküli homlokzat, amelyet soklevelű rózsza díszít két torony karjának ölelésében, melyek fölágaskodnak és versengenek egymással: az alacsonyabb román stílű, komoly büszkeséggel telt, magas, csúcsos sisakkal szalad fölfelé, a másik a XV. században öltözött architektonikus részletek sokaságába, ívekkel és rózsákkal tarka, magasságával vidáman és szabadon uralkodik.”

Kevéssel tovább a levélben ezt a meglepő „továblblépést” olvashatjuk:

„A harangok ismét zokognak a toronyban... követni kell a hangjukat, egészen a koronás Mária lábáig: Te, aki fölbresztetted az egyszerű parasztlányt, hogy kunyhóját odahagyva megmenntse az országot – Te, aki annyi erőt adtál e leánynak, hogy kemény páncélt ölthessen (...) Te, hazánk királynője... Lengyelország nagyasszonya!”

Azaz a reims-i székesegyháztól, Szent Johannától egyenes a gondolati út a lengyelek Mária-képzetéig, aki a Wawelen trónol...

Tehát: szavakba önthető küzdelem mozgó képe, amelynek részét képezi a fények kontrasztja. Már a kezdő fiatalember számára sincs festészeti-tematikai határ: Reims a Wawelt juttatja eszébe, nem képileg, hanem fogalmilag. Tehát: színházi látásmód.

A pasztell egyszerre jelenti nála a határozott vonalrajzot és a leheletkönnyű, elúszó foltokat. Ugyanakkor: kevesen akadnak – általában az európai festészetben –, akik úgy tudtak gyermek-portrét készíteni, mint ő. Fiúcska- és leányka-képei sohasem édeskések, nem angyalokat ábrázolnak, de nem is a felnőtt magasságából leereszkedve készített „karaktereket”, hanem gyermekeket. Kicsi, életre készülő emberkéket, akikben ott rejlik az élet, az egyén, az eljövendő feladatok feszültsége.

A fények és a cselekmények

Amerre csak jár, Európa-szerte mindenütt a színházakat bújja. Folyamatosan fest, ír, tervez, tanul, versel.

Szinte ismétlésnek hangozhat: szó sincs tehát arról, hogy a festőművészből váratlanul előbújik a költő. Már eleve, egyetemi tanulmányainak említett összeválogatása arról tanúskodik, hogy tudatosan készült valamire.

Krakóban és a város környékén mindent lerajzolt, mintha csak jegyzetelne. Irodalmi műveket illusztrált, a *Życie* című irodalmi-művészeti folyóiratnak adott meglepő, elegáns grafikai külsőt, mint említettem.

Ez a folyóirat 1897–1900 között jelent meg Krakóban, Wyspiański pedig a lap legjobb korszakában, 1898–1899-ben volt művészeti szerkesztő. Minden anyagot elolvasott, mindenről véleményt mondott, s amit értelmetlenségnek tartott, azt egyszerűen kivette a lapból. A *Życie* a nagy, korabeli művészeti áramlat, az Ifjú Lengyelország (*Młoda Polska*) krakkói világának meghatározó folyóirata volt, s Wyspiański tipográfiájával és ábrázolásaival arculatát tekintve a kor Európájának egyik élvonalbeli lapja lett.

Végül a legfontosabb: az ő lelkiismeretéből és fantáziájából született a már említett *Menyegzőn* kívül a *Legenda*, a *Warszawianka*, a *November éj*, a *Merész Boleszló*, a *Légió*: az új hangvételű és új lendületű színművek. És még egy tucatnyi, köztük a *Felszabadulás* (*Wyzwolenie*). Témájuk a lengyel történelmi tudat, a tévhitekkel való szembenézés, a múlt igazi értékeinek átgondolt, felelős tisztelete.

Hol kezdődik a *Felszabadulás* története?

A *Menyegző* nagy sikere után Wyspiański színpadra állította a nemzet nagy költőjének, Mickiewicznek *Ősök* című, négyrészes, romantikus drámakölteményét, amely a legkevésbé sem színpadra szánt mű. (Távolról sem annyira színpadra kívánczó költemény, mint Madáchtól *Az ember tragédiája*.) Ez alapvető, úttörő és ugyanakkor nyaktörő munka volt. A teljes művet egyharmadára rövidítette, az előadás így is több mint négy órán keresztül tartott. (Aztán szidták a korabeli filoszok, hogy „megcsonkította”. De az *Ősöket* azóta mutatják be megkehecselt rendszerességgel, bár más-más húzásokkal a lengyel színházak.)

Kevéssel ezután a Mickiewicz-mű főhősét, Konradot a krakkói színpadról visszavitte a... krakkói színpadra! Ugyanis *Felszabadulás* című alapművének főhőse ugyanaz a Konrad, aki néhány hónappal korábban jelent meg a Mickiewicz-féle *Ősökben*... Wyspiański által pedig visszatér

a jelenkor színpadára, hogy a félreértelmezett költészet, a sekélyessé vált nemzettudat ellen küzdjön.

Pirandello világhírű művének (*Hat szerep keres egy szerzőt*), ahol csupasz színpadra lépnek az alakok, majd kialakul a dráma – 1921-es születése előtt majdnem két évtizeddel lépett Konrad a krakkói színház színpadára...

A színpadtechnikai előzmény pedig egy tíz évvel korábbi esemény. 1893-ban nyílt meg az új krakkói színház, amely ma Juliusz Słowacki Nemzeti Színház néven működik. Az ünnepi nyitóelőadás kezdete előtt a Párizsból hazatérő Tadeusz Pawlikowski igazgató különleges meglepetéssel várta a közönséget. Felment a függöny, s a nézők a csontra csupaszított színpadot látták, amelyre ezután bejöttek a díszítők, beállították a díszletet, a trégerekre felhúzták a szükséges elemeket, csak ezután jelentek meg a színészek, végül belépett a direktor. Ellenőrzött mindent, ahogyan szokás, a fővilágosítóval együtt világítás-próbát tartott (ekkor mutatkozott be az új színház villamos berendezése is). S mindezt a közönség szeme láttára, amely eddigéle ilyesmit nem látott.

Wyspiański ekkoriban éppen Párizsban járt, de barátaitól és a krakkói sajtóból pontos beszámolókat kapott a Pawlikowski-féle ötletéről. Tíz évre rá, 1903-ban – ismétlem, a Mickiewicz-féle bemutató, az *Ősök* munkája után – tartották az új Wyspiański-bemutatót, a *Felszabadulását*, amely, hangsúlyoznom kell: alapmű.

A színi költemény különös, érdekes vonása, hogy a szerző jórészt még a színpadi utasításokat is versben írta. S nem is akármilyen költemények ezek, az ember nem igazán érti, miért didascalial, miért nem elhangzó szövegnek szánta őket a költő? A megvalósuló színházi előadások persze immár évtizedek óta sok esetben meg is teszik egy-egy gyönyörű, hangulatilag fontos részllettel, „szerzői utasítással”, hogy beépítik a színpadon elhangzó anyagba. Ilyen például a Wawel Székesegyház Zsigmond-harangjáról szóló szárnyaló, verses magyarázat.

*„Hallottalak, Zsigmond harangja,
megismerlek, amint megszólalsz.
Ha felzúg szíved zengő hangja,
a csendbe áthatón belémarsz,
a félig álmos hallgatásba
kondulásod belévág, felszáll,
s e dallam szaggató szavára
már tudom, Te szólsz, Te kondultál...”*

A darab alcíme szerint „Íratott 1902-ben, történik manapság, a krakkói színház színpadán” (miközben repertoáron tartják az *Ősöket*, azaz a „Konrad-alak” első, Mickiewicz-Wyspiański-féle színpadi megtestesülését!). Az előadás függönynyitás nélkül kezdődik, az üres, nyílt színpadon csak a díszítők üldögélnek, megjelenik Konrad, akit a közönség immár nemcsak olvasmányból, de a színházból – ugyanerről a színpadról! – is ismer.

A résztvevők commedia dell’arte jellegű előadást javasolnak, elkezdődik a díszítés (gyönyörű szerzői utasítás versben leírva) a lengyel költészetben igen ünnepélyesen hangzó, hagyományos alexandrin-ritmusban.

A Zsigmond, vagyis Szent Szaniszló székesegyház belseje a nézők szeme láttára készül el, majd megjelenik számos múltbeli, allegorikus alak, majd a bunkó-göggös nemesúr, a különféle önszerpeket hordozó politikusok, az önjelölt álmártírok stb.... végül belép a Génusz, akinek intésére mindenki sóbálvánnyá dermed. Ez az alak nem Mickiewicz, hanem a róla alkotott, közkeletű kép: a bronzszobor, amely egyébként akkor már Krakkó Főpiacterén áll.

Maszkok beszélnek

A második felvonást az ősbemutatón – amely kétségkívül „autorizált” előadásnak tekinthető – díszletek nélkül, félhomályban játszották, csak a rivaldából és a hídról jöttek gyenge fények. Korabeli feljegyzések szerint a „Maszkok” nevű alakok, akik Konraddal vitatkoznak, jelmez nélkül, utcai ruhában játszottak, ahogyan aznap estére a színészek megérkeztek a színházba.

A huszonkét „Maszk” alakja, jelentése igen sok fejtörés forrása immár egy évszázada.

*„E felvonásban maszkok vannak,
kik elrejtik, amit gondolnak,
és folyvást, mindenik titkolja,
hogyan övé, netán más gondolta.”*

A szöveg formai oldaláról nézve itt már teljesen megfordul a világ: a szerzői utasítások kizárólag versben állnak, míg a vita – az elhangzó szöveg – prózában. (Tudtommal az elmúlt évszázadban nem volt olyan *Felszabadulás*-előadás, amelyben jelentős rövidítések nélkül hangzott volna el a teljes szöveg, beleértve a szerző által színre vitt ősbemutatót is!)

A vita nemzet, ország, szabadság és emberi tisztesség, múlt és jelen értelmezése körül forog, amelynek során Konrad fokozatosan mászik ki a romantikus álmok szövédékeiből, amelyből ő maga is származik.

A harmadik felvonásban a Génusz – ismétlem: az általános és közkeletű Mickiewicz-értelmezés megtestesülése – sírboltba akarja vezetni a nemzetet, hősiesen, halálra szántan, (persze, a Zsigmond székesegyház, a Wawel királykriptáiba), ám Konrad becsapja a lejárati ajtót:

„Zsarnok vagy, pusztulj hát, költészet!”

A Konrad által kezdeményezett előadásnak vége. A színészek hazamennek, Konrad egyedül marad az üres színpadon. A költő, Wyspiański halálra ítélte a költészetet...?

Nem! Hanem Konrad megölte szellemi szülőanyját, a romantikus, nemzetbús költészetet, amelyből önmaga is jött. Ez a „felszabadulás”: leszámolás a bénító, üresen szajkózott, kiüresedett, nemzetieskedő-hősködő költészet nyűgével.

Wyspiański sokat foglalkozott az ógörög mitológiával (ezt még említenem kell később) és tudja, hogy az anyagiilkságért bűnhődni kell. Megjelenik hát az Erünniszek kórusa, akár az Oreszteiában, és Konrad – Juliusz Kleiner professzor szavaival – „*mint új Oresztész és új, megvakított Oidipusz az Erünniszek áldozatává válik*”.

A sötét, kiürült színpadon vakon tévelygő Konradra rácsukják a színház vaskapuját. A színdarabot záró szerzői utasítás ugyancsak vers, ezúttal szabadvers. Vége ugyan a színpadi látványnak, de a szerző gondolata előre száll, meggyőződéssel látja, amint eljön a hajnal, és ekkor felpattan a zarák...

*„...valaki jön és odalép
a kulccsal
(talán munkás, vagy napszámos lány)
és elsőként kaput nyit – ”*

...s akkor az örökre egymásra ítélt Konrad-Erünniszek csapata szétfut a világba, szólítva a népet:

„Tépd a gúzszt!”

A záró sorokat nemcsak szépségük miatt idéztem. De azért is, mert a munkásról vagy napszámos lányról írt szavak alapvetően befolyásolták a *Felszabadulás* című színmű 1945 utáni sorsát.

(„Ha egyszer munkás vagy napszámos lány, akkor az illik a munkás-paraszt berendezkedésbe...”)
A háború után a varsói Nemzeti Színházban például öt évvel a „veszélyesnek” ítélt *Menyegző* bemutatója előtt, tehát „már” 1958-ban zöld utat kapott a *Felszabadulás*... Az egyik leghíresebb színrevitel bemutatójára 1974 májusában került sor Krakkóban, ezt a nagyszerű Konrad Swinarski rendezte, s az előadást már jóval az ő halála után hozták el a krakkóiak budapesti vendégszereplésre, 1981-ben.

(A budapesti Operettszínházban tartották az előadást, október 22-én...! Képzeltető, hogy akkoriban mennyi gondot jelentett a *Felszabadulás* cím... Felkérésre éppen a magyar műfordításon dolgoztam, amikor a Művelődésügyi Minisztériumból telefonáltak: szovjetellenes a mű? Csak annyit válaszolhattam, hogy 1903-ban mutatták be...)

Wyspiański *Felszabadulás* című műve tehát költői, nemzeti önvizsgálat. Az a felszabadulás-fogalom, amelyre a krakkói költő-festő-színházművész saját nemzetét szeretné rávenni, a legnagyobb rabságban tartó hatalomtól, saját, félreértelmezett nemzeti képzeink alól való felszabadulásra készítt. Az örökölt képzetek, a gondolati panelek ellen harcol, hogy szabaduljunk fel a rögzült, kicsinyessé száradó fogalmak nyúgéból. Az olyan alkotások közé tartozik, amelyek a világot – az adott nemzetet, környezetet, kulturális felfogást – szeretnék átgondoltabb, igényesebb irányba terelni.

Színházkép és önarckép

Az ógörög mitológia Wyspiański-féle felfogása nem csupán azt jelenti, hogy megírja *Akropolisz*, *Proteszilas* és *Laodamia* vagy *Odüsszeusz megtérése* című színpadi műveit, hanem azt, hogy ezek az ógörög témák mind a krakkói Akropoliszon, a Wawelen történnek. Azaz: Wyspiański számára az Akropolisz egyenlő a Wawellel.

Egyik – magyarul ugyancsak hiányzó – műve tanulmány a *Hamletről*. 1905-ben a Krakkói Színház bemutatóra készült s a költő-színházművész-festő színészbarátja kérésére leírta, amit a *Hamletről* gondol. Pontosabban, amit ő maga, Wyspiański a színházművészetről gondol. Csupán egy rövid részletet idézek a tanulmányból:

„Aki tehát Shakespeare eszméje szerint (...) helyezi el valamelyik drámát valóságosan létező épületekbe és ezek építészeti logikáját képes egyeztetni Shakespeare szövegének logikájával – az megalkothatja a díszletet. Így például a Hamlettel kapcsolatban: melyik várban történhetett mindez? Helsingörben?

A helsingöri várról mi ugyanannyit tudunk, amennyit Shakespeare, amikor a Hamletet írta, azaz elképzelésünk sincs. (...)

És ha például ezt a tragédiát nálunk, Krakkóban állítjuk színre, itt kell olyan várat keresnünk, ahol ez a tragédia játszódhatna.

Milyen várba gondoltok? Hol jár a király szelleme a bástyákon, 'midőn ama csillag, mely a saroktól nyugotra ég, a mennynek épp azon a részén világolt', mikor 'az óra egyet ütven'...?

Miféle galéria az, ahol 'el-eljár itt a folyosón négy óra hosszat is' Hamlet királyfi – 'szegény, amott jó s olvas komoran'. Látjátok őt: mint közelít könyvvel a kezében a Jagellók királyi palotájának emeleti galériáján.

Látjátok őt: amint éjfél körül az őrég mellé lép, ahol barátja, Horatio várja a Wawel erkélyén, a Lubranka-bástya mellett, a palota Kázmér-szárnya közelében, és ott megjelenik a szellem!”

(Félkövérrel kiemelve az Arany János-fordításból származó idézetek.)

1907-ben, alig néhány héttel a halála előtt rajzolta meg utolsó önarcképét. A technika: papír, ceruza. A kép: erős, mély, szenvedéstől gyötört arcvonások, az európai önarcképfestészet egyik legmeggrázóbb darabja.

Wyspiański képeiről ebben a rövid írásban kevés szót ejtettem, ennek oka elsősorban az, hogy nem célszerű összemarkolni egy rövid ismertető tanulmányban egy egész könyvre való anyagot.

Szándékom szerint ismétlem: tegyük Wyspiańskit magunkévá! Közzöljük, adjuk ki, olvassuk, mutassuk be, ismerjük meg, mert egy másik nép nagy értékével lehetünk gazdagabbak. Olyan ösztönös alkotóról van ugyanis szó, aki valamiképpen ugyanazzal küszködött, amivel Magyarországon is jónéhányan. Akkoriban kezd Ady Endre körülpillantani a magyar ugaron; akkoriban válik Európa zeneszerzőjévé Bartók Béla – bizony, talán évtizednyi korkülönbséggel ugyanaz a korosztály!

Wyspiański azok közé tartozik, akik keserűen kritizálják nemzetüket, mert szeretik. És teszi ezt utólérhetetlenül magas színvonalon, sokoldalúan, hatalmas tehetséggel.

Szalmabábok a Fasorban (1898–1899; pasztell, papír, 690×1070 mm; jelzés nélkül; Varsói Nemzeti Múzeum)

*Szepes Hédi*¹

Hatások és ellenhatások itt és most

A XXXV. Alföldi Tárlatról²

Úgy érzem, ez a kétévente megrendezésre kerülő tárlat a kortárs hazai képzőművészet egy sajátos lenyomata. Jó alkalom arra, hogy felmérhető legyen egy régió, illetve most már az országos képzőművészet helyzete. Külön öröm számomra, hogy a „nagy öregek” mellett a fiatal művész-generáció képviselői is jelen vannak.

Magyarországon, de talán a keleti blokkhoz tartozó országokban élő művészek körében általánosan elmondható, hogy az 1980-as években bekövetkezett az avantgárd trónfosztása. Egy szubjektív szemlélet vette kezdetét, melynek alaphangját a meggyökeresedett formai, morális kötöttségektől való megszabadulás adta. A képzőművészek zöme a szubjektivizmusban talált menedéket.

Ez a „felszabadulás” nem jelentette az avantgárd művészi értékeinek megtagadását, de a poszt-modern művészettel való azonosulást sem.

Most, figyelve a nemzetközi és hazai képzőművészeti eseményeket, úgy érzem, hogy kortárs képzőművészeink újból az ÉN védekezése, az ÉN önpusztítása, az ÉN individuális mitológiája körül forognak, s ez jelenti számukra az új szubjektivitás művészi indítékait. Hisz hány gyermekien leegyszerűsített jelrendszert fedezhetünk fel az Alföldi Tárlaton is. Nézzék csak meg, hogy milyen sok alkotás foglalkozik az ősi vagy távoli kultúrák megidézésével, hány alkotás fejezi ki a primitív népek művészetéből vett motívumokkal a mondanivalóját, vagy hány alkotásban teljesedik ki egy mitikus-transzcendentális világ! Az előbbieket felidézése – mint a társadalmi hazugságok elől való kitérés egyik módja – a szubjektív idő megteremtésén túl a szubjektív tér megteremtésére is lehetőséget ad. A szubjektivitás rehabilitálja a látványt, az esztétikumot, az ideológiamentes narratívát, a humort, az erotikát és az iróniát.

A kortárs alkotóművészek zömének a tömegmédia vizuális nyelve és a számítógép használata már a mindennapi kommunikáció, a valóságot demisztifikáló képi megjelenítés természetes eszköze. Egy mű a szubjektív gondolat és a személyes életérzés olyan speciális hordozója lett, amelyben a világ „számunkra – adott – tárgyakkból” és „magunkban – való – tárgyakkból” szerelődik össze, ahol minden rész kiegészíthető, felcserélhető és más-más rendbe újból összerakható. Az Alföldi Tárlaton azonban még – hála Istennek – becsülete van az ecsetnek, a tollnak, a vésőnek.

Az itt kiállított munkák, (legyen az festmény, grafika, szobor vagy iparművészeti alkotás) egy része az emberi természettel, más része az időtlenséggel foglalkozik, a kettő pedig több esetben össze is kapcsolódik. A látszólag heterogén öszkép mögött tulajdonképpen két, a modern művészetben lévő alapvető vonulat különíthető el. Az alkotásokat vizsgálva – legyenek azok ábrázoló avagy nonfiguratív hagyományokat felvállalók – a XXI. századi európai képzőművészet meghatározó döntéseihez jutunk el, és nemcsak a stílis, formai kérdések tekintetében. Úgy látom, hogy szellemisége, tartalmi jellege szempontjából is két pólus fogja át a kiállított munkákat: az emberi természet profanítása és a világunkat „felülíró” transzcendens szakralitás.

¹ Szepes Hédi művészettörténész, az Oktatási és Kulturális Minisztérium vezető főtanácsosa.

² Elhangzott a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága Munkácsy Mihály Múzeuma által szervezett, nyolcvannyal alkotó részvételével és majd kétszáz műtárgy bemutatásával létrehozott kiállítás megnyitóján 2007. június 24-én, a Békés Városi Jantyik Mátyás Múzeum Békési Galériájában.

A művekből „üzenetek” érkeznek felénk, bár az alkotók nem akarnak dörgedelmes erkölcsi ítéleteket vagy feltétlen érvényű szubjektív indulatokat megfogalmazni. Ennél szelídebb a helyzet, hisz művészeink nem a kívülállók fölényes, cinikus pozíciójából szólnak hozzánk. Inkább a türelmes, vizsgálódó, analitikus magatartás jellemző rájuk, de a rálátás, a bölcselkedő humor is ott van látómezejükben.

A XXXV. Alföldi Tárlat lehetőséget ad arra, hogy a szellemi látótávolságon belül élő művészek alkotásai közvetlen kontextusba kerüljenek egymással. A körütekintő, értő rendezésnek köszönhetően³ a munkák között párbeszéd alakul ki, még akkor is, ha egészen eltérő alkotói habitusok találkozásáról van szó. Vonzások, elutasítások, hatások és ellenhatások itt és most, egymásra vonatkoztatva nyerik el jelentőségüket.

Minden alkotás egy kicsit szabadságharc. Ismétlődő küzdelem valami maradandó megvalósításáért, a jelhagyás gesztusáért.

Az Arisztotelésztől eredő katarzis-elmélet szerint egy-egy műalkotás olyan élményben részesíthet bennünket, melynek eredményeképp megtisztulhatunk, megnyugodhatunk, érzelmeinket fokozottan élhetjük meg.

Ha rohanó világunkban jelentenek még valamit azok a régimódinak minősített fogalmak, mint őszinteség, humanitás, lélek, bizalom, akkor érthetjük meg igazán az Alföldi Tárlaton kiállító művészek üzenetét.

³ A tárlat szakrendezője Gyarmati Gabriella, a Munkácsy Múzeum művészettörténésze volt.

A XXXV. Alföldi Tárlat díjazottjai:

Hamilton International Tőzsdeügynökség Aulich Art Galériájának díja – Minya Mária keramikumművész

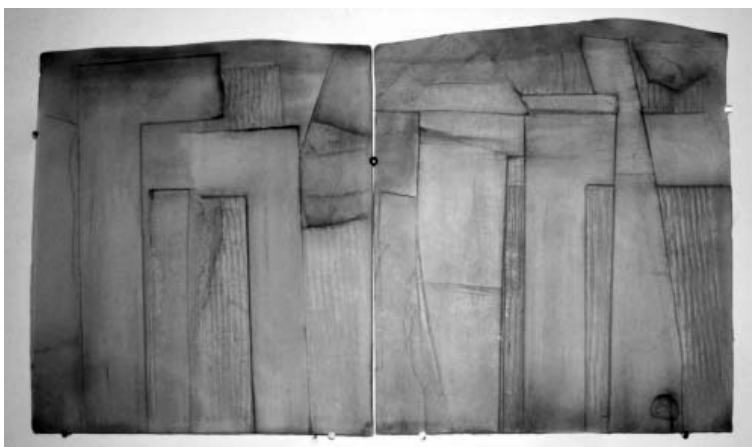
Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének díja – BMZ / Baji Miklós Zoltán intermedialis művész

Békés Megye Önkormányzatának díja – Lestyán Goda János szobrászművész

Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzatának díja – Szabó György szobrászművész

Békés Város Önkormányzatának díja – Nyisztor János / NEStor képzőművész

Békéscsaba Művészeti Társaság díja – Lovas Gábor festőművész (A szerk.)

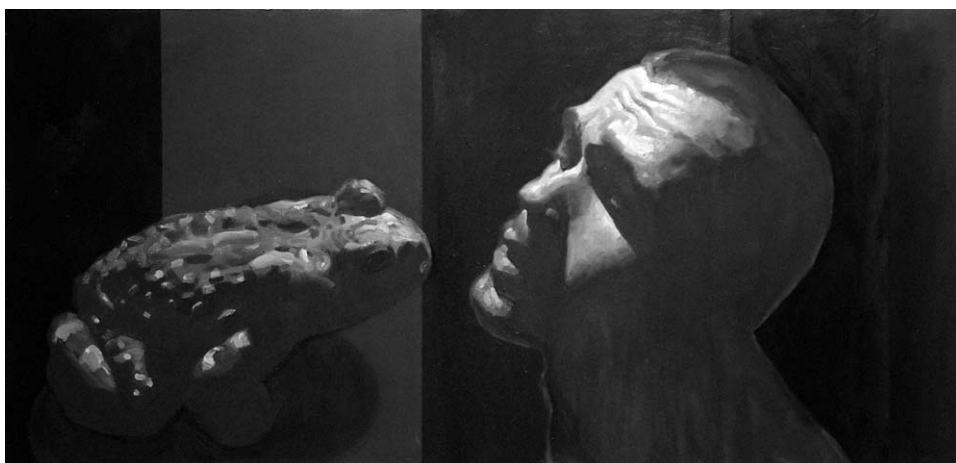
Minya Mária: Város I–II. (2006; fémsókkal színezett samott; 39×35×1 cm; 41×35×1 cm; fotó: Ács Julianna)

BMZ/Baji Miklós Zoltán: Gubis Mihály emlékére (2007; akril, fakonzerváló, fa, fém; 216×60×60 cm)

Öreg tátos [Sic!] (2007; akril, falazúr, fa, fém; 317×130×140 cm)

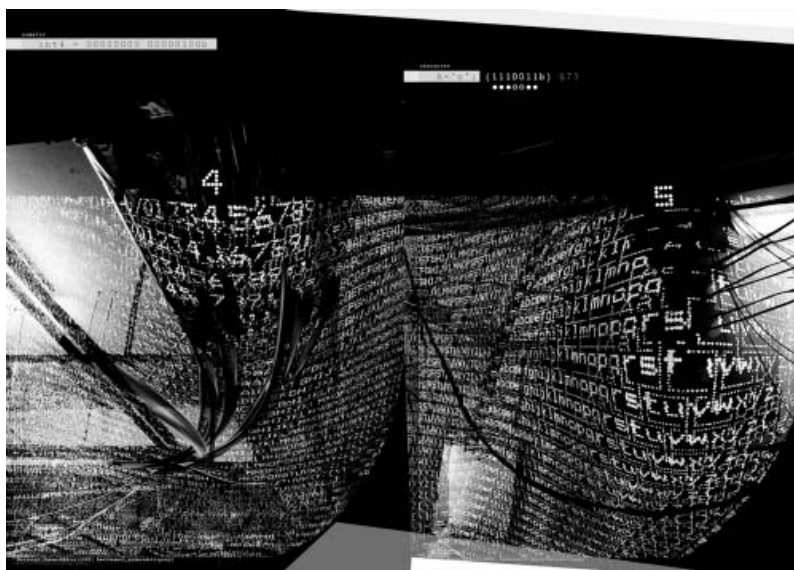
A hívott érkezik, itt van (2002–2007; akril, nemes vakolat, vízüveg, OSB lap, fém, linóleum; 211×219 cm)

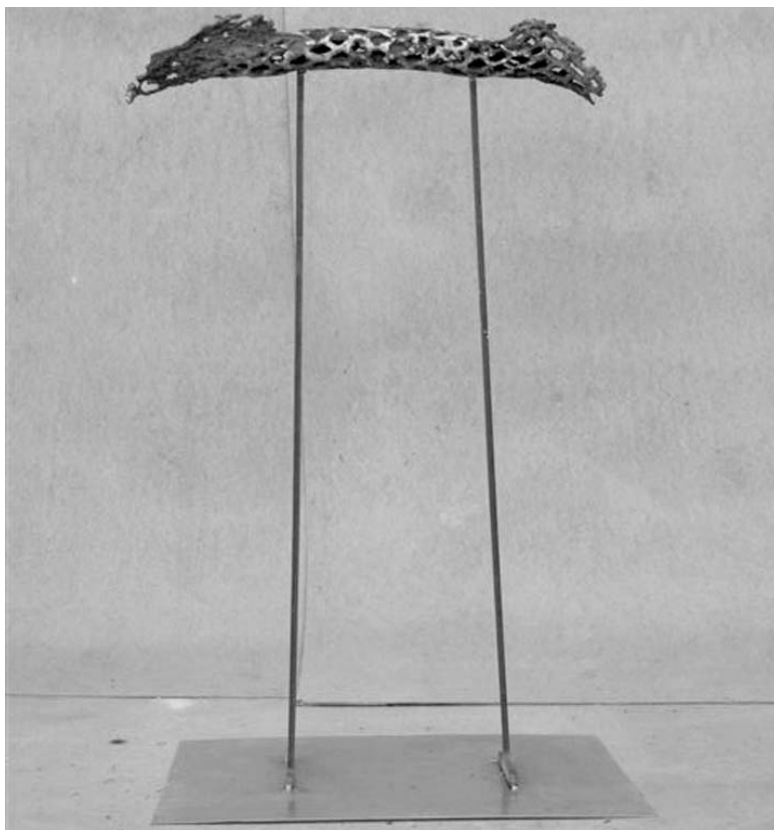
Lovas Gábor: Montázs (2006; olaj, farostlemez; 76×161,5 cm; fotó: Lovas Gábor)

Szabó György: Háromkirályok jósdája (2005; bronz; 51×30×21 cm; fotó: Misi)

Nyisztor János/NEStor: beolvasott (szám, karakter, logikai, összetett) adattípus III. (2005; számítógépes grafika, print, grafit, papír, kasírozva kartonra; 500×700 mm)

Lestyán Goda János: Halszemszög (2007; bronz, rozsdamentes acél; 120×68×49 cm)

Szuromi Pál

Tisztán, távlatosan és közvetlenül Oroján István hatvankodása

Kortalan halandó. Nekem legalábbis. Mert Oroján István képzőművész arcvonásaiban van valami talányos többértelműség. Fáradt, tisztos korú férfiember, mégis egy bábész tekintetű, kedves gyermekarccal szembesülünk. Mintha nem bírna mit kezdeni vele az idő. Így jobb híján terebélyes, vájatos fészket ütött benne, hogy sose szabaduljon e terhes, termékeny dualitástól. Olyan ez, akár Dürer egyik talányos portrégrafikája. Itt a komoly, szakállas karakterjegyek és a fiatalos tündöklések mitikus összefonódását figyelhetjük meg. Igaz, a gyulai művésztől mi sem áll távolabb, mint a szakállas és romantikus megjelenés. Ennél tisztább, természetesebb; távlatosabb régiókban keresi az önkifejezés hiteles alternatíváit.

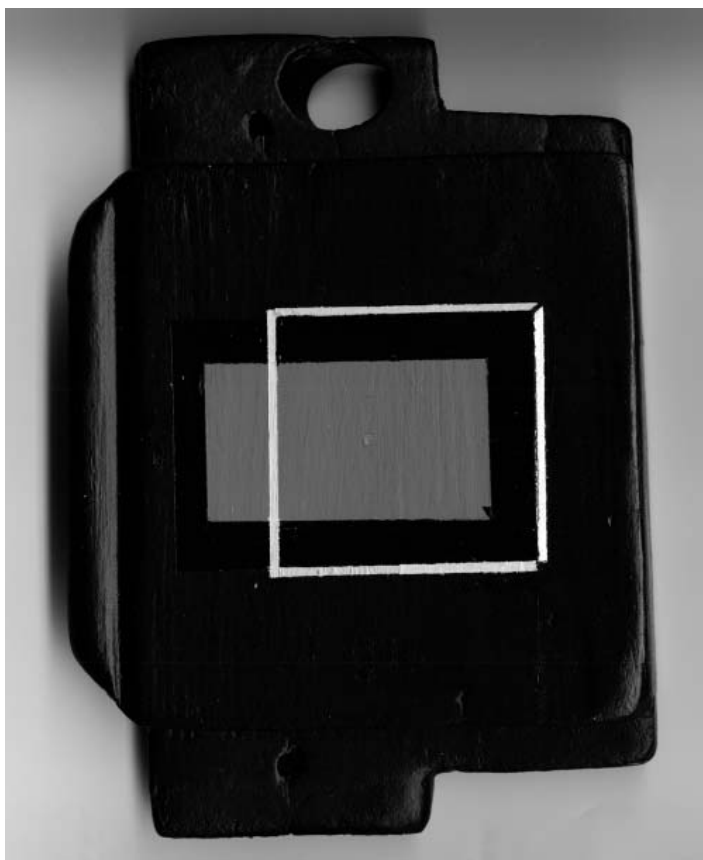
Mostanában például többször visszatér egy roppant egyszerű címadási formulához: hogy ennek vagy annak az emlékére. Akárha egy temetkezési vállalat munkatársa lenne. És még mindig mellbe vágná a cikázó villámok elképesztő, szapora kártevése. Úgy néz ki, mintha valójában nem is önmaga pályája, sorsa érdekelné igazán. Inkább a többiekkel, a kortársakkal, velünk foglalkozik. Figyelmes, segítőkész, nemes egyéniség. Neki az a perdöntő: milyen érdekes, különleges figurákkal találkozhatott életében. S mennyi mindent köszönhet nekik. Szóval: majdhogynem szerencsés csillagzatú alkotónak képzelet önmagát. Pusztán alázatból, szellemi nyitottságból. Sok-sok művészt ismerek, ezernyi példázatos és visszataszító tulajdonsággal. Oroján Pista mégis más. Nála az etikos, szolgálatos alulnézet úgyszólván kivételes küldetéssel rendelkezik.

Bizonyára innen származik képeinek türelmes, személytelen, már-már ikonszerű mágiája. Az a hatásrend, amely mindenekelőtt tiszta, dekoratív színszerkezeteire, egyben lakonikus, konstruktív térhálóra van felfűzve. Más kérdés, hogy ez a szikár, racionális festői alapállás időközben bizonyos érdemi metamorfózison esett át. A pályakezdő alkotót főként a kimódolt, melléndelő, eleven képszerzés jellemezte. Az utóbbi évtizedekben viszont egy rendkívül differenciált, hierarchikus és lírai természetű művészről kell tudomást vennünk, aki valamelyest a reduktivista eszmékkel is intenzíven érintkezik. Nála a grafikus képzetű, hajszálvékony vonalkoloritnak gyakran nagyobb a szerepe, mint a teresebb, tömbösebb színbetéteknek. Amivel akarva-akaratlanul is a parányibb dolgok életerejét sugalmazza. Ahogy ez a tudomány berkeiben is fölényesen beigazolódott (például a pókháló szilárdsági mutatói). Aztán az egyneműbb, öblösebb színritmusok is túlmutatnak önmagukon. Néha az ünnepi vagy drámai létezés súlyát kell észbe vennünk, nem beszélve a tudati nemlét hófehér és transzcendens régióiról. Úgyhogy valami érzéki, kifinomult zeneiség vibrál e művekben. Ahol tán nem is annyira a hangjegyek, a konkrét jelhalmazok az igazán fontosak. Inkább a közöttük röpködő érzelmi, szellemi energiák.

Az 1980-as évektől a plasztikai tolmácsolás is belépett Oroján István munkásságába. Leginkább a rusztikus fa- és fémanyagok ötvözeteire aspirál, s egyféle archaikus, profán és organikus szemlélet mentén szorgoskodik. Aligha kétséges: ebben a műfajban több helye van a konkrétabb, létszerűbb formaelemeknek. Mondjuk Nagyapja bajuszának. Mégis azt látjuk: innen sem hiányoznak a rendszerszerűen alkalmazott félkörös, körkörös, ékszerű és sorolások kiképzések, nem is szólva a minduntalan visszatérő szűrős és drasztikus szögekről. E súlyos, jelképi töltetű szobrok szemlátomást a síkszerű, szellemszerű képi alkotások ellenpólusai. Mintegy kompenzációk. Más lapra tartozik, hogy markáns, erőteljes faplasztikáinak belső anyagzónáiban ugyanúgy visszaköszönnek az érzéki törekénységű, vonalas finomsá-

gú érhálózatok. Sőt a népi tárgykultúrára utaló sommás, ritmikus és mitikus megoldások is.

Ilyesmiről szónokoltam Oroján István jubileumi kiállításán (a gyulai Corvin János Múzeum Dürer Termében), akit egyébként a kortárs hazai művészet egyik legkonzekvensebb, legszuverénebb alkotójának tartok. Igaz, Gyula majd oly messze van a fővárostól, mint Makó Jeruzsálemtől. De ennyi baj legyen! Osvát Ernő mércéje ugyanis e nélkül hibátlannak tűnik. Elvégre: „Az egész iránt való érzék teszi a művészt: az, hogy teljesít; az, hogy az anyagot megfosztja töredék-elégedetlenségétől” (Az elégedetlenség könyvéből. Helikon Kiadó, Budapest, 1988. 43. p.). És látszólag nincs tovább. Csakhogy annyi eszem sem volt e verőfényes alkalommal, hogy tisztessen köszöntsem a hatvankodásba átforduló érdemes művészt. Így hát meakulpázok. Közben akaratlanul is az alkotó kéken pislogó tekintete, egyben ártatlan kisfiú arca villan eszembe.

Mese 2006, 14,55×17,72 cm · fa, vegyes technika (Fotó: Bánfi Barnabás)

Ambrus Zoltán

Várkonyi János hatvanadik születésnapjára

Az ötvenes években gyereknek lenni Csabán, Magyarországon, Kelet-Európában – hogy későbbi mondandóhoz már most kitágítsam a teret –, na, az, ahogy mondani szokás, életre való élmény volt. Így is, úgy is! A város langymelege, néha gyanakvó nyitottsága, civil világának rezzenéstelen arca, befelé fordulása, amivel élhetővé tette önmaga számára az életteret, ez vett bennünket körül az ötvenes években. Apáink halkán beszéltek, és még halkabban hallgatták a bibiszit, anyáink pedig gyerekeik jövője miatti aggodalommal figyelték az emendéeszes előadást a szovjet családról... Aztán vasárnap korán keltek, főztek, templom a családdal, majd családi ebéd, utána mozi, esetleg Vavra, a gyerekeknek egy minyon és málnaszörp. És Janika, meg mi többiek, térdzokniban, rövidnadrágban, már ezt is nagy dolognak tartottuk; ha tudtuk volna, hogy van ilyen, azt mondtuk volna, elégedettek vagyunk. Én egy kicsit persze irigyeltem Janikát, mert míg nekem csak Szász néni zingerén áteresztett, bátyáimtól levetett, majd kifordított, apám szerint prima angol anyagból készült rövidnadrág jutott, addig ő mindig hibátlan szabású, bár konzervatív divatot tükröző felsőruházatban grasszált. Korosztályánál hamarabb volt hosszú nadrágja, és mellénye is.

Néha azt gondolom, János ott van a szabóműhelyben, édesapjával, aki egy, a régi világból átmentett zakón dolgozik, gőzölve vasal, és arról beszél a fiának, hogy az értéket, a mi értékeinket meg kell becsülni. Ha a Hatház utcából a Kettes iskolába igyekezett, és valami jó játék, netán kislány nem térítette le a szülők által gondosan kijelölt Kistabán (akkor Ságvári) utcáról, mondjuk a Horváth utcába, esetleg a Baross (akkor Lenin) útra, akár még fázós rövidnadrágban is észrevehette, mire is gondolt az apja. A házak arányossága, a reggelre már felsepert járdák, a köszönő emberek, a gondozott kertek és árkok, Deutsch jeges, meg a friss vízzel igyekvő Bodza bácsi, a piacról akkorra már hazaérő háziasszonyok, bizonyára megragadtak emlékezet- és képzeletvilágában.

Bármerről jött is, a templomok eligazító terpesze megadta a koordinátákat: tanulni kell, Janika, irány az iskola, mert arra nem számíthatsz, hogy szabóként – ebben a világban, mondjuk a ktsz-ben – viheted valamire. Nem egy egzisztencia, mondták. Mi azok vagyunk, akik tanulhatunk, de a kényszer összetett volt: ott kellett hagynunk az apáink mesterségét, és persze életformáját, de talán (?) ezt mi is szeretnénk volna.

Délután (titkos)hittan, konfirmálás-előkészítő, meg az úttörőházban szakkör, a könyvtárban diavetítés Kollár Ica elővezetésében, később rajzsakkör, meg Mokos Józsi bácsi. Volt néhány ember a városban, ilyen volt ő is, akik egy más világot képviseltek, más dimenziókat és más értékeket. Ezeknek az embereknek meg kellett fogni a kezét, tekintetét, hogy ki tudjunk jönni a mi nagyon is földközeli létformánkból. Nekik más volt a fontos, mint apáinknak, mást tudtak, mintha máshonnan jöttek volna, és itt csak megálltak egy rövid időre, némi térítésre. Polgárok volt, valódiak, akik hordoztak valamit, képviseltek valamit, de csak példájukkal, tudásukkal térítettek bennünket. Ez elég volt. Lényegében ez a kettős gyermekkori hatás, az, ami Várkonyi János festőművész egész, mára európai horizontúvá gazdagodott alkotói teljességét jelenti. Csaba és néhány itt otthonosodott világi jelenség: hagyományok, szokások, beidegződések, fehér falú puritánság, és valami lebegésszerű létforma, átírt, itt vendégeskedő, az ittenit is átértékelő, emberi cselekvés. E kettősség egy töről fakadt, mindkettő a munkában, a teljesítményben gyökerezett, nem tűrte, nem tűrhette a megalapozatlanságot, a rögtönzést, itt mindennek alapja van, valamire épül, valahová jutni akar. János alakjai is ilyenek, elhatározással ülnek, széken, kocsin, biciklin, de köröttük megmozdult a tér, az ő terük, az ő világuk, és valami átlengi azt, ami kívülről jött, bizonytalanságot okoz. Ez nem nosztalgia, nem egyszerű visszavágyódás, hanem egy új, de érték-alapú világ utáni vágy cselekvéssé formálódása. Nehéz út.

Figyelő

Csehy Zoltán

Virág az ember

Esterházy Péter: Rubens és a nemeuklidészi asszonyok

Esterházy *Rubens és a nemeuklidészi asszonyok* című dramolettja teljesen operához illő módon kezdődik: „Rubens kiesik a képből.” A saját önarcképéből esik ki: saját önérzékelése hozta létre azt a mást, mely most identikussá válik a létrehozó énnel. Az élet mint műalkotás, mint stilizáció és fordítva. Vajon melyik arcképéből esik ki, és kieshet-e mindegyikből? Hány énje van? Rubens ki s be jár-kel fikció és referencialitás világa közt: a leginkább azért jön le, hogy jó alaposan meghaljon, hogy mindent beleadjon az énfarmálás e fontos tényezőjébe, hogy ne maradhasson koreografálatlanul ez a szegmens se, hogy a vonal végén pont legyen, hiszen Euklidész is írja: „A vonal szélesség nélküli hosszúság. A vonal végei pontok.” Amennyiben a vonal a lét vonala, ez nyilván igaz, mert minden egyes emlékmozzanat egyetlen sorba, kontinuumba illeszthető, de ha az ecset vonalait nézzük, nagyon is van szélesség, és nagyon is van mit kezdeni a szélességgel, lehetőleg eltüntetni a vonalat és megalakítani a kiterjedést, a foltot, vagyis a felületet, aminek Euklidészt idézve ismét „csak hosszúsága és szélessége van”. Küzdelem a vonallal, a hosszúsággal, harc a felületért, ez lenne az első jelenet egyik kulcsproblémája. A záró kép pedig kellő hőfokon tragikus: Rubensnek nincs hová visszamenni, „az eddigi képek helyén üres vászon” ragyog, talán mégiscsak több a halál, mint retorikai játék a „Rubens meghalt” mondattal. Talán itt tényleg bekövetkezik.

Az utolsó szavak, a halál pillanatában kimondott citátumokká nemesedett fordulatok

megidézése és listázása is a barokk teátrálisát idézi fel: Jézus utolsó szavai indítják Esterházy listáját, s valamennyi utolsó szó gyakorlatilag ehhez a kulcsmondathoz viszonyítva nyeri el igazi értelmét. Ez az üdvtörténeti vonulat motívumrendszerében minduntalan bebeszivarog a dráma teljes szövegébe: a legpregnansabban talán akkor, amikor az utolsó előtti képben Albertet veszik le Rubens festményéről. E ponton Rubens atyai szerepköre kifejezetten blaszfémikus karaktert nyer.

Ha zenét kellene társítani a műhöz, több lehetőség is felmerülne. Luciano Berio *Outis* című művének nyitó jelenete például, az öt körből álló kultúrtörténeti pokoljárás mindig azonos jelenettel indul. Outist megöli fia, Isaac. A megölt Outis helyébe lép Outis II., és itt folytatódik is a darab. Rubens is képtelen a halálra, mely ha fiziológiailag bekövetkezik, gyakorlatilag lehetetlen, hiszen ő nem hal meg, csak beköltözik a képeibe, ahonnan időnként kiesik, hogy mindvégig tagadva tulajdonképpeni célját, újabb próbát tegyen egy sikeresebb életzárlattal. Mindkét remekmű kiválóan érzékelteti azt a folyamatot, ahogy a szarkazmus, az ironia, a transcendencia és a lát-szatra bagatellizált, torokszorogató halálfélelem között

Magvető Kiadó, Budapest, 2006

vibrálni kezd a szinte öntörvényű nyelvi-zenei asszociativitás.

Ha már a zenénél tartunk: a dráma egy helyén világosan és egyértelműen meg is szólal az ilyesmire fogékony olvasó fülében, nevezetesen Kurtág György 1986-ban komponált *Bornemisza Péter mondásai* című dalciklusának harmadik dala, az *Angyal szájába adva*:

Virág az ember.

Az embernek halála igen iszonyú és röttenetes dolog. Mert először sok betegséget, fájdalmat, lelki és testi töredelmet, sok bűt, bánatot, háborút és rötteget az emberre hozván, végre az lelket az testtől nagy rémülésekkel és iszonyúságokkal, minden tagoknak és inaknak fájdalmával elszakítja, az testet döggé, bűdössé, porrá és hamuvá teszi.

Esterházy itt nem is annyira Bornemisza idézi meg, sokkal inkább a Bornemisza értelmező Kurtágot, kihallani a többbétegtű zongorajátékot és az egyre expresszívbbé váló szopránt, még akkor is, ha az intertextushoz se kotta, se egyéb instrukció nem társul, legfeljebb a Kurtágéval egybeeső szövegtagolás mutat zenei irányba. A Kurtág-szólam Albert univerzumának aláfestése, amit Rubens képvisel, az grandiózus és teátrális, az intimitás elnyomására irányuló: „A szenvedés a Teremtés butasága”. „Hiszen ön még halottnak is erős / teli van tettvágygal” – fogalmazza meg a rubensi világ egyik kulcsmondatát, mely az „Úgy viselkedik, mint az Isten” mondat tiszteletteljes arroganciájában kelt igazán megütközést.

Kétségtelen, hogy a darabnak van egy eredendő látszatkönnyedsége is, humoros felszíne, elegáns lazasága, ám mindez csak látszat, jól ismert esterházys bravúr, a szinte ars poetica jellegű üzenet elmélyítését szolgálja. Egy ember maszkja jelenik meg, aki az *egészet* akarta, de még a saját sokszor bekövetkezett halála sem tanította meg a *rész* érzékelésére és

az *egész* lehetetlenségére. A halott Rubens (aki egy közbeiktatott anekdota szerint nagy festő, de „közepes halott”) biológiai kötöttségektől megszabadult idejébe lépünk, a szinte ijesztő, életörömmel átítatott barokk magabiztosságba, melynek egyik lényegi vonása a haláltudattal való harmonikus viszony, mely a transzcendens világkép istenközpontúságából ered. Épp ez a magától értetődő barokk *aeternitas*-játék teszi ambivalenssé a halál gyakorlatát magát, s a halál szót egyszer csak a művészet szinonimájaként kezdjük el érteni. Az idő (*tempus*) világos, történeti folyamata nem érdekes, hiszen úgyis a megfjezhetetlen kiismerhetetlenségbe, az *aeternitas*ba van bezárva. „Maga reménytelenül boldog” – veti oda Albert az apjának, és berobban a szülő-gyermek viszály örökös kiútatlansága és a barokk gyalázatos, racionalizáló vége, a felelőtlenül okos visszakúszás a kistílű *tempus*ba.

Tudott-e valamit is a szenvedésről az életöröm festője, aki fia, Albert szerint gyakorlatilag a „kozmosz seggek”, a „kozmosz-seggek” festőpoétája volt? Rubens a hátsó fertályok festését soha nem engedte át egyetlen segédjének, egyetlen „felhőfodormegbízottnak” vagy „ligetspecialistának” sem. És hogy milyen közel van az életöröm e fertálya a halálasszociációkhoz, azt már az antik Artemidórosz nevezetes álmoskönyvéből is tudjuk, s már csak ezért is kiemelkedően jelentéssé e szó halmozott jelenléte. Farral álmodni, ne adj isten az anusba hatolni az antikvitásban egyértelműen azonosítható a pokoljárással vagy a halálba való alámerüléssel. Sose volt még oly közel test és transzcendencia, mint a barokk idején: extázis és orgazmus között itt nincs is oly nagy különbség.

Vissza Berióhoz: a *Második körben* egy bank nyüzsgő belsejében vagyunk. A bankban dolgozó lányok (Marina, Olga, Samantha) lényegében prostituáltak, érzéki és egyértelmű gesztusaikkal csábítgatják Outist: a bank fokozatosan bordellá válik át. Megjelenik Emily is, Outis menyasszonya, aki felfekszik az egyik asztalra, kitarja combjait, és nemi szerve betölti az egész teret. Így töltik be a le-

begés tereit Rubens fantáziálgatásai is, illetőleg a konkrétumok, a képekből bármikor kieshető seggek, vigyázat, egy segg zuhan önre, vigyázat, elnyeli önt egy segg, és annyi. A halál ül Önre, a művészet gyűri magába, aztán lesz még visszaút is, talán, mint Pasolininél. Egy bizonyos: egy ilyen, Berio-típusú kivetítéssel zárnam Rubens és Gödel disputáját, ha rendező lennék.

A seggek képében hedonizmusnak álcázott, folytonosan jelenlévő agresszió és a transzcendenssel való intim viszonyból fakadó megváltásremény folyamatos harcaként ábrázolt férfilelek képtelen hosszú távon felülemelkedni fájdalmas ösztönlényiségén.

Rubens axiómáját, mely szerint „a világ olyan, mint a nők” (ugyanaz Helene szájából: „Úgy, Rubens, most pedig megfestheti, amit markolva mindig is birtokolt, a világot. Konkrétan a seggem.”), Gödel, a matematikus (akit már a mamája is Herr Warumnak hívott, s magát metamatematikusként mondja) tudományosan bizonyítja be: „Ha ön Rubens / ahogy szereti mondogatni / mindent meg tud festeni / ha a világ megfesthető / akkor az éppen bizonyíték volna / a világ ellen / az Úr ellen”. Nincs kikezdzhetetlen szabályrendszer (lásd euklidészi és nemeuklidészi geometria egymásnak feszülése), ráadásul Isten pusztán kedvelt, gyakran alkalmazott, életerős metafora, „de arról gondoskodott, hogy / ne nőjünk az Égig”. A végesség belátása az igazi tudás, a bölcsesség pedig a kérdésfeltevés bizonytalansága, de a leginkább az a pont, amikor már a válaszokra alkotunk vagy kapunk kérdést. Az eleai filozófusoktól számíthatjuk, hogy az ellentmondás-mentesség minden állítás, tétel alapkritériuma: a bizonyítás tehát alapvető fontosságú elméleti foglalatosság. És valóban, mintha minduntalan a *reductio ad absurdum* elvének általános érvényű felszámolása következne be a darabban: ha egy tétel ellenkezője (az állítás tagadása) ellentmondást szül, az bizonyítja a tétel igazát. A legtöbbször a tétel ellenkezője is igaz, tehát nincs is tétel, vagy ha van, ugyanoda vezet, mintha nem is lenne. És

mindkét nem-létre komolyan vehető rendszereket lehet építeni.

Bacchus (*vagy a részeg Héraklész vagy egy szatír vagy a Parasztánc egy szereplője vagy az Angyal vagy valaki más*) kommentátorként szalad végig a darabon, látszatra komolytalan „közhely”, valójában minden névleges istensége ellenére a legesendőbb emberi lény megtestesítője. Az antik kultúra reprezentánsa is, hiszen az antik kultúra a párbeszéd kultúrája, a kérdések és nem a bizonyosságoké, ellentétben az axiómákban és dogmákban gondolkodó transzcendens barokk kereszténységgel. De ez a szembeállítás is csak részlegesen igaz: Bacchus legjobb párja a pletykálgató angyal, egymásra lehet őket kopírozni. Részeg tanárként magyarázza el az euklidészi és a nemeuklidészi geometria különbségét, s istenként az emberi elme kritikáját nyújtja: a ráció a vonal híve, de egyszer csak vastagsága lesz, szélessége, felületet hoz létre, majd visszavékonyodik, odáig egészen, hogy ismét csak a hossza marad.

Esterházy remekművet alkotott. Egy operadramaturgiát idéző nagy ívű példázatot és ugyanakkor egy megindítóan szép személyes vallomást.

A kötet még két más darabot is tartalmaz: a *Legyünk együtt gazdagok* egy aktuálpolitikai természetű, publicisztikai karakterű retorikai bravúrmonológ: egy világmegváltó globalizátor gazdasági reformcsomagját („Megy az idő. Húznak el a szlovákok. Kis magyar hóhrec.”) kapjuk egy nevenséges magnóbejátszásokkal tarkított demonstráció keretein belül. A monológ magabiztos előadója is igényli a visszajelzést, még ha mesterségesen állítja is elő. A csőd elkerülhetetlen, egy kérdésre ugyanis a magnó reakciója a mélységes csend.

A középső dramolett egy alkalmi gyöngyszem (*Affolter, Meyer, Beil*): a lehangsúlyosabb intertextus a klasszikus shakespeare-i mondat: „Színház az egész világ / és / színész benne minden ember”. Ének és maszkok tobzódása következik, melyek úgy lépnek eléink, ahogy az épp eljátszott szituáció megkívánja. És itt megint Berióra hivatkoznék, ezúttal *A király*

füfel című operára, melynek első mondata a következő: „Ho sognato un altro teatro”, azaz „Egy más színházat álmodtam”. Prospero mesevilágában vagyunk. Prospero, a színház királya egy magányos szigeten várja a megváltást. Egyszer csak megjelenik egy rendező, egy színész (Péntek), táncosok, akrobaták sereglének elő, pantomimszínészek és bűvészek, akik

Shakespeare *Vihar* című művéből próbálnak részeket. Itt a *Don Juant* próbálják, a Don Juan-létet, mely ugyanúgy kiüresedik, mint Prospero léte, s a hamis játék nem ismeri a befejezés lehetőségét mindaddig, míg a valós érzelmek intenzitása nem jelentékteleníti el hirtelen átlátszóvá váló retorikai felületességét.

CHÓR

Pókiż nam co dnia podle grobu
żałobnie stać; —
paniej powolne my służebnice; —
królowej żal nieprzejednany
znać-że wieczyście będzie trwać. —
Oto żałobna idzie z łożnice;
wodzą nią serca zle tęsknice,
co niestawnej łez krynice
strzegą i sycą wspomnianiem; —
i oto żywa, oto młodzieńcza
żywot powolnem gnie konaniem,
ustawnym żalem i plakaniem.

LAODAMIA

(wychodzi z łożnicy; przyodziana w strój pąsowy, płócienny, bezpośrednio dotykający ciała, podobny wąskiej sukni, sięgającej pod ramiona, długiej po kostki, a spinanej z boku prawego od góry do dołu dwunastoma agrafami; w pól ujęta pasem ze srebrnych ogniw rzeźbionych; piersi i plecy osłonięte dwoma wolno opadającymi kawałami płótna (tegoż koloru, co „heanos”), przykrojonego w kwadraty, które są z przodu na ramionach spięte dwiema dużymi spilkami; włosy długie, kruczo-czarne, trefione, zaplecione we czworo warkoczów, strojnie blaszkami złotymi i dużymi spilkami i przewiązkami pospianane na tyle głowy; na ramionach kilkoro bransolet wężowych, spiralnie kręconych; stopy ujęte w sandały, od których zawiązki opasywane sięgają po nad kolana; pod sandałami wysokie drewniane koturny).

Bánki Éva

Európa indiánjai

Jász Attila: XANTUSiana

A romantikus verses regények – az elbeszélő és a hős között létesített többértelmű viszony révén – számos líraian szemlélt, de mégis kudarccal végződő életutat állítanak elénk. Ám Jász Attila mégsem a romantikus költészetből örökölt gyengédséggel és iróniával mutatja be az ő „felesleges emberét”, a világot azaz a ’48-as honvédtisztból természettudóssá lett Xantus Jánost. Jász Attila regényében nem Xantusról beszélnek, hanem maga a főhős fűz lírai reflexiókat politikai eseményekhez, néprajzi megfigyelésekhez és saját élettörténetéhez. A *XANTUSiánát* Xantus János amerikai emigrációban íródott, édesanyjához címzett levélfogalmazványai és későbbi naplótöredékei alkotják, amelyek a hagyományos verses regényeknél inkább kiemelik a színlelés, a szerepjátszás, a hazugság és – hiszen egy jövőendő tudósról van szó – a tárgyiasság problémáját.

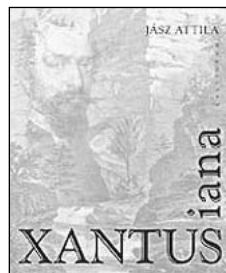
A magyar irodalom már ismer „egy drága nénihez”, vagyis a jelen nem lévő, elérhetetlen anyafigurához címzett leveleket. Mikes Kelemen könnyed, líraian gyengéd viszonya a „nénihez” előkészíti a Rodostóba vonult emigránsok apró-cseprő viszonyainak megbocsájtó, líraian árnyalt ábrázolását, a Bercsényi Zsuzsihoz fűződő (inkább csak sejtetett) szerelem és a fejedelemhez fűződő bensőségesen áhítatos ragaszkodás bemutatását.

A *XANTUSiana*ban viszont nincs szó *fejedelemről*, a társadalmi hierarchia magától értetődő tiszteletéről, vagy akár életem át tartó, mindent elsöprő, titkos szerelemről. Xantus János az emigránsok között is emigráns. Nem rendeli magát alá egy emigráns csoport olykor erőszakosan korlátozó értékrendjének, és hazaszeretete ellenére sem osztja a mindenkori emigránsokra jellemző, múltba forduló „hazasóvárgást”. Ő az indiánok között egy másik hazára talál.

Hiszen Xantus másféle hős. Figyelme – különös ez egy *ennyire* lírai alkatú elbeszélő részéről – a „New Hazában” is a „külső világ”, az ottani *törökök*, a bennszülöttek élete felé irányul. Épp ezért a levelek szándékosan familiáris hangja, az egymásba torlódó banalitások, a megszólított anyafigura ellenére ez a hang nem olyan elviselhetetlenül melankolikus, mint a mindig a saját „kisvilágába” zárt Mikesé. Xantus figyelmének mindig van tárgya, határozott intenciója, hiszen az ő kíváncsisága nem valamely megfoghatatlanul homályos „emberi lényegre”, hanem pozitivistá módon is megragadható életviszonyokra, egy meghatározott embercsoportra irányul.

A legtöbb költemény egy lírai életképből vagy antropológiai megfigyelésből kiinduló paradoxonon alapul. Nyitva hagyott, a versek végén a semmibe elvesző félmondatok, egyszerű banalitások mögött felvillanó filozófiai távlatok. Néha (akárcsak a gyerekversekben vagy az abszurd költeményekben) egy-egy töltelék- vagy módosítószó „löki meg” a verset. Ezek a nonszensz költészetre is jellemző stílusesszók mégsem idegenek a Jász Attila-féle „újra-teremtett” romantikától. A romantikus életképekben telefonok csörögnek, megtudjuk, hogy a komáromi hősről, Pomutz Gyurkáról elnevezett tengeralttjáró 1944-ben süllyed el. A versekben a mai rendszerváltás tapasztalatai összekeverednek az 1848-as szabadságharcral és kiegyezéssel, a May Károlyhoz írt levél a modern kulturális antropológia megfigyeléseivel. Hiszen az európai romantika *panoptikumában* járunk, egyfajta

Kalligram, Pozsony, 2007

tengerentúli és tengeren inneni *világ*cirkuszban.

Pozitívista módon tükröztetett élettények és filozófiai-egzisztencialista távlatok. Egyáltalán nem szokatlan ez romantikus hősből, szabadságharcosból lett komoly tudós, műzeumalapító esetében, viszont egy ilyen életút ábrázolása igen nehéz egy hagyományosan befelé irányuló, lírai fejlődést bemutatni képes elbeszélő műfajban, a verses regényben. A feladat egy egyszerű „trükkközéssel” mégis megoldható: a Vadnyugat nemcsak tárgyilagos eszközökkel feltárható „kutatósi terep”, hanem az indiánok egyre zsugorodó földje, „emlékhely”, egy *másik Magyarország* is.

Akárhova megyünk, a saját történetünkre ismerünk.

De a rezervátumokban csetlő-botló, unatkozó, olykor Buffalo Bill cirkuszában is fellépő indiánok nem olyan, pusztán a nemzeti sors romantikus tükröztetésére szolgáló, a romantikus hagyomány által megálmodott, líraian heroikus nemzetek, mint Vörösmarty perzsái és pártusai, Arany János hunjai. Ők *más-ként*, gyakran nevetségesen mindennapi, olykor önpusztító, néha (kelet-európai szemmel) bizarr és különös viszonyok között élnek, úgyhogy mindennapiságukban nem is hasonlítanak a magyar romantikus költészet által felavatott arisztokratikus *példa-nemzetek*hez.

Itt, az indiánok körében bontakozik ki Xantus János ponyvaregényekbe illő karrierje (az indiánok majd Old Shatterhandként emlegetik), és itt alapozódik meg néprajzi, természetudós érdeklődése is. A *mamához* írt verses levelek ezért nemcsak az emigránsorsot is bemutató ritka szépségű, lírai reflexiók, hanem antropológiai esszék... és egy ponyvaregényhőshöz vagy cirkuszi impresszárióhoz méltó lelkes dicsekvések is. Balzsamcseppek a mamának, hogy a messzeségben nem szenved *hiába* az ő fiacskája. És az indiánok között végzett misszió a bukott szabadságharc után egyfajta politikai kompenzáció is.

Az indiánok... nos van-e valaki, aki nem szereti őket? Éppen ez az általános rokonszenv gondolkodtathat el bennünket, hogy a *máság-*

ban vajon nem a legyőzötteket, nem a történelmi traumák kisszámú (épp ezért szinte már ártalmatlan) túlélőit tiszteljük-e. A 19. századi nemzetkarakterológia a magyarokat is, ahogy az indiánokat is a szilaj szabadságvágy megtestesítőiként tartotta számon. Ám nem sántít-e valahol ez a párhuzam? Az indiánok többségével nem a „sápadtarcúakkal” vívott nagy katonai ütközetek végeztek, hanem a járványok, a tömeges öngyilkosságok, a depresszió és az alkohol, vagyis saját kisebbségük tudata. Ők már a 17. századi jezsuiták szemében olyan szánnivalóak voltak, hogy az atyák – megkímélendő az indiánokat az ültetvényeken végzett rabszolgamunkától – az ő „védelmükben” szorgalmazták a feketék „behozatalát” Afrikából. De ez sem segített: a 19. század végére (kis túlzással) több indián kóválygott az egyre népszerűbb „indiánregényekben”, mint az észak-amerikai prériken. Ám elég, ha egy történelmi párhuzam szívbemarkoló, nem szükséges annak minden részletében találonak lenni. A hun-magyar rokonságot kiagyáló – egy Sorbonne-on tanult regényíró – Anonymus óta amúgy is szokás testi-lelki rokonainkat a *messze távol*-ban keresni.

De milyen is legyen ez a *messze távol*? A diadalmas Attilának, Csabának, Hadadúrnak a nemesi szupremáciát hangsúlyozó csengése van, így hát használhatatlan mítosz ez egy 19. századi (vagy 20., 21. századi) demokratának. Ámde indiánok – akik nem az előkelő Napkelethez, hanem a szegény emberek előzőlötté Amerikához kötődnek – használhatóbb azonosulást kínálnak. Az indián–magyar „rokonságnak” soha nem voltak „bizonyítékai”, nem volt igazi Anonymusa, ezért ez a plebejus mítosz nemcsak a romantikus azonosulást, hanem a távolságtartást, ironiát, reflexiót is szolgálhatja.

És szolgálja is Jász Attilánál. Míg a volgai lovas a dicsőség, a fensőbbrendűség jelképe, addig a rezervátumokban „búsuló” indián a vereség. A hősies Ülő Bika (Xantus Winnetouja) Buffalo Bill cirkuszában is fellép. Csak a *Nagyidai cigányok* szerzője, Arany János ilyen kegyetlenül kritikus a '48-as szabadság-

harc emlékével. De furcsa módon Jász Attila Xantusa valahogy kiegyensúlyozottabban melankolikus: nála nincs szó *A walesi bárdoktól* Nagyidáig ívelő groteszk ellenpontokról – ez a kiegyensúlyozott, szelíd irónia, melankóliával lágyított hazaszeretet fejeződik ki az árvacsalánokról szóló XXXIV. (*Honvédzászlóalj*) költeményben, amely talán a *Nyugat* utáni magyar költészet egyik legszebb hazafias verse.

De nem az „árvacsalánok” harcának emlékezetét őrző Xantus János az egyetlen csalódott forradalmár a Vadnyugaton. A szocialista Karl May-kiadások gondosan kiiktatják Winnetou tanítójának, Klekih Petrának az „utolsó sóhaját”, szívhez szóló vallomását, aki honfitársának, Karlnak, a későbbi Old Shatterhandnek „bevallja”, hogy részt vett az 1848-as német forradalmakban. Ám eme forradalomból kiábrándult emigráns világképe nevetségesen elnagyolt Xantus Jánoséhoz képest, ő talán ezért sem kaphat helyet Jász Attila lírai univerzumában. Hiszen Xantus „levelei” a szabadságharc emlékezetéről is szólnak, de ő nagyon jól tudja, hogy a magány, a kiábrándultság, a minden pillanatban tudatosuló egzisztenciális veszélyeztetettség és idegenség *nem kizárólag* politikai okok következménye. Hiszen Amerika nem más, csak a „Semmi új birodalma.” Ezért sincs helye pátosznak, drámai számonkérésnek, vagy akár groteszk vigyornak, túlzott önmarcangolásnak. Hiszen mindig, minden körülmények között *emigránsok* vagyunk – még akkor is, ha nekünk megadatott, hogy idegenségünket egy politikai katasztrófa tükrében szemlélhetjük. Hiszen „...mindig van áldozat és még / mindig reménytelenül európai va / gyok Anyám.”

Jász Attila Old Shatterhandje – úgy tűnik – sok-sok József Attilát olvasott.

De nem az egzisztencialista metaforák térnek vissza ebben az epikusan hömpölygő, a mindennapi élőbeszéd pongyolaságát is felidéző versciklusban. Hiszen az „indiánosdi” a közösségért való felelősséget is számonkérő népiesség ironikus újrafogalmazása is. (És nagy divat manapság: eltérő hangsúlyokkal, de felbukkan Oravecznél, András Sándornál

is.) Ám hogyan beszéljen „másokról” egy saját idegenségét minden alkalommal tudatosító lírai költészet? Olyan rezignált, bocsánatkérő melankóliával, ahogy az indiánok között tétován bókászó vagy tudományosan „ténykedő” Xantus János teszi.

Ám az elnyomottak és legyőzöttek (a *mások?*) mindig csak valamilyen „cirkusz” attrakciójaként vagy tudományos gyűjtemény részeként mutathatók meg. Ha nem is Buffalo Bill pódiumán, de legalább az Állatkertben. A világ *felszabadításából*, a régesrégi romantikus tervből így lesz tudományos demonstráció, „élettelen tündérkert”. Számos démonikus indíttatású romantikus hős „végezte” természettudósként, feledkezett bele – valami nagy-nagy egzisztenciális bukás után – a természettudományos kísérletekbe. Így járt Adalbert von Chamisso Schlemil Péterje is, és így „végezte” Poe a Déli-sark felkutatására induló Arthur Gordon Pyme-je is. Sőt nemcsak a hősök, hanem az írók is! Chamisso – akinek életpályája sok tekintetben hasonlít Xantuséra – a berlini botanikus kert igazgatójaként és a *Deutscher Musealmanach* szerkesztőjeként vonult nyugdíjba. Komoly emberek...

De az Állatkert, vagyis a „társadalmi beilleszkedés” témája nemcsak a romantikus életpálya, a *mással* való találkozás, hanem a *kiegyezés*-probléma reflexiójául is szolgál. A politikai téma felerősödik a verses regény második részében, vagyis a Magyarországra hazatérő Xantusnál. Hiszen miért ne létezhetnének autentikus lírai válaszok közéleti, politikai, történelemfilozófiai kérdésekre? (Hogy esetleg *mégiscsak*, erről lásd Kemény István Ady-eszét is.)

Ferenc József kedvenc elefántja... Deák Ferenc, a haza bölcse az állatkerti medvék ketrecei között... A múzeumok, a pozitivisták gyűjtőszenvedély, a tudományos kíváncsiságok enyhítheti az ifjúkori eszmék bukása miatti szorongásunkat. És van is miért szorongania egy „indiánkutatónak”: bár a szabadságharc után – az elképesztő gazdasági fejlődés árnyékában – a birtokos parasztság és zsidó kispolgárság hatalmas gazdasági-társadalmi emancipációja

kezdődik el, 1848 radikális baloldalisága úgy tűnik el a politikai porondról, ahogy (látszólag minden ok nélkül) fogatkoznak a tengerentúlon az indiánok...

Igen, létezik konzervatív-liberális politikai filozófia – de más politikai filozófia nem nagyon... Igen, a kiegyezés idejére már formálódni kezd egy gazdaságilag is erős új középosztály – de még mindig a nemesség kulturális és társadalmi eszményei az irányadók. Miközben az ország a dzsentriken busong, baloldali érdekvédelem egyáltalán nincs, és jellemző, hogy Táncsics, a negyvennyolcas baloldal emblematisz alakja (teljesen meggárgyulva) kései műveiben már a magyar nyelv legősibb voltát bizonygatja... Petőfi emlékeztét hivatalos kultusz fojtogatja... Ülő Bika lovasmutatványai Buffalo Bill cirkuszában – a

kiegyezés korára valahogy ennyi maradt 1848 baloldaliságából.

De a múzeum- és állatkert-igazgató, a jámbor természetű Xantus egyszercsak fellázad. Még egyszer, utoljára megpróbálja felborítani a rendet, fellázítani a világot. Női ruhákat hord, aztán (a szegények megsegítésére) arannyá akarja változtatni a Karszt-hegységet. Majd semmi: *nesajnáljatok engem embereknekem is jobbleszmárha. Az utazásnak vége.*

De vajon ez az utazás *hol* is ért véget?

Kinek a *kiegyezésével*? A mindennapi nyelvet lírává emeli a nyelvhasználat, a megszólalás bensőségessége, mindeközben modernnek tűnő távolságtartása és ez a borzongatóan újszerű személyesség azt is lehetővé teszi, hogy *saját* közelmúltunk történeteként olvassuk ezt az izgalmas, zavarba ejtően szép verses regényt.

Kolozsi Orsolya

A regény bőrébe bújt vers

Berniczky Éva: Méhe nélkül a bába

Egy lesekedő női arc, egy tágra nyílt zöld szempár – ez a kép rejtőzik (első ránézésre talán fel nem ismerhetően) Berniczky Éva új kötetének sötét tónusú árnyai között, és nem csak a borítón. A feszült figyelemről árulkodó pillantás meghatározza a szöveg alapvető strukturális alaphelyzetét, azt a megkettőzöttséget, melyben egy nő figyel egy másikat, és erről a reflexióról számol be saját életének eseményeivel együtt. Vagy ahogyan a fülszöveg összefoglalója fogalmaz: „Két nő Kárpátalján. Soha nem találkoztak, ám az Egyik Nő, mint kígyótól megbűvölt állat engedelmeskedik Szvitelszki, a színtelen szemű könyvgyűjtő akaratának, és a Másik Nő nyomába ered.” Ez a figyelem, a másik titkának, személyiségének megfajtása iránti vágy az, mely miatt voltaképpen nem is egy, hanem két szöveget olvas az, aki kezébe veszi a kárpátaljai író első regényét. A szöveg további elemzése előtt fontos megjegyezni, hogy ez az írás nem Berniczky első kötete, hiszen 2004-ben, ugyancsak a Magvető gondozásában napvilágot látott egy rövidebb elbeszéléseket tartalmazó könyv, mely *A tojásárus hosszú napja* címet viselte. Ez a novelláskötet már a félreismerhetetlen, a mai magyar prózában teljesen egyedülálló, aprólékos részletességgel kidolgozott, lírai telítettségű hangon szól.

Az elbeszélésmód, a stiláris elemek tehát nem változnak, de az, ami korábban darabokban mutatkozott meg, a 2007-es kötetben egy egészé állt össze. Olyan egészé, mely nem veszítette el minden kapcsolatát a korábbi rövidpróza világával, hiszen két nagyobb egységből tevődik össze, mozgásba hozva a „szöveg a szövegben”, még pontosabban „napló a naplóban” egymásba játszó, egymásra reflektáló megkettőzött szerkezetét.

A regény elbeszélője azt a feladatot kap-

ja a történelemtanár és könyvkereskedő Szvitelszkitől, hogy fordítson le egy naplót, melyre különös körülmények között bukkant, s melynek szerzője egy Alla nevű, ismeretlen fiatal lány. A regényben rendkívül sok a titokzatosság, az egyértelműen megfogalmazott érzések, a félreérthetetlen tettek és motivációk, a látható események háttérében álló momentumok inkább csak sejtetve vannak, sohasem kimondva. Éppen ezért csak sejtethetjük azt is, hogy Szvitelszki számára miért olyan fontos a naplóíró lány, csak találgathatunk, hogy miért bízta másra a fordítást, mikor maga is kitűnően beszél és érti az Alla által használt (meg nem nevezett) nyelvet, és azt sem tudhatjuk egészen bizonyosan, miért végzi ezt a fordítói munkát olyan megszállottan és annyi elszántsággal az elbeszélő. Az egyes szám első személyben tudósító, a fordítást készítő nő szólama adja a szöveg alaprétégét, ebbe ékelődnek bele a fordítások, azaz Alla naplói. A regény körülbelül egynegyedét kitevő, két oldalnál sosem hosszabb betétek vizuálisan is jól elkülöníthetők az alapszövegtől, hiszen külön oldalakon, ráadásul kurzíváltan jelennek meg. Két nő sorsa rajzolódik tehát az olvasó elé, helyesebben sors-töredékek két nő életéből. Alla naplójában csak események, emlékek, hangulatok rögzítődnek, és a naplót fordító elbeszélő életét is csak hiányosan, töredezetten, apró darabkák alapján ismerhetjük meg. Ez a tematikus és egyben szerkezeti megoldás egyszerre több érdekes megközelítési módot is érvényessé tesz. Egy-

Magvető Kiadó, Bp., 2007

részt rámutat a fordítás problematikusságára, másrészt az önmagát meghatározni, elhelyezni kívánó identitás működés módjára, lehetséges stratégiáira is reflektál. A fordítás meghatározása, az identikus ismétlés, a másolat és az eredetiség problematikája mind felvetődnek a szövegben. Arra a kérdésre, hogy lehetséges-e az eredetinek megfelelő, azt minden szempontból tökéletesen visszaadó fordítás készítése, a könyv valószínűleg nemleges választ ad, teljesen jogosan. Ez persze nem új keletű vélemény, hiszen a műfordítással kapcsolatos bizonytalanságok és a fordítás lehetetlenségének elismerése voltaképpen a műfordítással egyidős. A fordítás szükségképpen elvesz, illetve hozzátesz az eredetihez, átrendezve annak hangsúlyait, némiképp megváltoztatva – és itt úgy tűnik, nem segít semmiféle óvatosság és hűség – jelentését. A Bernicky-regény elbeszélője sem az eredetiséget célozza meg, mikor a könyvkereskedő megbízásából fordítani kezd. Ennek a fordításnak más tétje van, ahogy arra a két nyelv közötti különbség áthidalására vállalkozó nő többször is utal. Egyik fontos feladata, hogy valamilyen többletet biztosítson Szvitelszki számára. Olyan többletet, mely egyhangú, nem túlságosan reményteli életét elviselhetővé teszi: „Később arra is rájöttem, sokkal többről van itt szó pusztá rögeszménél. Az a megfogalmazhatatlan szorult ezekben a füzetekben, ami nagyvonalúan lakhatóvá tette a szuvas faházat, ami értelemmel töltötte meg a falusi tanító kiürült, lebutított körzetét. Látszatra annak a többletnek a lefordítására vállalkoztam, ami hiányzott a könyvész és a vele együtt vegetálók életéből.” A valóság helyett hőn szeretett és megszállottan gyűjtött könyveiben élő férfin kívül azonban van még valaki, akinek Alla szövege és a vele való foglalkozás létfontosságúvá válik. Ez pedig maga az elbeszélő: „Először azt hittem, Szvitelszkiért teszem, aztán minél tovább haladtam a munkában, mindinkább megbizonyosodtam róla, hogy magamért, csakis magamért folytatom.” Az a kép, az az imágó, amit teremt, először csak gyönyörűséggel tölti el, de hamar ráébred arra, hogy tevékenysége jóval több, mit „egy-

szerű” irodalmi tevékenység, nyelvtani akadályok elhárítása, vagy stilisztikai mutatóvány. Alla naplójának fordítása ugyanis mindennapi létét meghatározó munka, nem csupán művészet, hanem egzisztenciális jelentőségű. Felismeri, hogy azért érzi jól magát a szövegben, mert átváltozhat, feladhatja addigi létét, elveszítheti identitását, megsemmisülhet a másik nő létrehozásával egyidőben. Az elbeszélő így elveszíti személyiségét, de éppen ezáltal találja meg magát a fordítás végére érve, még ha nem is változatlan formában. Már viszonylag korán tisztában van ezzel, ezért nem is siet a feladattal: „Tőlem telhetően, amennyire lehetett, késleltettem, mert tisztában voltam azzal, az utolsó alkalom után, amikor megszületik helyettem valaki más, egészen más, mint akinek mostanáig hittem magam, már nem lesz választási lehetőségem.” Ez a dialektikus mozgás, az önelvesztésben tetten ért önazonosság világosan megjelenik a regény lapjain. Az elbeszélő identitása megerősödik, mert részben felismeri magát a „fordított” nőben, részben pedig éppen a kettejük közötti különbségek által válik önmaga számára láthatóvá. Miközben megírja a másikat, voltaképpen önmagát írja meg. Igaz ez a fordítás és az identitásképződés működés módjára egyaránt. Ezt a hasonló struktúrát, mozgásformát kiválóan ismeri fel a szerző, és egy ötletes megoldással regénye szerkezeti és tematikus alapelvét teszi.

Miközben magát felismeri, azért a másiktól is sokat megtud: az elbeszélő az olvasó szeme előtt alkotja meg Allát a naplórészletekből. Mint egy bába, úgy segíti világra az ismeretlen lányt. Így a regény másik – a címben is megjelenő – központi metaforája is a fordítás/identifikáció problémaköréhez kapcsolható. A bába, mint tematikus elem is meghatározó, ez az, ami némi krimi-jelleget is ad a regénynek. Odarka, a méhét betegség miatt elvesztett bába (aki egyébként az elbeszélő gyermekeit is a világra segítette) idős korában keresni kezdi gyermekét, akiről fiatalon lemondott. Miközben mások gyermekeit segíti a világra, folyamatosan saját gyermekét keresi (jól rímel ez megint a fordításra: talán a fordító, míg mások hangját

imitálja, valójában saját hangjára igyekszik rátalálni, saját szövegét kívánja „világra hozni”). Végül meg is találja, a gyerek nem más, mint Alla, ki végre – nemcsak a fordítás szövege által – valóban megszülethet, paradox módon épp azért, hogy anyja, aki lemondott róla, méhét veszti. A gyermekét évtizedekig elismerni képtelen asszony végre anyaként jelenik meg, ami egyben a lány szimbolikus megszületése is: „...évtizedekig visszatartott vajúdása közben felnőttem a testében, kitöltöttem a méhét, nyálkás burka örökre rám tapadt, addig vastagodott, míg sajátommá kérgesedett, a bőrrömmé vált, halálomig viselhetem, ezért érzem magam inkább kimetszett, erőszakkal eltávolított szervének, mint gyerekének, pedig ezentúl valóban a lánya lehetek...mindketten megfizettük az utólagos árát annak, hogy pár napja váratlanul megszülethettem, hiszen méhe nélkül maradt az anyám...” Alla ezen utolsó naplótöredékéből egyébként arra következtethetünk, hogy Szvitelszki apja pedig az a férfi, aki a könyvkereskedőt éppen a bába miatt hagyta el. A könyv utolsó lapján tehát összeérni látszanak a szálak, a regénytér kevés szereplője és a velük kapcsolatos események valamiféle lezárt alakzattá állnak össze.

Az ily módon lezárttá vált regény világáról, a történeteknek háttérrel adó helyszínekről nem sok konkrétum derül ki. A Jóna nevű településről és a környező világról legfeljebb benyomásai lehetnek az olvasónak. Ennyiből is jól látható azonban az, hogy ez a környék a kilátástalanság, az eseménytelenség fojtott atmoszféráját, hangulatát tudja csak közvetíteni. Olyan világ, melyben perifériára szorult emberek tengetik nem túl izgalmas életüket, a változás reménye nélkül. Van valami tragikus ebben a közegben, hasonlóképpen például Tar Sándor elbeszéléseinek világához, de a nyomorúság itt mégsem annyira kontúros és fájó, a tragédia sarkait lekerekítik az impresszionista részletek, az elbeszélő sajátos nézőpontja – mely mintha esőfátyolon át láttatná az ábrázolt világot – és hangja pedig masszává áztatja a tragikus sorsokat, bár megváltoztatni nem tudja az örömtelen és sivár valóságot. Így Tar

Sándorénál sokkal közelebbi ábrázolásmódnak tűnhet a Krasznahorkai László *Sátántangójá*-nak világából ismert módszer.

A női szerzők mostanában kétségtelenül egyre erőteljesebben vesznek részt a magyar irodalom alakításában. Az eddig elsősorban a líra területén tevékenykedő nem meghatározóvá válik a prózában is. Érdekes tendencia, hogy a verseiről ismert Rakovszky Zsuzsa vagy nemrégiben Takács Zsuzsa is rendkívül izgalmas kirándulást tett a próza világába, ugyanúgy, mint a fiatalabb nemzedékhez tartozó Tóth Krisztina. Bár a tények azt bizonyítják, hogy ez nem így van, mégis alig lehet szabadulni az érzéstől, hogy Berniczky Éva is a másik műnem határait lépi át, hogy prózát írhason. Regényében ugyanis olyan erős a líraiság, hogy a szöveg akár egyetlen, hatalmas hosszúversként is olvasható. A merész asszociációk, a gazdag jelzőrendszer, a költői alakzatok használata rendkívül líraivá, sűrítetté teszik a szöveget. Az elbeszélő a következőképpen ír le például egy arcot: „Mire késő este hazaért, arcán szürkévá hamvadt a pír, pórusaiból a szokásos zöldes fény hidege szivárgott, egyedül bajsza rezdülései emlékeztettek a sötétség biztonságán kívül rekedt bogárra.” Vagy egy kertet: „Szótlatlan és elbűvölten meredtünk a riasztó, ugyanakkor elbűvölő kertre. (...) Különböző cirádájú festett és festetlen rámak vágták ki a nagy egészből és fogták keresztbe páfrányok, lötytedt érett paradicsomok, odvas, mézgásan csillogó törzsű gyümölcsfák, vedlő platánok, sárgás virágok részleteit. Burjánzás és elhalás közösen váltogatta a színeket, erősítette, gyengítette a kontúrokat, ami az egyik másodpercben fényben úszott, a következőben már sötét árnyékba került.” A cselekményre aligha összpontosíthat az az olvasó, aki lassan, a líránál megszokott olvasási stratégiával közelít a regényhez. Máshogy meg nem is igen lehet, hiszen ha kizárólag a cselekményre koncentrálna olvasunk, éppen a szöveg sajátosan berniczky hangját, ezt a hihetetlenül ornamentikusan felépített, részletesen kidolgozott líraiságot tévesztjük szem elől. Így aztán könnyen megeshet, hogy a

regény többszöri újraolvasásra csábít. Hiszen a rokokó burjánzása, sűrű, tömény írás nem csak tartalmával és szerkezetével, de verszerű nyelvvel és stilizáltságával is leköti figyelmün-

ket, kimeríthetetlené téve ezt az alig kétszáz lapnyi kötetet. Csak győzzük figyelni, tágra nyílt szemekkel.

A *Legenda* első, szerzői kiadásának címlapja (1898, Krakkó)

Bedecs László

Nincs egyedül

Turczi István: Áthalások

Már Turczi István legelső kötete, az 1985-ös *Segédműzsák fekete lakkcipőben* is az elődök alakjának, beszédmódjának vagy épp kedvelt versformáinak megidézhetőségével játszott el, ugyanazt a célt követve, mint az egyik legutóbbi, a 2002-es *SMS versek kortárs költőknek* című, mely a pályatársakról közölt terjedelmes albumot. De az e kettőn kívül megjelent másik hét Turczi-kötetből sem hiányoznak az utalások, az idézetek, a versek megértése szempontjából is fontos mottók és ajánlások, egy szóval a költészettörténettel folytatott intenzív párbeszéd. Azaz ez a versvilág nem csak sokat tud a magyar líra történetéről, de rá is bízta magát és az olvasóit erre a hagyományra. Tudja, hogy nem a semmiből jönnek a mondatai, hogy tehát csak azt mondhatja, amit az elődök lehetővé tettek számára. A meglepő mindebben az, hogy bár az irodalomban gyakoribb a hatás leplezése, illetve a virtuális apagyilkosság, azaz a jobban tudás demonstrálása, Turczi nem eltüntetni igyekszik a nyomokat, hanem inkább felelősíteni: mindenki lássa, hol kereshetők e költészet forrásai.

Új kötetében ötven huszadik századi, de már halott költőt idéz meg, olyanokat akik mesterei, barátai vagy épp távolról tisztelt pályatársai voltak. Hiányuk, illetve az emlékeknek, de még inkább a verseiknek köszönhető jelenlétük feszültsége a szövegalakítás minden játékosága ellenére is elégikus hangoltságú verseket eredményez, melyek legalább olyan gyakran beszélnek egy-egy költő alakjáról, mint művéről. Érdekes ugyanakkor, hogy miközben Turczi költészete homogén formációnak mutatkozik (azaz a legfontosabb poétikai jellemzőivel szinte az egész életművére leírható) és ezen belül a jelen kötet versei is egy irányba mutatnak, a megidézett szerzők művei között óriási különbségek vannak. Ba-

ka István és Erdély Miklós, Beney Zsuzsa és Szabó Lőrinc, netán Csorba Győző és Tamkó Sirató Károly, mondhatni, fényévekre vannak egymástól. Egészen mást kerestek a költészetben és a nyelvben, egészen máshogy beszéltek arról, amit találtak, sőt, alkalmasint maguk is igyekeztek elhatárolódni az itt általam párjuknak állított költő fémjelezte beszédmódoktól és poétikai gondolkodástól. Turczi azonban egy asztalhoz ülteti ezeket a szerzőket, és miközben együtt olvastatja, egymás olvasóivá is formálja őket.

Turczi István, miközben maga is része a magyar költészeti hagyománynak, ebben a situációban hagyományozó, e hagyomány egy részének továbbörökítője. A portfóliója különösen gazdag. Az *Áthalások*ban olyan, számára jelentős költőket enged saját versein keresztül szóhoz jutni, akikkel ő maga is találkozhatott volna, akik tehát születési éve, azaz 1957 után haltak meg. Így olvashatunk a fentiek mellett például Határ Győző-, Szilágyi Domokos-, Simon Balázs- vagy Mátyás Stefánia-verset is, Kassák viszont, szinte egyedülként, hiányzik a névsorból. De a személyes kedvencek felsorolása mellett a vállalkozás célja lehet az egyre távolodó múlt és szemünk előtt születő jelen közötti kontinuitás megteremtése is, hiszen a mai, posztmodern vagy egyre inkább az utáni helyzetben kiemelkedő lehetőség és különös felelősség felhívni a figyelmet a posztmodern előtt vagy azzal párhuzamosan alkotó költőre. Turczi tehát végső soron ajánlatokat tesz, amikor is olyan szerzőket mutat

Palatinus, Budapest, 2007

meg, akiknek a műve most, a zárt formákhoz és az elégikus, sőt tragikus költői alapszituációkhoz visszataláló időszakban újra fontos szerepet kaphat. Mert bár például Vas Istvánt az 1968-ban és az azt követő évtizedben indult nemzedék szinte egyöntetűen mesterének tekintette, költői nyelvét legalábbis nem találta folytathatónak. Ma azonban, amikor a játékos, nyelvkritikus költészet helyét mint ha a csalódás vagy a gyász okozta személyes megrendültség megszólíthatóságának újszerű poétikai lehetőségei vennék át, az olyan szerzők művében például, mint Borbély Szilárd, épp Vas István vagy Kálnoky László munkái nagyon is termékeny kapcsolódási pontokat jelenthetnek.

A kötet tehát ötven különböző élménnyről, történetről és versvilágról próbál egy volta-képp szigorú formai sablon szerint beszélni. Minden vers négy soros, x-a-x-a rímképletű strófákból épül fel, a strófák száma pedig egy és nyolc között változik. A következőket végigvitt szótagszámok és a rímképlet egy rendkívül zárt kötetet eredményez, mely az ehhez a formához kapcsolódó szerencsésen megtalált, nagyon jól használható hangot viszi végig. A páros, rímelő sorok simábbak, gördülékenyebbek, a tiszta rímek közé puhán elhelyezkedők, a páratlanok viszont szikárabbak, döcögősebbek, vagy ahogy a fülszövegben Tarján Tamás dicséri őket, karcosabbak.

Ezek alapján persze azt hihetnénk a kötet egy-hangú lett, de a minden versben helyet kapó, sok-sok irányból érkező, és épp ezért a rendkívül sokrétű nyelvi és képi világot gerjesztő nyílt és rejtett idézetek kivédik ezt a veszélyt. Bár nagyon is jellemző, sőt, hogy Turczi mit talál meg egy-egy idézett költő műveiben, mi az, amit jellemzőnek vagy viszonyítási pontnak tart, és ebben bizony felfedezhetünk tendenciákat, az óriási halászerület és a gondos válogatás mérhetetlenül gazdaggá teszi a kötetet. A szerző leginkább a metaforákat emeli ki az olvasott versekből, de gyakran vevő a jelzős szerkezetekre és a filozofikusan tömör, vagy bon-mot-szerű sorokra is. A metaforák közül a klasszikus szépségűeket, a harmo-

kusakat kedveli: „bronzsötét”, „sanzonkabát”, „katicaképzlet”, „szív-kanossza”, „mártírfény”, a jelzők közül a különösen egyedieket és élesek: „egyetlenedő árnyék”, „frissen síkált rézedény”, „éjfél-táji lányok”, „átmeszelt vers”, a filozofikus versmondatok közül pedig azokat, melyek paradoxont vagy más logikai feszültséget rejtenek: „Minden változik, de a Minden örök”, „önmagunkhoz sem értünk igazán”, „Mi nehezebb, a súly vagy a hiány?”. A kiemeléseket és a továbbírásokat rendkívül hatékonyan és elismerendő érzékenységgel ismétli, amivel mellesleg egy nem is olyan rejtett célját is kiválóan szolgálja: a rendelkezésére álló időben ráirányítja a figyelmet egy-egy lassan feledésbe merülő életműre. Csak néhány sora jut arra, hogy, mondjuk, Rózsa Endre, Bakucz József vagy Thinsz Géza költészetének erejét megcsillanthassa, de ezeket az alkalmakat az értő magabiztosságával és az ingyenc visszafo-gottságával használja ki. Nem idéz sokat, de amit igen, azt kellő okkal és annál nagyobb meggyőző erővel.

De az ismertebb életműveknél sincs könnyű helyzetben, ahol elvileg lehetősége lenne egy-egy, a kulturális emlékezet részévé vált sort is felidézni. Ami József Attilánál a „fülkefény”, az Pilinszky-nél lehetne a „plakátmagány”, Nemes Nagynál a „talpig zúzmarások”, Weöresnél a „tojáséj” – de Turczi nem ezeken a számára a könnyebb utat jelentő pontokon kapcsolódik ezekhez az életművekhez, ami megint csak az arányérzékét dicséri, és egyben azt jelzi, hogy olvasóként és alkotóként is benne él a magyar költészeti hagyományban, és nem csak annak a kánonalkotó intézmények által kijelölt főútvonalait, de az azok által sokszor észre sem vett rejtett ösvényeit is kiválóan ismeri.

A szerző döntése mégis akkor a legkényesebb, mikor kihúzza egy-egy szálát a kiszemelt költő szövegeiből és azt mintegy metonimikusan az adott életmű jellemző soraként vagy sokszor csak kifejezéseként állítja elének. Sőt, amikor ennél tovább is megy, azaz amikor ezt a szálát rögtön beleszővi a saját szövegébe, tehát úgy idéz, hogy közben relativizál is. Hiszen az új kontextusban az idézet szükségképpen más,

az eredetitől persze egyáltalán nem független jelentést vesz fel. Talán érdemes ennek kapcsán felidézni, hogy a szövegköziség elméletének egyik alapművében Michael Riffaterre megkülönbözteti az *intertextuális előfeltevést* és a *kötelező intertextualitást*. Előbbin azt az intertextualitást érti, melyet „az olvasó nem tud nem észlelni, mert az intertextus a szövegben kitörölhetetlen nyomot hagy”, utóbbin pedig azt a jelenséget, mikor az olvasó folyamatosan feltételez egy szöveget, melyet azonban nem ismer (M. R.: Az intertextuális nyoma. *Helikon*, 1996/1-2, 68. és 72.). Turczi nagyon ügyesen játszik az e jelenségek mögött rejlő retorikai műveletekkel. Nyilvánvaló, hogy a kurziválással vagy idézőjelekkel jelzett citátumok a intertextualitás előfeltevés körébe tartoznak, az olvasót mintegy az eredetihez utalják, hiszen a kiragadott szövegdarabok eredeti jelentésüket is magukkal hozzák. Csak-hogy ezeket az eredetiket, azt hiszem, az esetek döntő többségében még a tájékozott olvasó sem ismeri. Így akár az is lehet, az idézetek itt-ott manipuláltak, nem pontosak, vagy nem attól a költőtől származnak, akinek a vers dedikálja őket. De a lényeg: a szöveg ezekben az esetekben azt mondja nekünk, hogy idézettel van dolgunk, azaz a szöveg mögött egy másik szöveg van, és ezt a ráutaltságot nem tudjuk nem észlelni, sőt nem tudjuk figyelmen kívül hagyni sem.

Vannak azonban olyan esetek is, amikor nem jelzi semmi a vendégszöveget, de a szöveg homályos pontjai rejtett utalásokra engednek következtetni. Valami van ott, amit olvasottságunk vagy emlékezetünk hiátusai miatt nem tudunk felismerni. A Beney Zsuzsa-versben lévő „tűzföldi árva” fordulat például ilyen. Nincs tipográfiai jele az utalásnak, de aki nem tudja, hogy Beneynek volt egy *Tűzföld* című kötete, az csak annyit érzékel, hogy itt egy szokatlan jelzős szerkezettel találkozunk. A legtöbbet persze mindez annak mond, aki azt is tudja, Beney költészetében milyen konkrét jelentésekkel, terhekkal és további kapcsolatokkal bír a „tűzföld” név. Világos azonban,

hogy minden vers tele van ilyen rejtett utalásokkal, melyeket jó esetben legalább érzékelni tudunk, ha már értelmezni nem. Hogy arról már ne is beszéljünk, hogy nem csak konkrét szöveghelyeket, hanem hanghordozást, mondszerkezeteket, vagy formai, technikai eljárásokat is lehet idézni. Sőt, alkalmasint ezek az izgalmasabb, finomabb idézetek – Turczi gyakran és értően él velük.

De hadd kanyarodjak vissza ahhoz a kérdéshez, hogy vajon miként kerülhettek egymás mellé a sokszor egymással jóformán ellentétes utakat járó költők. Azt már tudjuk, miben hasonlítanak: mindnyájan jelen vannak a Turczi-költészet születésénél és alakulásánál, mindnyájan tudnak valami fontosat, továbbgondolandót vagy legalábbis emlékeztetést adni egy kortárs költő művén át a kortárs magyar költészetnek. Lehetnek ezek metaforák, képalkotási technikák, lehet a jelzőhasználat élessége, de lehet egy magatartásforma is, melyben a költészetről és a költészerepről való gondolkodásnak is meghatározó helye van. Mindnyájuk életművében megtalálja és megmutatja Turczi a poétikusságot, azaz azt, mi az, ami legitimálja a helyüket a magánpantheonban. De miben különböznek ezek a költők? Az arcképükhöz ugyanis hozzátartozik a sokszor persze feleslegesen hajsolt eredetiség is, az a valami, amiben ő más tud lenni, mint előtte bárki. Csakhogy nem is olyan egyszerű az efféle különbözés felismerése és megértése. Miben különbözik például Illyés Gyula költészete Nagy Lászlótól? Miben különbözik a kérdező számára? Mit tud az e két költészetet megszólító két négysoros minderről mondani? Hogy megvizsgálhassuk, idézem mindkét verset:

I. GY.-tábla

A holnapok üresen várnak. Zászlóbontónak lenni már rég nem érdem. Kiállni, küzdeni és felemelni egy elesésre érdemes csatatér reményében.

N. L.-tábla

Bordánk közt a félrevert harangot
fiaink hallják, meg nem is.

Sírdombokon sírjelek, sírfák

– amíg van ember, van isten is.

Először is feltűnő, hogy minkét költő csak monogramjával szerepel a címben, ami a kötet ötven verséből csak kettőben fordul még elő (P. J., W. S.), és olyan ez, mikor csak keresztnevéen említődik. Ennek a familiáris játéknak a célja az, hogy az olvasó, ha ezekben az esetekben tudja, kiről van szó, máris beavatottnak érezhesse magát – miközben azt is, hogy ezen monogrammok megfejtése csak belépőkártya e kötet világaiba. Az összekacsintás után viszont a saját Illyés- vagy Nagy László-élményünket is kereshetjük a versekben. Turczi mindkét találkozáskor a küldetéses költő alakját idézi meg. Pontosan érzi ugyanakkor, hogy az ezredforduló táján ez a sokszor harcra kiállítás érvényét veszített, se jelene, se jövője. Az Illyés-versen egyenesen Petőfi alakja dereng fel, és vele az „ágyban, párnák közt” elutasítása. De sehol a sors, mely ma teret nyitna az akárhogy is értett harcra. Nagy László versbeli pozíciója hasonló: a mindenünnen leselkedő veszélyre figyelmeztető szavait szinte senki sem hallja meg, de biztos, hogy senkit sem hoz lázba. Turczi nyilván hallja (ezt például a kötet Petri-verséből tudhatjuk) a kor hangját, a váteszi szerepet övező iróniáját (hogy emlékeztessenek Parti Nagy Lajos briliáns válaszára: „Sors, nyiss nekem masszázsszalont!”), mégis megértéssel fordul a két erről lemaradt költő életművét úgyszólván egészében meghatározó hit felé. A hitük felé, mely lehetővé tette a költőszerep végtelenné nagyítását, társadalmi pozíciójának, netán nevelő-oktató feladatainak (vö.: „fiaink”) a mai fül számára bántó túlértékelését. A megértését épp abban látom, hogy nem ironikusan fordul e hit felé, hanem a remény kicsiny lehetőségét nyitva való játékkal, mely talán visszahozhat vala-

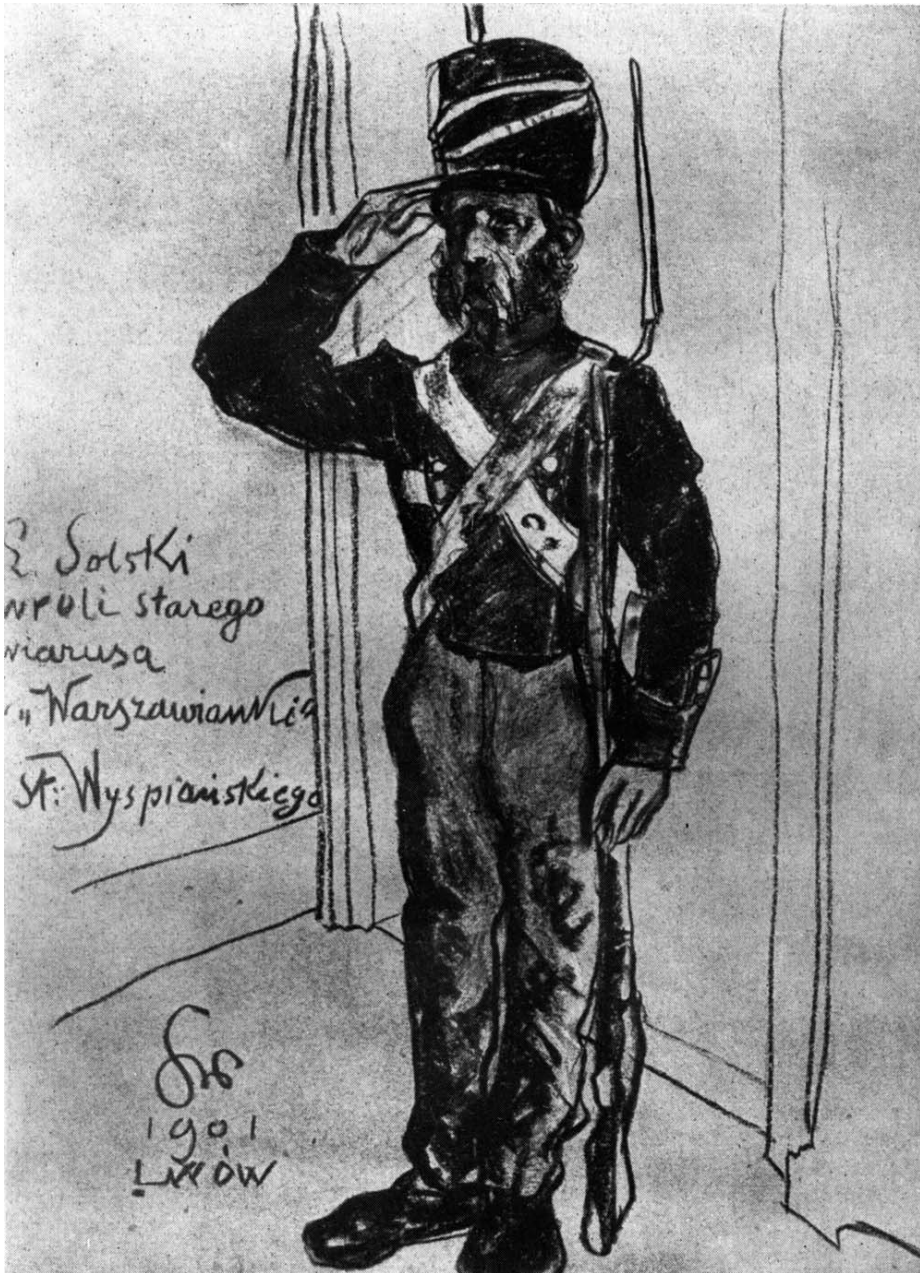
mit törekvéseik értelméből. És itt jönnek a keresett különbségek is: Turczi olvasatában Nagy Lászlónál a szerep erőltetésének okai között jelen van a misztikum, a transzcendencia és a halál mint titok, Illyés esetében viszont a költőnél mintha véget érne a rend, nincs rajta kívüli erő a cselekvéshez. Illyés kurzívan idézett sora egy énközlés, Nagy Lászlóé viszont egy leíró, a közös sorsot példázó mondat. Egyszóval úgy érzem, a két hommage-vers pontosan jelzi e két költő és költészet hasonlóságait és különbségeit. Miközben az egész kötet alapszituációját is megérthetjük: olyan versek születnek, melyek nem csak idézik, sokszor kifejezetten beszélgetnek az elődökkel, mégsem stílusjátékok vagy átiratok, hanem minden esetben jellegzetes Turczi-versek.

Turczi István tehát afféle emlékműveket állít, miközben emlékezik. Néha egy-egy közös történetre (vidéki felolvasóest Faludy Györggyel, varsói utazás Bella Istvánnal, pozsonyi Somlyó Györggyel), néha a versekkel való találkozásra, az olvasásra magára (Baka István, Orbán Ottó), néha egy-egy versre (Zelk Zoltán, Szabó Lőrinc), de legtöbbször egy hangulatra, egy hanghordozásra, egy ma is világító nyelvi megoldásra. A kötet azonban ennél többet ajánl: azt, hogy a saját emlékek közös emlékké legyenek. Hogy a versekkel találkozás élménye számunkra is megtapasztalhatóvá tegye az egyszeri rácsodálkozás eseményét. Azaz a szöveghatárokat nem csak az előd és a saját vers között oldja fel, hanem az ugyancsak szövegként megjelenő saját és olvasói tapasztalat között is. Ahogy nem tudjuk pontosan, melyik sor az elődöké és melyik Turczié, ugyanúgy nem tudjuk, vajon mi az, ami a mi olvasmányainkból éled fel e verseket olvasva, és mi az, amit ezek a versek kínálnak nekünk.

De azt se feledjük, hogy mindig a jelentős alkotó a leghatékonyabb kánonépítő. Azaz a kötetben megidézett szerzők a továbbéléshez és a felértékelődéshez kapnak itt újabb segítséget. Merthogy nem csak a kortárs költészet elképzelhetetlen az elődök

nélkül, de az elődök se léteznének mai olvasók és továbbbírók nélkül. Mindez pedig azt is jelenti, hogy Turczy István nem múzeumot rendez be, hanem élő, mozgásban lévő

szövegekkel veszi magát körül, és ezzel megtapasztalhatja, sőt hirdetheti, hogy nincs, mert a költészet nem is lehet egyedül.

L. Solski az öreg hadfi szerepében (1901; pasztell, papír; 630×480 mm; jelezve balra lent: SW 1901 Lwów, sajátkezű felirat: „L. Solski az Öreg Hadfi szerepében St. Wyspiański Warszawianka c. művében”; 1939-ben elpusztult)

Demény Péter

Nyelvmerészen

Németh Zoltán: Parti Nagy Lajos

Németh Zoltánnak szinte évente jelennek meg kötetei, s ha az egyik évben mégsem, a következőben kettő. Közül verseket, elbeszéléseket, tanulmányokat és most már hozzátehetjük: monográfiákat. A 2001-es *Talamon Alfonz* mellé tavaly odakerült *Parti Nagy Lajos* is.

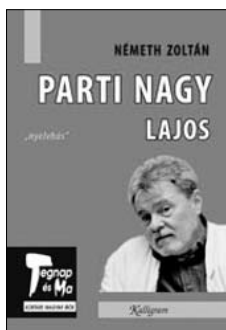
Mindezt nem azért írom, mintha nem lenne hőbb vágyam, mint egy publikációs lista elkészítése. Azért írom, mert a szerző egy fontos (ha nem a legfontosabb) tulajdonságára szeretném felhívni a figyelmet, amelyből játékosága is származik, amellyel játékosága is összefügg: szöveghabzsolására és lubickolására a szövegben. *Németh Zoltán vírusszövegei, idiótameséi és egyéb mutáns történetei* – talán ez a 2002-es cím jellemzi a legjobban ezt a kíváncsi, bohó, mohó, aktívan gyönyörködő alkatot. (Csak zárójelben jegyzem meg, milyen érdekes és sokatmondó a hasonlóság a másik örök játszadozóval, aki ráadásul nemzedéktárs s akivel egy ideig ugyanazt a folyóiratot, a Kalligramot szerkesztették; az ő 1998-as kötetének címe: *Csehy Zoltán alagyái, danái és elegy-belegy iramatai*.)

„Nyelvhus” – ezt az egyetlen szót emelte ki Németh a címlapra, ahová a sorozat szokása szerint ki szoktak emelni valamit, s látnivaló, hogy nem véletlenül: rá, a monográfiaíróra éppoly érvényes, mint arra az alkotóra, aki szintén *mindent* ír, s aki legalább annyira ódzkodik a meghatározástól és az egyértelműségtől, mint értelmezője. Ha ismét visszalapozunk az időben, láthatjuk, nem véletlen az sem, hogy Németh

éppen Talamon Alfonzról írta az első kötetét, Talamonról, akit talán a *merész* szóval illetenénk leginkább, még ha az ő merészségét és polgárpukkasztását az életrajz ismeretében jóval tragikusabbnak és végletebbnek érezzük is.

Nyelvhus – és mi kell az erotikához, ha nem a merészség; *nyelvhus* – mi simul a legjobban a kíváncsi kezekhez, ha nem az érzékiség metaforikája, mindaz, ami természeténél fogva olyan, hogy ha teljesen levetkőzik, akkor sem meztelen, mert mindig marad valami titka, és micsoda titka!; *nyelvhus* – kit izgatna a mégoly megfejtethetetlen rejtély, ha nem azt, aki „rejtélyben utazik”, s ezzel folyton újabb és újabb feszültséget gerjeszt?

Ezen a ponton kell kimondanom azt a szót, amely mostanság túlhasználódott ugyan, de olykor mégiscsak ki kell mondani: a *kihívást*. Úgy képzelem, egy olyan alkat számára, mint Németh Zoltán (és mint Csehy és Talamon és Parti Nagy) az élet és a pálya minden mozzanata a kihívásból származik – ha ugyan ilyen magabiztosan el lehetne választani a kettőt egymástól. Talamonnak már a borítón levő fényképe sokat elárul arról, amit az ő esetében talán jobb lenne *provokációnak* nevezni; Parti Nagy külső, s ha jól nézem a függeléket, Milan Drozd készítette fotója kispolgáribb, mint a belső, a számomra jóval szimpatikusabb, mert gyűrűtebb, a Bartis Attila munkája, de ha eltekintünk a fehér dzsekitől, illetve az oly jellemző mozdulattal a halántékot támasztó mutatoujjtól, akkor mindkettőről sugárzik a kíváncsiság; az utóbbiról ráadásul mintha *be-lülre* irányulna. Merész írók, akik sok mindent mernek a nyelvvel, bár persze ez a *merés* nem nekigyürkőzés vagy lóverseny, hanem téblábolás a szénapadláson, izgatott kurkászás, csillogó szemű kaland és öröm (talán ez a legvonzóbb

a *Samuel Borkopf*...-ban vagy a *Szódalovaglás*-ban: az öröm, amelyet gyakran veszélyeztet és időnként le is teper a szomorúság, és éppen ettől szép.).

A kihívásnak Németh Zoltán úgy próbál eleget tenni vagy inkább úgy találja meg a formáját, hogy két monográfiát szorít egy könyv borítói közé. Ezt a szorítot nem pejoratíve említem, sőt: úgy érzem, egy olyan típusú szerző esetében, mint Parti Nagy, illúzió *mindenről* beszélni, ha ez alatt egy bármilyen hosszú és alapos tanulmány tárgyát értjük, mint ahogy illúzió ilyesmit emlegetni Weöres Sándor, Szócs Géza vagy Kovács András Ferenc kapcsán is. Parti Nagyról szólva csak jelezni lehet, hogy *van* minden, ez a minden azonban körülkeríthetetlen és befoghatatlan s ezért csupán utalni lehet rá.

Mindamellettsé kétségtelenül születtek művek, még hozzá elkerülhetetlenül egy bizonyos sorrendben. Ha innen nézzük, a „klasszikus” monográfia értelme éppen az, hogy megmutatja, milyen sok ez a kevés, versek, tárcák, elbeszélések, drámák és regények, a nyelvi kalandvágy megannyi megvalósulása, és mindegyik műfaj színvonalas megvalósítása. (Hiszen a kíváncsiság csak egy bizonyos nívó fölött érdekes, addig vonzerő ugyan, de nem az irodalomban; magánügy.) Ez a monográfia, melyet a kiadó a páros oldalakra nyomtatott, akkurátusan és megbízhatóan igazít el a Parti Nagy világában, és bár az egyes művek elemzésekor folyamatosan utal a többire, már pusztán jellegénél fogva sem „bonthatja túl” a közöttük levő kapcsolatot.

A bontás (ami persze összerakás is, csak másképpen) a páratlan oldalakon olvasható szövegben történik meg, amelyet a szerző így jellemez: „...a páratlan oldalakon megjelenő könyv tanulmánygyűjteményként funkcionál, afféle önálló tanulmánykötetként, amely egy-egy téma, probléma kapcsán tesz közzé átfogó jellegű értelmezéseket.” (11. oldal) Szövegformálás és identitás, pluralitás, József Attila posztmodern versei, Parti Nagy-hatások és -továbbírások – íme néhány motívum és fogalom, amely a *Parti Nagy Lajos*nak ebben a ré-

szében értelmeződik. Nem véletlen, hogy még a „klasszikus” monográfiában olyan művek elemzése olvasható, amelyek a legklasszikusabb irodalomfelfogás szerint is az irodalom körébe tartozik, addig a „posztmodern” monográfiában Sárbogárdi Jolán mint „radikális irodalomtörténész” jelenik meg, s a *Margináliák a Parti Nagy-szövegüniverzumban* című fejezet olyan műveket is tárgyal, amelyek a „tartásos” irodalomtörténet szerint „melléktermékek”: a Bruno Bourel képeihez írt Budapest-szöveget, a *Zsolnay-cédulákat* stb.

A *posztmodern* szót két okból tettem idézőjelbe. Egyrészt azért, mert mint éppen ebből a könyvből is kiderül, annyi mindent jelent, annyian küszködnek egy egyértelmű és jól működő meghatározásért, hogy már pusztán emiatt sem juthatnak el hozzá; gyakorlatilag ahány értelmező, annyi posztmodern. Másrészt, és ez az ok a súlyosabb, bizonyos emberek számára a posztmodern valamiféle szitokszóvá vagy megbélyegzéssé vált, olyasmivé, aminek az emlegetése után jobb más kötet után nézni vagy egyszerűen elmenekülni. Ez nyilván indokolt lehet: néhányan hatalmi eszközként használták és használják ezt a szót, s ellenségképet alkotnak azokból az elméletekből, melyeket ők „elavultnak” neveznek. Szeretném, mint mondani szokás, nyomatékosan leszögezni: itt nem erről van szó. Németh Zoltán egyszerűen a játék lehetőségét érti alatta, s ha jól látom, legfőképpen ezért ragaszkodik hozzá. Ezt nem úgy értem, hogy ne ismerné és becsülné azokat a munkásságokat és köteteket, amelyeket ebbe a kategóriába sorolnak, sőt: mint Ágoston Zoltán is szövé tette (*Bevezetés a szétirodalomba*. Élet és Irodalom, 2007. február 2.), szövege időnként „idézetek és szerzők enumerációjában tobzódó”-vá válik, tehát mondhatni *túlságosan* is jól ismeri őket. Arról beszélek csupán, hogy Németh a *posztmodern játéktérét* élvezi nagyon és használja ki a végsőig. A szöveg szerinte nem teljesen független a szerzőtől (a könyvben olyan életrajzi, azaz „referenciális” utalásokat találunk, amelyek a radikális posztmodernisták felől nézve abszolúte irrelevánsak), de értelme mégiscsak

a befogadóban alakul újjá; a *Hősöm tere* azért érdekes regény, mert *sok* negatív kritika született róla, tehát nem zárható be egyetlen jól kitalált megfejtésbe; a hagyományos irodalomértés szempontjából a „határvidéken” levő művek előtérbe kerüléséről már beszéltem stb.

A *Parti Nagy Lajos* szerzője azért posztmodern, amiért „tárgya” műveit is szívesen nevezik azoknak: a *szabadság* jóval nagyobb és levegősebb tere miatt. A *Tégnap és Ma* sorozat

melyik monográfiájára lehetett volna *egyetlen* szót nyomtatni, és melyiken lehetett volna a „nyelvhús” ez az egyetlen szó, ha nem erre és ezen? A magyar kultúrában az „irodalom” még mindig túlságosan merev és szent dolog ahhoz, hogy ilyen „felelőtlenül” játszadozzunk vele. Pedig Parti Nagy Lajos hosszú évek óta alkot és sikeres. De most már itt van *Parti Nagy Lajos* is... Hátha segít rajtunk a kalandvágóók merészen kusza okosságával.

E számunk szerzői

Ambrus Zoltán (Békéscsaba, 1946) – Békéscsaba
 Bánki Éva (Nagykanizsa, 1966) – Budapest
 Bedecs László (Budapest, 1974) – Budapest
 Csehy Zoltán (Pozsony, 1973) – Dunaszerdahely
 Dávid Csaba (Marosvásárhely, 1943) Budapest
 Demény Péter (Kolozsvár, 1972) – Kolozsvár
 Dusnoki-Draskovich József (Gyula, 1953) – Gyula
 Esterházy Péter (Budapest, 1950) – Budapest
 Fehér Béla (Debrecen, 1949) – Fót
 Grecsó Krisztián (Szegvár, 1976) – Budapest
 Háy János (Vámosmikola, 1960) – Budapest
 Hazai Attila (Budapest, 1967) – Budapest
 Illia Mihály (Tápé, 1934) – Tápé
 Jász Attila (Szőny, 1966) – Tata
 Kolozsi Orsolya (Budapest, 1980) – Szeged
 Orbán János Dénes (Brassó, 1973) – Kolozsvár
 Podmaniczky Szilárd (Cegléd, 1963) – Balatonboglár
 Szepes Hédi (Komárno, 1953) – Budapest
 Szepesi Attila (Ungvár, 1942) – Budapest
 Szpenátyi Katalin (Szeghalom, 1968) Gyula
 Szuromi Pál (Hódmezővásárhely, 1942) – Szeged
 Tózsér Árpád (Gömörpéterfalva, 1935) – Pozsony
 Végh Attila (Budapest, 1962) – Budapest
 Zalán Tibor (Szolnok, 1954) – Budapest

● *Bárka* 2007/5.

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonként. Kiadja a Békés Megyei Könyvtár és Humán Szolgáltató Centrum

Felelős kiadó: dr. Ambrus Zoltán. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Kiss Ernő u. 3.

Telefon: 66/530-206; 66/454-354/106. E-mail: barka@bmk.hu. Internet: www.barkaonline.hu

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A lapot tervezte: Lonovics László.

Alapítók: Cs. Tóth János (felelős kiadó), Kántor Zsolt (főszerkesztő),

†Petőcz Károly (művészeti vezető)

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai előkészítés: Kovács Sándor

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 2400 forint.

Terjeszti a LAPKER Rt.

„Meg nem rendelt” kéziratot csak nyomtatott formában, postai úton áll módunkban fogadni. Kéziratokat nem őrzünk meg, de minden felbélyegzett válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Az előző számunk tartalmából

Tóth Krisztina, Banner Zoltán, András Sándor, Pintér Lajos,
Kenéz Ferenc, Csontos János, Vörös István, Tornai József versei

Kiss László beszélgetése Tóth Krisztinával

Greco Krisztián, Lackfi János, Bíró-Balogh Tamás prózája

Szőcs Géza békéscsabai könyvheti megnyitóbeszéde

Kugler József, Herczeg Tamás, Velkey Gábor, Ván Hajnalka
tanulmányai

Kritikák Miklya Luzsányi Mónika, Barnás Ferenc, Hász Róbert,
Szávai Géza, Jenei László kötetéről

• *Bárka* —

Kéthavonta megjelenő irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat

Kedves Olvasónk, amennyiben folyóiratunk elnyerte a tetszését, legyen a szponzorunk és a megrendelőnk! Ha rendszeresen és biztosan hozzá akar jutni a Bárkához, töltsse ki ezt a megrendelőlapot és küldje el szerkesztőségünkbe! Ajándékozzon barátainak, rokonainak Bárka előfizetést! Köszönjük a bizalmát, a megrendelésben megnyilvánuló szimpátiáját és támogatását!

Címünk: 5601 Békéscsaba, Kiss Ernő u. 3.

Megrendelem a Bárka című folyóiratot példányban.

Név:

Lakcím:

Aláírás:

Vélemény: